

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 2018

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 2018

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

Tomus LVIII. Fasc. 2

**Příspěvky k dějinám
Univerzity Karlovy**

UNIVERZITA KARLOVA
NAKLADATELSTVÍ KAROLINUM

Výkonná redaktorka svazku: Blanka Zilynská (Ústav dějin a archiv UK, Praha)

Svazek je součástí řešení projektu PROGRES Q23 (Dějiny univerzitní vědy a vzdělanosti).

Na obálce je použit fiktivní portrét Matouše Collina z Chotěřiny, rytina Karla Selzera, nejspíše s využitím Collinovy pamětní desky z Karolina jako předlohy (František Martin Pelcl, *Abbildungen böhmischer und mährischer Gelehrten und Künstler: nebst kurzen Nachrichten von ihren Leben und Werken*. Zweyter Theil, Prag 1775)

<http://www.karolinum.cz/journals/hucp>

© Univerzita Karlova, 2019

ISSN 0323-0562 (Print)

ISSN 2336-5730 (Online)

OBSAH

Články

- 11 Úvodem (Bilanční příspěvky z XI. sjezdu historiků v Olomouci)
13 Marek Ďurčanský – Blanka Zilynská, Zpřístupňování pramenů k dějinám univerzit předmoderní doby ve střední Evropě. Ohlédnutí za posledními dvěma dekádami a výhledy do budoucna
27 Mlada Holá – Martin Holý, Dějiny středověké a raněnovověké vzdělanosti v českém historickém výzkumu. Tradice – aktuální trendy – perspektivy
37 Vladimír Urbánek, Raně novověká republika učenců a www: digitální metody zkoumání učeneckých korespondenčních sítí
51 Petr Kadlec, Studium dějin vzdělanosti českých zemí 18.–20. století – bilance a perspektivy výzkumu
61 Marie Bahenská, Vzdělávání žen jako téma české historiografie po roce 1989
69 Miroslav Novotný, Škola – město – region. Regionálně zaměřený výzkum dějin školství a vzdělanosti v českých zemích po roce 1989
77 Petr Svobodný, Dějiny medicíny jako dějiny vědy a vzdělanosti
85 Marek Ďurčanský, Pražská univerzita za vlády Ferdinanda I. – její vztah k panovníkovi a k pražským městům

Kronika

- 99 Zkoušky, tituly a diplomy. Potvrzení kompetencí získaných univerzitním studiem od středověku do současnosti (P. Svobodný)

Recenze a zprávy

- 103 Armin Kohnle – Thomas Krzenck (Hgg.), Johannes Hus deutsch, Leipzig 2017 (Blanka Zilynská)
105 Filip Paulus – Šárka Steinová – Jiří Štěchovský, Univerzitní botanické zahrady v Praze v letech 1775–1945, Praha 2017 (Milada Sekyrková)
106 Ewa Dziurzyńska – Martina Šumová (edd.), Korespondencja Adama Vetulaniego z Miroslavem Boháčkiem, Kraków 2017 (Marek Ďurčanský)
108 Karel Černý – Ludmila Hlaváčková (edd.) a kolektiv autorů, Biografický slovník I. lékařské fakulty Univerzity Karlovy 1945–2008, I. díl (A–L), Praha 2018 (P. Svobodný)

Cizojazyčná shrnutí

- 25 Marek Ďurčanský – Blanka Zilynská, Die Zugänglichkeit von Quellen zur Universitätsgeschichte des vormodernen Mitteleuropa. Ein Rückblick auf die letzten zwei Jahrzehnte und eine Vorschau auf die Zukunft
34 Mlada Holá – Martin Holý, Geschichte der mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Bildung in der tschechischen Geschichtsforschung. Tradition – aktuelle Trends – Perspektiven
49 Vladimír Urbánek, Die frühneuzeitliche Gelehrtenrepublik und das Web: digitale Untersuchungsmethoden gelehrter Korrespondenznetzwerke
60 Petr Kadlec, Das Studium der Geschichte der Bildung in den böhmischen Ländern des 18.–20. Jahrhunderts – Bilanz und Forschungsperspektiven
67 Marie Bahenská, Die Frauenbildung als Thema der tschechischen Historiografie nach 1989
76 Miroslav Novotný, Schule – Stadt – Region. Die regional orientierte Forschung zur Geschichte des Schulwesens und der Bildung in den böhmischen Ländern nach 1989
83 Petr Svobodný, Die Geschichte der Medizin als Wissenschafts- und Bildungsgeschichte
95 Marek Ďurčanský, Die Prager Universität unter Ferdinand I. – ihre Beziehung zum Herrscher und zu den Prager Städten

Autoři

Marie Bahenská, Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, v. v. i., Praha
Marek Ďurčanský, Ústav dějin a archiv UK, Praha
Mlada Holá, Katedra PVH a archivního studia FF UK, Praha
Martin Holý, Historický ústav AV ČR, v. v. i., Praha
Petr Kadlec, Centrum pro hospodářské a sociální dějiny, FF Ostravské univerzity
Miroslav Novotný, Ústav archivnictví a PVH, FF Jihočeské univerzity
v Českých Budějovicích
Milada Sekyrková, Ústav dějin a archiv UK, Praha
Petr Svobodný, Ústav dějin a archiv UK, Praha
Vladimír Urbánek, Filosofický ústav AV ČR, v. v. i., Praha
Blanka Zilynská, Ústav dějin a archiv UK, Praha

Články

ÚVODEM

BILANČNÍ PŘÍSPĚVKY Z XI. SJEZDU HISTORIKŮ V OLOMOUCI (13.–15. 9. 2017)

Přítomné číslo časopisu *Historia Universitatis Carolinae Pragensis* nabízí větší část příspěvků jednoho z panelů XI. sjezdu historiků, který se konal v Olomouci v polovině září 2017. K dějinám vzdělanosti a vzdělávání v ČR proběhl samostatný panel s označením P 17, jehož organizátory a garanty byli doc. Martin Holý (Historický ústav AV ČR) a dr. Petr Kadlec (Centrum pro hospodářské a sociální dějiny Ostravské univerzity). Byl míněn jako bilance stavu a formulování perspektiv výzkumu v této oblasti. Bližší informace k panelu i dalším příspěvkům věnovaným této problematice, jež zazněly na sjezdu v jiných sekcích, jsme již na stránkách našeho časopisu podali.¹ Omezíme se proto jen na připomenutí, že na organizaci jednání se podílela také Filozofická fakulta Jihočeské univerzity a Ústav dějin a archiv UK, který zde zpřístupňuje příspěvky, jež byly dodány v rozšířené podobě a s odkazovým aparátem.

K bilančním příspěvkům otištěným v tomto čísle časopisu byla připojena stať M. Ďurčanského, která nevznikla v souvislosti se sjezdem, zaměřená na dějiny pražské univerzity za vlády Ferdinanda I.

Redakce AUC-HUCP
doi: 10.14712/23365730.2019.1

¹ AUC-HUCP 57/2, 2017 (vyšlo 2018), s. 158–161 (kolektivní referát).

ZPŘÍSTUPŇOVÁNÍ PRAMENŮ K DĚJINÁM UNIVERZIT PŘEDMODERNÍ DOBY VE STŘEDNÍ EVROPĚ. OHLÉDNUTÍ ZA POSLEDNÍMI DVĚMA DEKÁDAMI A VÝHLEDY DO BUDOUCNA

MAREK ĎURČANSKÝ – BLANKA ZILYNSKÁ

IMPROVING ACCESSIBILITY OF SOURCES PERTAINING TO THE HISTORY OF UNIVERSITIES IN PRE-MODERN TIMES IN CENTRAL EUROPE: AN OVERVIEW OF THE PAST TWO DECADES AND OUTLOOK FOR THE FUTURE

This contribution is a follow-up on an overview presented on the 8th congress of historians in Hradec Králové in 1999. It focuses mainly on editing activities since app. 2000 pertaining to ancient Central European universities in Prague, Vienna, Krakow, and Leipzig. This comparative approach offers an opportunity to identify the main directions of research in the history of medieval and early modern universities in the region, which were since its foundation by Charles IV dominated by the Prague university. Alongside printed editions, the authors also pay attention to improvements in accessibility which are due to digitalisation of source materials and biographic files from the university environment.

Keywords: history of education – Charles University – Prague – Krakow – Vienna – Leipzig – source editions – databases of academics – historiographic overview – Middle Ages and Early Modern Period – pre-modern era

DOI: 10.14712/23365730.2019.2

Naše malé ohlédnutí má svůj výchozí bod v bilančním příspěvku na 8. sjezdu historiků v Hradci Králové v roce 1999, který shrnul stav pramenů k dějinám vzdělanosti a jejich dostupnost.¹ Svoji pozornost tentokrát zaměříme především na ediční činnost od roku cca 2000, týkající se starobylých univerzit střední Evropy – v Praze, Vídní, Krakově a Lipsku.

Předešlá bilance se opírala o právě zakončené publikování čtyřsvazkových dějin UK,² které sice představovaly syntézu dosavadního bádání, byly však vydány v reprezentačním formátu a bez poznámkového aparátu, proto slouží jako badatelské východisko jen v omezené míře. Vyslovená obava, aby se nestaly spíše balvanem na cestě než orientačním mezníkem, se tak skoro naplnila.³ Jsme na cestě k novým stručným dějinám pražské univerzity, a tak je na místě ohlédnout se po nových badatelských trendech a edicích.

¹ Blanka ZILYNSKÁ, *Prameny a pomůcky ke studiu dějin vzdělanosti. Bilance a desiderata*, Práce z Archivu Akademie věd 7, 2002, s. 23–35.

² František KAVKA – Josef PETRÁŇ (edd.), *Dějiny Univerzity Karlovy 1348–1990*, I–IV, Praha 1995–1998.

³ B. ZILYNSKÁ, *Prameny a pomůcky*, str. 26.

Pražská univerzita byla v minulosti postižena těžkými ztrátami důležitých tradičních pramenů. Na rozdíl od většiny starobylých univerzit postrádá především matriky. Přesto stav edičního zpřístupnění zbytků jejích nejstarších dokumentů neodpovídá této situaci. Informace ze základních pramenů k dějinám pražské univerzity ve středověku a raném novověku, jakými jsou především děkanská kniha, listiny a statuta, se stále čerpají z edic 200 let starých,⁴ jen v málo případech jsou k dispozici vydání mladší.⁵ Na tom se zatím nic nezměnilo ani po roce 2000. Také mezi životopisné a bibliografické příručky od doby minulého bilancování skoro nic nepřibýlo.⁶ Kudy se tedy ubíralo ediční a badatelské úsilí.

Jako nový trend můžeme bezpochyby označit cesty, které nabízí všude pronikající elektronizace. Uspadňuje editorskou činnost, umožňuje šíření editovaných textů, nabízí databáze různého zaměření a poskytuje evidenční a orientační pomůcky. Pražský univerzitní archiv začal využívat těchto možností, dá se říci, nedávno. Nejobjemnější podniky se týkají 19. a 20. století a pojednává o nich samostatný referát.⁷ Co se týče staršího období dějin, je možno připomenout zapojení AUK do rakouského mezinárodního projektu MONASTERIUM, kde byl prezentován listinný fond. Tato databáze obsahuje jen základní údaje o univerzitních listinách.⁸ Kvalitnější **digitalizace** a detailní odborný popis poskytuje univerzitní *repozitář* obsahující jak většinu listin,⁹ tak některé úřední rukopisy.¹⁰

Literární kodexy, spojené svým původem s univerzitou, obsahuje jiná databáze digitalizovaných rukopisů – MANUSCRIPTORIUM.¹¹ Její provoz a hlavně zpřístupněný materiál nevychází z fondů univerzitního archivu. Kodexy s díly univerzitních mistrů se dostaly

⁴ *Monumenta historica Universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis*, I/1,2, II/1, Prague 1830–1834; *Monumenta historica Universitatis Pragensis*, III, *Statuta*, Prague 1848.

⁵ Karel KUČERA – Miroslav TRUC (edd.), *Maticula facultatis medicae Universitatis Pragensis 1657–1783*, v obnovené ediční řadě: *Monumenta Historica Universitatis Carolinae Pragensis*, I, 1968; M. TRUC (ed.), *Album Academiae Pragensis Societatis Jesu 1573–1617 (1565–1624)*, MHUCP II, 1968.

⁶ Bibliografie univerzitů dále tiskem vydávána není. Biografický slovník pro starší dějiny také nepřibýly, jen seznam mediků pro celé středověké období byl reprintován: František ŠMAHEL, *Die Prager Universität im Mittelalter. Gesammelte Aufsätze / The Charles University in the Middle Ages. Selected Studies*, Leiden – Boston 2007, s. 134–158, jako prosopografická příloha studie o lékařské fakultě. Mnohé úzké vazby s univerzitou měla také činnost veřejných notářů, jejichž značně rozšířený soupis byl publikován v rámci knihy: Josef NUHLÍČEK – Ivan HLAVÁČEK – Markéta MARKOVÁ, *Veřejní notáři v českých městech, zvláště v městech pražských až do husitské revoluce*, Praha 2011 (srv. recenzi in AUC-HUCP 52/1, 2012, s. 113–116). V tisku je biografický slovník pro období II. sv. války: Michal ŠIMŮNEK – Antonín KOSTLÁN, *Zmizelé elity: Vědci a akademici z českých zemí jako oběti nacistické perzekuce, 1939–1945* (biografický slovník), sv. I (A–K); vyšel další svazek slovníku lékařů: Karel ČERNÝ – Ludmila HLAVÁČKOVÁ (edd.) a kol., *Biografický slovník I. lékařské fakulty Univerzity Karlovy 1945–2008*, I, A–L, Praha 2018. Nově zahájený grant HÚ AV ČR ve spolupráci s ÚDAUK (*Universitas magistrorum. Profesori pražské utrakvistické univerzity 1458–1622*, GAČR, č. 18-00408S) dává naději na vydání encyklopedie mistrů pražské univerzity pro období 1449–1622.

⁷ Digitalizované matriky a další knihy z fondů AUK jsou dostupné z: <https://is.cuni.cz/webapps/archiv> <ověřeno 9. 9. 2017> Srv. také Petr CAJTHAML – Lenka VAŠKOVÁ, *Studenti pražských univerzit 1882–1945. Digitalizace v Archivu Univerzity Karlovy*, Archivum Trebonense 14, 2017, s. 204–215. Proklík na digitalizované staré edice i digitalizační projekt novodobých matrik obsahuje stránka genealogické společnosti: http://genwiki.genealogy.net/Universit%C3%A4tmatrikel#Prag_.28Karls-Universit.C3.A4t.29 <ověřeno 1. 9. 2018>.

⁸ Monasterium je dostupné z: http://www.mom-ca.uni-koeln.de/mom/CZ-UKP/archive/?_lang=deu&lang=ces <ověřeno 9. 9. 2017>; chybí signatury II/1 až II/48.

⁹ Srv. Michal SVATOŠ, *Digitalizace listin Archivu Univerzity Karlovy v Praze (Bilance jednoho projektu)*, AUC-HUCP 49/1, 2009, s. 113–117.

¹⁰ Univerzitní repozitář dostupný z: http://digitool.is.cuni.cz/R/NU842GBTFG7DV1JS1R43BM5JMI1TSPSP-FVR3JXXYTEV3 NE3RLL-01491?func=collections&collection_id=2133&pds_handle=GUEST <ověřeno 9. 9. 2017>; v repozitáři se aktuálně nachází 244 listin, 5 úředních rukopisů řady A, 2 matriky z let 1572–1615.

¹¹ Manuscriptorium je dostupné z: <http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php#search> <ověřeno 1. 9. 2018>.

již v závěru 18. století mimo přímý dosah univerzitních činitelů při vytvoření samostatné, veřejnosti otevřené univerzitní, resp. Královské, či Státní nebo Národní knihovny.¹² Písemný materiál s univerzitou spojený (a byly to třeba i disertační práce) se tak roztrhl mezi dvě samostatné instituce. A dodejme, že podobný osud, ale podmíněný jinými okolnostmi, potkal i listiny, z nichž část se ocitla např. v archivu Národního muzea.¹³

Další možností využití nových technologií je **elektronická evidence** studentů. Pro české země a jejich starší dějiny takový projekt zahájen nebyl.¹⁴ Pro oblast někdejší Svaté říše římské však vzniká monumentální databáze *Repertorium Academicum Germanicum* (RAG), do níž jsou pro období do poloviny 16. století rozepisovány dochované matriky říšských universit německé jazykové oblasti (celkem 18 v této době reálně činných univerzit) – včetně pražské.¹⁵ Ta však mohla být zahrnuta jen omezeně, protože nemá své středověké a raněnovověké matriky (proto není zahrnuta do dalších plošných výzkumů, např. R. Schwingese¹⁶). Německé kolegy následovali také Poláci (o krakovském projektu se ještě zmíníme) a Maďaři, kteří mapují formou neveřejné databáze a knižně vydávaných svazků své studenty na evropských univerzitách.¹⁷

Jen pro úplnost můžeme zmínit, že digitalizačních a elektronických možností využívá AUK také k informování o svých fondech a zpřístupnění inventářů jednotlivých fondů.¹⁸

* * *

Přecházíme ke klasické formě zpřístupňování pramenů v tištěné podobě. Pro období středověké univerzity vykonal jak celkově, tak v poslední době největší díl práce bez pochyby Fr. Šmahel. Nebudeme vypočítávat všechny jeho dílčí edice časopisecké,¹⁹ připomenout ale

¹² Marie PAVLÍKOVÁ, *Vznik a vývoj univerzitní knihovny*, in: Ivana Čornejová (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy, II, 1622–1802*, Praha 1996, s. 203–223; Karel CHYBA, *Zveřejnění nové Karolinské knihovny*, Ročenka Univerzitní knihovny 1957, Praha 1958, s. 5–47; Josef PETŘAŇ, *Památky knižní kultury*, in: týž (ed.), *Památky Univerzity Karlovy*, Praha 1999, s. 172–206.

¹³ K tomu Michal SVATOŠ, *Rozsah a původní podoba listinného fondu pražské univerzity*, AUC-HUCP 25/2, 1985, s. 15–33; TÝŽ, *Diplomatický rozbor listin k dějinám pražské univerzity*, ib. 29/2, 1989, s. 71–95.

¹⁴ K digitalizaci matrik novodobých viz pozn. 7.

¹⁵ K databázi RAG a výsledkům projektu obecně srovnej Rainer C. SCHWINGES, *Universitätsbesuch im Reich vom 14. zum 16. Jahrhundert: Wachstum und Konjunkturen*, in: R. C. Schwinges, *Studenten und Gelehrte. Studien zur Sozial- und Kulturgeschichte*, Leiden – Boston 2008, s. 87–118; aktuálně Christian HESSE, *Das Wirken der Gelehrten in der Gesellschaft. Möglichkeiten und Perspektiven des Repertorium Academicum Germanicum (RAG)*, in: Krzysztof Ożóg – Maciej Zdanek (Hgg.), *Universitätsstudium und Gesellschaft in Mitteleuropa vom 15. bis zum 18. Jahrhundert*, Kraków 2017, s. 253–264. Databáze dostupná z: <http://www.rag-online.org/en/component/content/article/109.html> <ověřeno 9. 9. 2017>. Rozepsání jsou tam i pražští graduováni, doložení v Liber decanorum (MUP I/1, 2) do r. 1450, a údaje o osobách pojednaných v odborné literatuře.

¹⁶ Rainer Christoph SCHWINGES, *Deutsche Universitätsbesucher im 14. und 15. Jahrhundert: Studien zur Sozialgeschichte des Alten Reiches*, Stuttgart 1986 (Beiträge zur Sozial- und Verfassungsgeschichte des Alten Reiches), i když k pražským univerzitním pramenům přihlížel (MUP I–III).

¹⁷ Webová aplikace maďarského projektu nebyla dosud zpřístupněna, knižní publikace vycházející maďarsky citují P. CAJTHAML – L. VAŠKOVÁ, *Studenti pražských univerzit*, s. 207, pozn. 12.

¹⁸ Viz web UDAUK: <https://www.udauk.cuni.cz/ARCH-33.html> <ověřeno 1. 9. 2018>.

¹⁹ František ŠMAHEL, *Die Verschriftlichung der Quodlibet-Disputationen an der Prager Artistenfakultät bis 1420*, in: Fritz Peter Knapp – Jürgen Miethke – Manuela Niesner (edd.), *Schriften im Umkreis mitteleuropäischer Universitäten um 1400*, Leiden 2004, s. 63–91 (s katalogem pražských kvodlibetů a seznamem kvestií kvodlibetu Jindřicha z Rybenice, asi 1394), přetisk in: týž, *Die Prager Universität*, s. 359–386; Týž, *Zwei Vorlesungsverzeichnisse zum Magisterium an der Prager Artistenfakultät aus deren Blütezeit (1388–1390)*, *Jahrbuch für Universitätsgeschichte* 4, 2001, s. 195–207 (s edicí), přetisk in: týž, *Die Prager Universität*, s. 316–335; Týž, *Doplňky k dějinám mistrovských kolejí pražské univerzity do roku 1420*, AUC-HUCP 33–34/1–2, 1993–1994 (2007), s. 13–43 (se seznamem kolegiátů Karolina); Týž, *Zatoulané drobné texty v nejstarších kolejních*

musíme knižní vydání katalogů kolejních knihoven²⁰ a díla Jeronýma Pražského.²¹ Z jeho iniciativy také bylo zahájeno vydávání volné ediční řady univerzitních pramenů – *Documenta Historica Universitatis Carolinae Pragensis* (DUP). Jako první svazek byla publikována edice nejstarších univerzitních statut. Přípravná studie k ní se objevila už v jeho nejnovějším výboru univerzitních statí z r. 2016.²² V dalších letech se pak počítá s vydáním matriky právnické fakulty ze 17. století a dvou svazků akt pražské univerzity z druhého desetiletí téhož století.²³

Mimořádnou situaci vytvořil neobvyklý nále: na antikvářském trhu se objevily dvě listiny související se založením pražské Karoliny. Jedná se o druhý exemplář buly papeže Klimenta VI. z 26. ledna 1347 a její notářsky ověřený opis. Obě listiny byly univerzitou zakoupeny a uloženy v Archivu UK. Po tomto epochálním nálezů bylo třeba představit přírůstek veřejnosti a vysvětlit jeho význam. Proto byla vydána informační publikace s edicí obou listin, překladem a fotoreprodukcemi.²⁴ Výhledově lze očekávat i zásadnější studie.²⁵ Pražská univerzita tak má nečekaně k dispozici nové vydání jednoho ze svých konstitutivních dokumentů, celkově se však zájem o ně dosud projevoval spíše jen studiemi a úvahami.²⁶

Na úředním materiálu více práce vykonáno nebylo, ačkoli manuál děkana artistické fakulty přímo volá po novém zpracování. Ostatní ediční počiny jsou totiž vesměs věnovány jednotlivým osobnostem s univerzitou svázaným. Zcela mimořádný případ představuje **Jan Hus** a projekt jeho sebraných spisů: od roku 2000 se objevilo 7 svazků husovských – novinky

katalogich, AUC-HUCP 50/2, 2010, s. 98–114 (s edicí); Týž, *Drobné záhady rejstříku Rečkovy koleje*, AUC-HUCP 53/2, 2013, s. 11–21 (s edicí).

²⁰ Zuzana SILAGIOVÁ – František ŠMAHEL (edd.), *Catalogi librorum vetustissimi Universitatis Pragensis / Die ältesten Bücherkataloge der Prager Universität* (Corpus Christianorum – Continuatio Mediaevalis 271: Magistri Iohannis Hus Opera omnia..., tomus XXXVIIIB – Supplementum 2), Turnhout 2015. Recenze v AUC-HUCP 56/2, 2016, s. 137–139.

²¹ František ŠMAHEL – Gabriel SILAGI (ed.), *Magistri Hieronymi de Praga Quaestiones, polemica, epistulae*, Turnhout 2010. V české verzi monografie je připojen pouze komentovaný soupis Jeronýmova díla, viz: František ŠMAHEL, *Život a dílo Jeronýma Pražského. Zpráva o výzkumu*, Praha 2010, s. 239–337.

²² První svazek nové řady: František ŠMAHEL – Gabriel SILAGI (edd.), *Statuta et acta rectorum Universitatis Carolinae Pragensis (1360–1614)*, Praha 2018 (Documenta Historica Universitatis Carolinae Pragensis 1). Srv. F. ŠMAHEL, *Nejstarší statuta pražské univerzity. Prolegomena k jejich edici*, in: týž, *Alma mater Pragensis: studie k počátkům Univerzity Karlovy*, Praha 2016, s. 43–61.

²³ Zahrnuty budou prameny úřední proveniencie nebo bezprostředně spjaté s univerzitou. Texty osobního charakteru (korespondence, paměti apod.) budou vydávány mimo tuto ediční řadu. Plánovány jsou svazky: Marek ĎURČANSKÝ – Marek BRČÁK – Lenka VAŠKOVÁ, *M 6 – Matricula facultatis iuridicae ab unione usque ad a. 1685*; Marek ĎURČANSKÝ – Bohdana DIVIŠOVÁ, *A 14a, A14 b – Acta Universitatis Pragensis 1616–1619, 1619–1622*.

²⁴ Jan ROYT (ed.), *Nejstarší listiny Univerzity Karlovy*, Praha 2018 (autorsky se podíleli: Tomáš Zima, Ivan Hlaváček, Blanka Zilynská, Jan Royt a Petr Svobodný).

²⁵ Osudy zakládacích listin studuje Jan Hrdina.

²⁶ Fulvio DELLE DONNE, *The Charters of Foundation of Prague and Naples: the Models and their Reuse*, AUC-HUCP 55/1, 2015, s. 97–108; František ŠMAHEL, *Alma mater Pragensis. Studie k počátkům Univerzity Karlovy*, Praha 2016, zvl. s. 13–42; v německé verzi Týž, *Die Anfänge der Prager Universität. Kritische Reflexionen zum Jubiläum eines „Nationalen Monuments“*, in: týž, *Die Prager Universität im Mittelalter*, s. 3–50; Michal SVATOŠ, in: *Dějiny Univerzity Karlovy, I, 1347/48 – 1622*, Praha 1995, s. 32–37. Drobnou výjimku představuje vydání nejstarších statut pražské univerzity: Michal SVATOŠ, *Ordinationes Arnesti. Il primo statuto universitario praghese e il ruolo di Ernesto di Pardubice alla nascita dell'università*, in: Roma – Praga / Praha – Řím. Omaggio a Zdeňka Hledíková, a cura di Kateřina Bobková-Valentová – Eva Doležalová – Eva Chodějovská – Zdeněk Hojda – Martin Svatoš, Praha 2009, s. 99–106, s edicí na s. 105–106.

i reprinty – a navíc dva svazky nehusovských univerzitik v rámci Opera omnia.²⁷ Mimo řadu Opera omnia vyšlo z Husových děl málo, jsou to z pochopitelného důvodu především popularizační překlady: pro české publikum univerzitní projevy a oblíbené dopisy,²⁸ pro německé prostředí je určen rozsáhlý výbor z díla zpracovaný mj. T. Krzenckem.²⁹ Obsahuje výběr 37 textů z let 1403–1415 v novém německém překladu, vč. prvního úplného německého překladu spisu *De ecclesia*. Pro specialisty je určeno pečlivé vydání překladu části Husova *De ecclesia* iniciovaného před r. 1548 zřejmě Martinem Bucerem, doprovázené v Kotowského publikaci fotografickou faksimilí původního rukopisu.³⁰

Další **osobnosti** nemůžeme vypočítávat jmenovitě a v úplnosti, připomeneme proto jen některé. Zájem byl věnován mistrům starší generace, německého původu, kteří založili věhlas pražské univerzity, ale posléze přešli na jiné školy. Vydána byla např. díla mistrů Jindřicha Tottinga z Oyty, na jehož „školu“ se vůbec obrací v poslední době zvýšená pozornost,³¹ nebo Matouše z Krakova a dalších.³²

Velká pozornost je věnována mistrům, kteří přešli z Prahy do Krakova. Jmenujme alespoň Stanislava ze Skalbmierza,³³ Jindřicha Bitterfelda z Brzegu³⁴ a Jana ze Ząbkowic alias

²⁷ Ze sedmi svazků jsou čtyři novými edičními počiny Husových Opera omnia (J. Kejř – Questiones, J. Nechutová a kol. – Enarratio Psalmorum, dva svazky dubii J. Zachová), tři svazky reedici (B. Ryba – G. Silagi, Quodlibet a Postilla adumbrata; J. Eršil, Polemica). Dva svazky nejsou Husovy – dílo Jeronýma pražského (viz pozn. 21) a kolejní knihovny (viz pozn. 20) – editor F. Šmahel za spolupráce Z. Silagiové, resp. G. Silagiho). Plné citace viz Pavel Soukup, *Jan Hus. Život a smrt kazatele*, Praha 2015, s. 198; nověji Bohumil Ryba – Gabriel Silagi (edd.), *Magistri Iohannis Hus Postilla adumbrata*, Turnhout 2015 (Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis 261; Mag. Joh. Hus Opera omnia XIII). Srv. Blanka ZILYNSKÁ, *Literární sklizeň husovského jubilejního roku 2015*, AUC-HUCP 55/2, 2015, s. 133–145.

²⁸ Jana NECHUTOVÁ – Jana FUKSOVÁ (edd.), *Mistr Jan Hus v polemice a za katedrou*, Brno 2015. Další popularizační: František ŠMAHEL, *Hranice pravdy. Husovy listy z Kostnice* podle edice Bohumila Ryby, (reedice) Argo, Praha 2015; Jan HUS, *Listy z Kostnice*, Praha 2015; Martin WERNISCH (ed.), *Mistr Jan Hus: Knihy kacířů se mají číst*, Praha 2015.

²⁹ Armin KOHNLE – Thomas KRZENCK (Hgg.), unter Mitarbeit von Friedmann RICHTER und Christiane DOMTERA-SCHLEICHER, *Johannes Hus deutsch*, Leipzig 2017. Recenze v AUC-HUCP 58/2, zde ve svazku.

³⁰ Norbert KOTOWSKI (Hg.), *Jan Hus: De ecclesia. Von der Kirchen Gottes. Die älteste deutsche Übersetzung von de ecclesia in Straßburg (viertes Kapitel), spiritus rector: Martin Bucer*, Stadtarchiv Straßburg, Flacius-Verlag-Fürth/Gräfenberg 2015.

³¹ Harald BERGER (ed.), *Heinrich /Totting von Oyta/: Schriften zur Ars vetus*. Textedition, München 2015; Jindřichově osobě se věnoval např. Jan ODSTRČILÍK v rámci grantového projektu GA UK, čís. 1124413, nazvaného *Prague Teacher Henricus Totting de Oyta in the Medieval Bohemical Manuscripts from Corpus Christi Library in Cambridge: An Analysis and an Edition of Selected Parts of his Works*, realizovaného na FF UK v Praze. Srv. pozn. 44, kde citován jeden z výstupů grantu.

³² Matthias NUDING, *Matthäus von Krakau: Theologe, Politiker, Kirchenreformer in Krakau, Prag und Heidelberg zur Zeit des Großen Abendländischen Schismas*, Tübingen 2007 (s edicemi drobnějších textů diplomatického charakteru); Týž (ed.), *De contractibus*, Heidelberg 2000; Władysław SENKO (ed.), *Mateusz z Krakowa, O praktykach Kurii Rzymskiej*, Kepty 2007; Drahomíra BREEDVELD-BARÁNKOVÁ, *Matthaeus de Cracovia: Tractatus Birgittini = Brigitské traktáty*, Praha 2008; Helmut BEIFUSS, *Matthäus von Krakau: ein Vorreformer und die deutschsprachigen Bearbeitungen seines Eucharistietraktates: Edition und geistesgeschichtliche Einordnung*, Hamburg 2012. Přehled nejnovější literatury včetně zahraniční i edičních podniků podal Michael LUŽNÝ, *Matouš z Krakova. Působení v Praze a rukopisy jeho děl v českém prostředí*, bakalářská práce ÚČD FF UK, Praha 2017.

³³ Zofia WŁODEK, *Z dziejów filozofii i teologii na Uniwersytecie Krakowskim w XV wieku: sylwetki, teksty, studia*, Kraków 2011 (Historia et monumenta universitatis Jagellonicae II) – výbor studií autorky, zahrnuje i drobné edice, např. Stanislava ze Skalbmierza a Jana Falkenbergera. TÁŽ, *Stanislas de Skalbmierz, un court traité contre les hérésies sur la vision spirituelle. Introduction et texte*, in: Paul J. J. M. Bakker (ed.), *Chemins de la pensée médiévale. Etudes offertes à Zénon Kaluza*, Turnhout 2002, s. 493–512.

³⁴ Pavel ČERNUŠKA (ed.), *Jindřich z Bitterfeldu. Eucharistické texty*, Brno 2006; Bruno MAZUR – Władysław SENKO – Richard TATARZYŃSKI (edd.), *Henricus Bitterfeld de Brega OP, Tractatus de vita contemplativa et aktiva*, Warszawa 2003.

z Frankensteinu,³⁵ jejichž literární činností a jejím zpřístupňováním se zabývají především polští kolegové.

Také mistři působící dlouhodobě v Praze se dočkali publikování svých děl – jedná se o osobnosti napříč generacemi. Pozornost upoutal např. Mikuláš Biceps,³⁶ Šimon z Rokycan,³⁷ Petr z Uničova,³⁸ Štěpán Pálec,³⁹ Mařík Rvačka,⁴⁰ Jakoubek ze Stříbra,⁴¹ Křišťan z Prachatic,⁴² Jan Jeroným z Prahy⁴³ a další.

Zájem o pražskou univerzitu a její duchovní milieu stoupá, jak dokazují i konferenční aktivity především zahraničních badatelů.⁴⁴

Vedle odborných edic můžeme zmínit i popularizační, resp. výukové antologie.⁴⁵

Shrnout lze v tom smyslu, že hlavní badatelský zájem se v uplynulém dvacetiletí soustřeďuje na literární činnost pražských mistrů a zpřístupňovány jsou jejich texty. Zájem je zaměřen na několik okruhů – skupinu nominalistů konce 14. stol., na počátky recepcce Wyclifa, pražské absolventy působící v Krakově, Husa a jeho stoupence i odpůrce.

Na druhé straně se výrazně nepokročilo ve zpracování institucionálních dokumentů – s jednou, ale velmi důležitou výjimkou univerzitních statut. To by mohl podpořit právě započatý projekt ediční řady, o němž jsme se již zmínili.

* * *

³⁵ Anna ZAJCHOWSKA, *Między uniwersytetem a zakonem. Biografia i spuścizna pisarska dominikanina Jana z Ząbkowic († 1446)*, Warszawa 2013 (se soupisem díla a knihovny).

³⁶ Włodzimierz ZEGA, *Filozofia Boga w Quaestiones Sententiarum Mikolaja Bicepsa. Krytyka prądów nominalistycznych na Uniwersytecie Praskim w latach osiemdziesiątych XIV wieku*, Warszawa – Bydgoszcz 2002.

³⁷ Milada SVOBODOVÁ, *Dochované kodexy z knihovny M. Šimona z Rokycan*, in: Jitka Radimská (ed.), *K výzkumu zámeckých, měšťanských a církevních knihoven. Čtenář a jeho knihovna. = Pour une étude des bibliothèques aristocratiques, bourgeoises et conventuelles (Opera romanica 4)*, České Budějovice 2003, s. 13–30.

³⁸ Václav BOK – Freimut LÖSER, *Der Widerruf des Peter von Uničov vor der Prager Universitätsgemeinde (1417)*, in: F. P. Knapp – J. Miethke – M. Nieser (edd.), *Schriften im Umkreis mitteleuropäischer Universitäten um 1400*, Leiden – Boston 2004, s. 231–250 (tamtéž další studie k mistrům působícím i v Praze).

³⁹ Ivan MÜLLER (ed.), *Commentarius in De universalibus Johannis Wyclif Stephano de Palecz ascriptus*, Praha 2009.

⁴⁰ Zdeněk UHLÍŘ, *Determinace Maříka Rvačky na obranu Řehoře XII.*, AUC-HUCP 41, 2001, 177–193.

⁴¹ Romolo CEGNA (ed.), *Iacobelli de Misa Sermo in festo Corporis Christi*, in: Týž, Nicolai (ut dicunt) de Dresda vulgo appellati de Ceruc ... Puncta, Varsovie 1996, s. 188–197; Týž, *Magistri Iacobelli De iuramento*, in: Helena Krmíčková – Anna Pumprová – Dana Růžičková – Libor Švanda (eds.), *Querite primum regnum Dei (Sb. Jany Nechutové)*, Brno 2006, s. 561–566; Mirek ČEJKA – Helena KRMÍČKOVÁ (edd.), *Dvě staročeská utrakvistická díla Jakoubka ze Stříbra*, Brno 2009 (Opera Universitatis Masarykianae Brunensis, Facultas Philosophica, Nr. 379); Helena KRMÍČKOVÁ, *Articulus pro communione sub utraque specie Jakoubka ze Stříbra*, *Studie o rukopisech* 39, 2009, s. 73–87, edice na s. 84–87.

⁴² Zuzana SILAGIOVÁ (ed.), *Křišťan z Prachatic. Základy aritmetiky – Algorismus prosaycus*, Praha 1999; Hana FLORIANOVÁ-MÍŠKOVSKÁ, *Křišťan z Prachatic. O pouštění krve – De sanguinis minucione*, Praha 1999; Alena HADRAVOVÁ – Petr HADRAVA (eds.), *Křišťan z Prachatic. Stavba a užití astrolábu*, Praha 2001.

⁴³ Jan STEJSKAL, *Podivuhodný příběh Jana Jeronýma*, Praha 2004, se seznamem děl a jejich dochováním (s. 85–89); moderní edice chybí.

⁴⁴ Jan ODRŠTČILÍK – Francesca BATTISTA – Riccardo BURGAZZI, (eds.), *The First Decades of Prague University: Transforming Intellectual Space in 14th century Central Europe*, AUC-HUCP 55/1, 2015 – svazek obsahuje příspěvky z mezinárodní konference mladých badatelů, konané 2014 v Praze a věnované mj. Jindřichu Tottinovi z Oyty, Konrádovi z Ebrachu a Janovi z Mýta. Srč. dále Martin DEKARLI, rec. ad: *Before and After Wyclif: Sources and Textual Influences* (Università degli Studi di Milano), AUC-HUCP 56/2, 2016, s. 121–129; Týž, ref. o konferenci konané ve Skotsku v květnu 2017, University of St Andrews, věnované pozdně středověké logice s velkým zastoupení pražských textů, AUC-HUCP 57/2, 2017, s. 152–155.

⁴⁵ Jako příklad uvedeme: Lucie DOLEŽALOVÁ – Michal DRAGOUN – Jan CTIBOR (edd.), *Čítanka latinských textů z pozdně středověkých Čech*, Praha 2017, kde figuruje univerzita ukázkami z tvorby Jana Husa, z příručky kvodlibetáře Prokopa z Kladruha a jiných odborných textů i z didaktického traktátu o tom, jak se má studovat. Sem patří i výbor překladů citovaný v pozn. 28.

Pramenů úřední povahy se vztahem k pražské univerzitě z období raného novověku bylo v posledním čtvrtstoletí ve formě kritických edic vydáno jen málo; ty nejvýznamnější jsou takřka všechny dílem Karla Beránka († 9. 12. 2015). Oproti svým starším edičním počínům, zahrnujícím především materiál 16. století, se soustředil hlavně na rukopisy z období jezuitské univerzity mezi Bílou horou a univerzitní unií.⁴⁶ Úředním rukopisům předbělohorského období se nejpodrobněji věnovali Mlada Holá a Martin Holý, zejména účtům koleje Českého národa z let 1541–1611.⁴⁷

Zajímavou a ne zcela typickou záležitostí jsou dvě bibliofilská vydání starých tisků (ovšem s překladem z latiny a příslušným edičním aparátem) – to je možná cesta, jak oslovit také širší vzdělanou veřejnost. Jedná se o relativně známou publikaci s nejstarším vyobrazením Karolina vydanou k počtě lékaře Ignáce Schamského (1687–1715) v souvislosti s jeho promoci a o století starší zprávu o veřejné pitvě realizované pozdějším rektorem utrakvistické univerzity Janem Jesseniem.⁴⁸ Z raně novověkých osobností pražské univerzity je to právě Jessenius, kdo poutá asi největší pozornost českých a slovenských badatelů; výbor z jeho díla je nově zpřístupněn také v monografii Tomáše Nejeschleby.⁴⁹ Objevují se ale také další edice spisů renesančních a barokních učenců spojených s pražskou univerzitou,⁵⁰ případně dobových biografických textů k jejich životu (což platí zvláště pro elogia)⁵¹. Z pramenů narativní povahy je pro období raného novověku jednoznačně nejvýznačnějším počínem edice paměti lékaře Jana Theobalda Helda, vydaná Danielou Tinkovou.⁵²

Svým životem žije také Rukověť humanistického básnictví, která se od svých prvních svazků v 60. letech stala trvalou inspirací a pobídkou pro prosopografický výzkum.⁵³ Nedošlo sice na vydání rejstříků, jež by práci s ní výrazně ulehčily, k dispozici jsou ale věcné dodatky.⁵⁴

⁴⁶ Karel BERÁNEK, *Akta komise pro reformu pražské univerzity z r. 1547*, Studie o rukopisech 31, 1995–1996, s. 45–67; TÝŽ, *Akta filozofické fakulty Pražské univerzity 1641–1655, 1664–1670*, Praha 1997; TÝŽ, *Mistři, bakaláři a studenti pražské filozofické fakulty 1640–1654*, Praha 1998; TÝŽ, *Zprávy o bojích se Švédý po dobytí Malé Strany a Pražského hradu roku 1648 v diáři koleje sv. Klimenta*, Praha 2002; a rozsáhlý soubor edic ve sborníku jeho prací: Karel BERÁNEK, *Zkušební a promoční řády pražské artistické fakulty v 16. a počátkem 17. století*, Příspěvky k dějinám vzdělanosti v českých zemích 3, 2000, s. 19–50; TÝŽ, *Statuta pražské filozofické fakulty z roku 1614*, tamtéž, s. 51–60; TÝŽ, *Návrhy statut pražské univerzity z let 1654–1655*, tamtéž, s. 61–97; TÝŽ, *Statuta pražské lékařské fakulty z konce 17. století*, tamtéž, s. 99–172.

⁴⁷ Z jejich studií zejména Mlada HOLÁ – Martin HOLÝ, *Správa a každodenní provoz koleje Českého národa na pražské univerzitě v 16. století*, *Paginae Historiae* 22/2, 2014, s. 115–123; Mlada HOLÁ, *Alumni koleje Českého národa na pražské univerzitě v letech 1542–1611*, *AUC-HUCP* 53/2, 2013, s. 41–80; TÁŽ, *Student-ské koleje pražské univerzity v pozdním středověku a raném novověku. Dějiny – správa – úřední písemnosti (do roku 1622)*, Praha 2017; Mlada HOLÁ – Martin HOLÝ (Hg.), *Das Studentenkolleg der Böhmischen Nation der Prager Universität. Edition der Rechnungen aus den Jahren 1541–1611*, Berlin 2019.

⁴⁸ A. P. NEURAUUTER, *Promotio doctoralis A. I. Schamsky*, faksimilový reprint připravili Josef PETRÁŇ – Blanka ŠACHOVÁ – Karel BERÁNEK, Praha 2001; Jan JESSENIUS z JASENÉ: *Průběh pitvy jim slavnostně provedené v Praze L. P. MDC, k níž byl přičleněn traktát o kostech*, přeložila a k vydání připravila Bohdana DIVIŠOVÁ, Praha 2004.

⁴⁹ Tomáš NEJESCHLEBA, *Jan Jessenius v kontextu renesanční filosofie*, Praha 2008.

⁵⁰ Vavřinec BENEDIKT z NUDOŽER, *Grammaticae Bohemicae ad leges naturalis methodi conformatae, et notis numerisque illustratae ac distinctae, libri duo*, ed. Nancy Susan SMITH, Ostrava 1999.

⁵¹ Martin SVATOS, *Testimonia de vita Joannis Marci Marci (Svědectví o životě a smrti Jana Marka Marci)*, *AUC-HUCP* 43/1–2, 2003, s. 51–79; Richard MAŠEK, *Elogium Patris Roderici de Arriaga*, in: TÝŽ (Hrsg.), *Roderigo de Arriaga (†1667), Philosoph und Theologe. Prag 25.–28. Juni 1996*, Praha 1998, s. 19–39.

⁵² Jindřich KVĚT – Daniela TINKOVÁ (edd.), *Jan Theobald Held, Fakta a poznámky k mému budoucímu nekrologu, I, Vzpomínky pražského lékaře na léta 1770–1799*, Praha 2017 (Paměť, sv. 90).

⁵³ Ve vztahu k pražské univerzitě Marek ĐURČANSKÝ, *Česká města a jejich správa za třicetileté války. Zemský a lokální kontext*, Praha 2013, s. 121–123.

⁵⁴ Josef HEJNIC – Jan MARTINEK, *Rukověť humanistického básnictví*, VI, *Dodatky A–Ž*, Praha 2012.

Klíčovou otázkou pro systematické vydávání pramenů představuje **institucionální a personální zajištění**. Nechceme nijak bagatelizovat sílu a význam individuálních editorských a badatelských zájmů – dílo Františka Šmahela a Karla Beránka ostatně ukazuje, že pozoruhodných výsledků lze dosáhnout i za komplikovaných podmínek. V dlouhodobém horizontu je ale institucionální zakotvení edičních projektů nezbytné. Z porovnání situace střeoevropských univerzit to plyne zcela jasně: v Praze by měl být takovým ohniskem z řady důvodů ÚDAUK, ve Vídni je základem dlouhodobá spolupráce univerzitního archivu s Institutem pro rakouský dějepis, mezi jehož publikacemi mají edice k dějinám vídeňské univerzity vyhrazeny svou vlastní řadu.⁵⁵ Do organizační struktury krakovského univerzitního archivu přibýlo v r. 2007 oddělení pro výzkum dějin Jagellonské univerzity, jehož hlavním úkolem je vedle samotného výzkumu také vydávání pramenů. Univerzitní archiv v Lipsku, jak se zdá, soustředil své síly v posledních dvou desetiletích hlavně k novověkým dějinám a zároveň s realizací velkého digitalizačního projektu zaměřeného na studenty v 19. století vydal v podobě klasické edice také související matriky.

Nemůžeme alespoň letmo nezmínit roli **univerzitních jubileí**, protože jsou určitým katalyzátorem zájmu o dějiny vysokých škol a při té příležitosti také ediční činnosti. Při dobrém načasování je tak možné dosáhnout na finanční prostředky, které by jinak byly nedostupné, případně začít dlouhodobý projekt, jemuž by za jiných podmínek nebyla přisuzována taková váha. Dosavadní jubilea svědčí ale také o tom, že v minulosti zůstalo leckdy u záměrů (Praha 1948, Krakov 1964). I tady ale představovaly nerealizované plány po letech určitý odrazový můstek pro další generaci univerzitních archivářů a historiků.⁵⁶

Podívejme se nyní, jak úspěšné byly ve své ediční činnosti badatelé u dalších střeoevropských univerzit.

Krakov

Krakovská univerzita má oproti pražské ve svém vývoji mnohem méně diskontinuit, její institucionální tradice je plynulejší. To je vidět i na tamní kultuře akademické paměti a zájmu o vlastní minulost⁵⁷ – řada starších pramenů zvláště biografického charakteru byla vydána již v době raného novověku, ve 2. polovině 18. století byl v souvislosti s osvětskými reformami školství zpracován a vytištěn výběrový univerzitní diplomatář, v 19. století potom množství pramenů včetně matrik 15.–18. století. Podobně jako v případě našeho *liber decanorum* byla pro nejstarší dějiny krakovské univerzity dlouho používána edice nejstarší „knihy promocií“ filozofické fakulty editovaná ředitelem univerzitní knihovny Józefem Muczkowským již v polovině 19. století. Údaje pro 15. století byly nedávno – nikoli bez souvislosti s kulatým jubileem 600 let jagellonského znovuzaložení krakovské univerzity – podrobeny revizi a vydány ve vzorové edici Antonia Gąsiorowského a jeho

⁵⁵ *Publikationen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*; pro univerzitní prameny existuje specializovaná řada *Quellen zur Geschichte der Universität Wien*.

⁵⁶ Pieter DHONDT (ed.), *University Jubilees and University History Writing. A Challenging Relationship*, (Scientific and Learned Cultures and Their Institutions, Vol. 13), London – Boston 2014 (rec. Petr SVOBODNÝ, AUC-HUCP 55/2, 2015, s. 165–168); srv. Adam HORKÝ, *Dějiny ve vlastní režii. Příběh dějin Karlovy univerzity v proměnách 20. století*, AUC-HUCP 55/2, 2015, s. 17–80.

⁵⁷ Nejnověji Maciej ZDANEK, *Uniwersytet Krakowski wobec własnej przeszłości w XV–XVI wieku*, Kraków 2017.

spolupracovníků.⁵⁸ Srovnání starší a nové edice ukazuje, v čem se mohou lišit moderní kritická edice a na svou dobu velmi kvalitní edice z první poloviny 19. století – vedle ortografie jsou to zejména samovolné zásahy editora do textu, vynechání údajů považovaných za nedůležité (např. marginální příписy a údaje o platbách promovaných absolventů), stejně jako naprosté nerozlišování jednotlivých vrstev textu vznikajícího činností řady písařských rukou v průběhu mnoha desetiletí. Na druhou stranu ale srovnání také přináší zásadní zjištění, že údaje starší edice, jež byla ve vědeckém oběhu po jeden a půl století, jsou ve svém jádru korektní (z bezmála pěti tisíc osob bylo nově doplněno pouhých pět), včetně převážně správného čtení a identifikace míst původu.⁵⁹ Intenzivní využití starší edice několika generacemi badatelů vedlo současné editory k tomu, že do textu umístili kromě odkazů na příslušné stránky editovaného rukopisu také odkazy na Muczkowského edici.

Kromě toho byly stejným editorem a jeho spolupracovníky zpřístupněny také nejstarší svazky krakovských matrik s údaji o bezmála 30.000 osob.⁶⁰ Moderní kritická edice je dovedena až do roku 1551, kam podle názorů editorů sahaly jejich „kompetence mediewistů“ – vydávání dalších svazků výslovně přenechávají někomu jinému.⁶¹

Pro raný novověk je v případě krakovské univerzity situace obdobná jako v případě Prahy – s výjimkou vydání tzv. *liber beneficiorum et benefactorum* zahrnující údaje o univerzitních nadacích od počátku do 18. století nebyly rozsáhlejší edice pramenů úřední povahy realizovány, jsou ale v plánech na nejbližší léta.⁶² Jistou výjimku představuje ediční příloha v práci M. Bastera o Sarnigelově studentské koleji otevřené v r. 1647.⁶³

Krakovští univerzitní archiváři se v posledních desetiletích věnovali na rozdíl od dosud uváděných editorů přednostně novověku: před několika lety byla ukončena práce na databázi studentů z let 1850–1918, jejíž hlavní výsledky jsou veřejnosti dostupné v osmi objemných tištěných svazcích.⁶⁴ Od roku 2013 běží obdobný pětiletý projekt pod názvem *Corpus academicum Cracoviense. Elektroniczna baza studentów i profesorów Uniwersytetu Krakowskiego w okresie staropolskim 1364–1780*, který má zahrnout studenty a profesory

⁵⁸ Antoni GAŚIOROWSKI (ed.), *Księga promocji wydziału sztuk Uniwersytetu Krakowskiego z XV wieku*, Kraków 2000 (promoce z let 1402–1500, předcházejí statuta 1406 a seznam mistrů 1408); srv. Antoni GAŚIOROWSKI – Tomasz JUREK – Izabela SKIERSKA (edd.), *Najstarsza księga promocji Wydziału Sztuk Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1402–1541*, s latinským patitulem, Warszawa 2011, s. XXXVII, 1–188 (faksimile), 189–419 (edice a rejstříky), k tomu rec. Ivan HLAVÁČEK, AUC-HUCP 51/2, 2011, s. 116–117. Pro kontext a situaci raně novověkých matrik krakovské univerzity, hlavně v souvislosti s obdobím 1642–1720, pro které matriky scházejí, srv. Marian CHACHAJ, *Metryki studenckie i spis promowanych Uniwersytetu Krakowskiego od XV do XVIII wieku: przegląd edycji i postulaty*, in: Adam Perlakowski (ed.), *Edytorstwo źródeł: różne drogi – wspólny cel*, Kraków 2017, s. 49–67.

⁵⁹ A. GAŚIOROWSKI (ed.), *Księga promocji wydziału sztuk*, s. VII.

⁶⁰ Antoni GAŚIOROWSKI – Tomasz JUREK – Izabela SKIERSKA, przy współpracy Ryszarda GRZESIKA (edd.), *Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400–1508*, I–II, Kraków 2004; tiž (edd.), *Metryka czyli album Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1509–1551*, Warszawa 2010 (též CD-ROM rukopisu); srv. rec. I. HLAVÁČKA v AUC-HUCP 44/1–2, 2004, s. 229–231; tamtéž 50/1, 2010, s. 269–270.

⁶¹ A. GAŚIOROWSKI – T. JUREK – I. SKIERSKA (edd.), *Metryka czyli album*, s. XLIII.

⁶² Přehled dosavadních edičních počinů a plánů podává Maciej ZDANEK, *Edyfce ksiąg urzędowych Uniwersytetu Krakowskiego – dzieło na nowo podjęte*, in: Krzysztof Kopiński – Wojciech Mrozowicz – Janusz Tandecki (edd.), *Editiones sine fine*, I, Toruń 2017, s. 67–89.

⁶³ Marcin BASTER, *Bursa Sarnigielska. Z dziejów kolegiów Uniwersytetu Krakowskiego w XVII i XVIII wieku*, Kraków 2015, edice na s. 159–396.

⁶⁴ Krzysztof STOPKA et al. (edd.), *Corpus studiosorum Universitatis Iagiellonicae 1850–1918*, I–VIII, Kraków 1999–2015. Další biografické publikace pojímáme.

v počtu přibližně 12.000 osob. Jako pramenný základ jsou využívány prameny vydané i nevydané, biografické slovníky atd.⁶⁵

Kromě klasických edic vyšla zajímavá studie věnovaná autografům krakovských mistrů.⁶⁶ Shodně s českou situací je evidentní také zájem o významné mistry-theology, včetně těch, kteří prošli i Prahou.⁶⁷

Vídeň

Vídeňská univerzita měla větší štěstí na dochování pramenů než její starší sestra v Praze. K dispozici jsou matriky různého typu i akta jednotlivých fakult.⁶⁸ Ve starší době se ediční činnost soustředila na rektorské matriky,⁶⁹ novější aktivity přecházejí jednak na mladší období,⁷⁰ a jednak na matriky dílčí – např. právnické fakulty.⁷¹ Zpřístupňování je provázeno analytickými studiemi⁷² a využitím virtuálního prostoru. Jak matriky 18. století, tak středověké úřední knihy – právnická matrika, akta lékařské fakulty, rejstřík artistů, a samozřejmě i zakládací listiny atd. jsou dostupné na internetu.⁷³

Dnešní vídeňská univerzita projevuje zvýšenou snahu o sebezprezentaci prostřednictvím připomenutí vlastních dějin, a to např. i na webu, kde jsou popularizována některá témata

⁶⁵ Marcin BASTER, *Corpus Academicum Cracoviense. Database of Students and Professors of the University of Krakow (1364–1780)*, in: Krzysztof Ożóg – Maciej Zdanek (Hgg.), *Universitätsstudium und Gesellschaft in Mitteleuropa vom 15. bis zum 18. Jahrhundert*, Kraków 2017, s. 265–276.

⁶⁶ Dagmara WÓJCIK-ZEGA, *Autografy piętnastowiecznych profesorów krakowskich w rękopisie Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego 63*, *Studia źródłoznawcze. Commentationes*, 53, 2015, s. 71–109 (s katalogem ukázek písma a biogramy profesorů).

⁶⁷ Srv. zde pozn. 32–35. Citace biografických studií i dalších edic uvádí Krzysztof Ożóg, *The Role of Poland in the Intellectual Development of Europe in the Middle Ages*, Kraków 2009.

⁶⁸ Přehled pramenů je k dispozici na webově adrese: https://bibliothek.univie.ac.at/archiv/quellen_zur_geschichte_der_universitaet_wien.html <ověřeno 9. 9. 2018>. Dochovala se kniha statut; akta fakult artistické, lékařské a teologické; celouniverzitní kopiář; matrika národa uherského, matriky právnické, a konečně matriky celouniverzitní od 1377. Charakteristiky pramenů pro vídeňskou univerzitu a výčet hlavních typů systematicky podal Kurt MÜHLBERGER, *Absolventen der Universität Wien in der Frühen Neuzeit. Perspektiven, Tendenzen, Quellen und offene Fragen*, in: Rainer A. Müller (Hg.), *Promotionen und Promotionswesen an deutschen Hochschulen der Frühmoderne (Abhandlungen zum Studenten- und Hochschulwesen 10)*, Köln 2001, s. 169–186, zejména s. 176 a 179–184; srv. také Paul UIBLEIN, *Zur Quellenlage der Geschichte der Wiener Universität im Mittelalter*, *Österreich in Geschichte und Literatur* 7, 1963, s. 161–166.

⁶⁹ K počátkům ediční činnosti srovnej Kurt MÜHLBERGER, *Die Matrikel der Universität Wien*, in: Grete Klingenstein – Fritz Fellner – Hans Peter Hye (Hgg.), *Umgang mit Quellen heute. Zur Problematik neuzeitlicher Quelleneditionen vom 16. Jahrhundert bis zur Gegenwart (= Fontes rerum Austriacarum, 2. Abteilung, Diplomataria et acta 92)*, Wien 2003, s. 80–88. Ediční řada byla zahájena v 50. letech, pokračovala v letech 70. a posléze došlo k přerušení: *Die Matrikel der Universität Wien, I–V, Wien 1956–1975 (vice editorů)*.

⁷⁰ Vydávání bylo oživeno v 90. letech a dodnes dospělo k r. 1778: Kurt MÜHLBERGER (Hg.), *Die Matrikel der Universität Wien*, VI, 1689/90–1714/15; VII, 1715/16–1745/46; VIII, 1746/47–1777/78; vyšlo 1993, 2011, 2014; k zatím poslednímu 8. svazku viz: http://bibliothek.univie.ac.at/archiv/uaw_publication_-_die_mat.html <ověřeno 9. 9. 2018>.

⁷¹ Kurt MÜHLBERGER (Hg.), *Die Matrikel der Wiener Rechtswissenschaftlichen Fakultät – Matricula Facultatis Juristarum Studii Viennensis*, I, 1402–1442, Wien 2011; Thomas MAISEL – Johannes SEIDL, *Die Matrikel der Wiener Rechtswissenschaftlichen Fakultät*, II, 1442–1557, Wien 2016 (Publikationen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung), také jako e-book: http://www.boehrlau-verlag.com/download/164627/978-3-205-20255-4_1_OpenAccess.pdf <ověřeno 9. 9. 2018>.

⁷² Viz Jiří PEŠEK, *Vídeňská universita středověku a raného novověku v zrcadle novějších výzkumů*, *AUC-HUCP* 51/2, 2011, s. 132–137.

⁷³ http://bibliothek.univie.ac.at/archiv/digitales_archiv.html <ověřeno 9. 9. 2018>.

za použití dobových dokumentů, vč. jejich fulltextů a bibliografie.⁷⁴ Především ale připravuje rozsáhlou digitalizaci svých archiválií, kterou představil na archivní konferenci ve Vídni v roce 2017 Thomas Maisel.⁷⁵

Vedle rozsáhlejších edičních podniků se objevila také drobnější práce věnovaná druhé zakládací listině vídeňské Rudolfiny z roku 1384. Kromě analýzy dokumentu nabízí publikace moderní edici jeho původního textu i dobového německého překladu. Opatření listiny téměř třemi desítkami pečeti vede k zamyšlení nad snahou o ukotvení univerzity v tehdejší společnosti a rolí obnoveného zakládacího aktu.⁷⁶

Lipsko

Také lipská univerzita má dochovány středověké matriky a také zde se začaly vydávat už na sklonku 19. stol.⁷⁷ Po roce 2000 se veškeré úsilí soustředilo na blížící se kulaté jubileum univerzity.⁷⁸ V rámci oslav byla vydána řada publikací, z nichž zde musí být zmíněny pětisvazkové dějiny⁷⁹ – velmi dobře koncipovaná syntéza, která rozhodně není jen výroční reprezentační publikací. Dále vyšla edice rektorských řečí,⁸⁰ ale starších dějin se týká jen vydání zakládacích dokumentů. Podobně jako ve Vídni nabízí publikace originální text a překlad 3 listin, poskytuje všechny potřebné údaje o jejich dochování, připomíná okolnosti založení vč. biogramů mistrů, kteří přišli z Prahy, a přináší zajímavý obrazový doprovod.⁸¹

Také lipský univerzitní archiv nabízí na svých stránkách celou řadu digitalizovaných archiválií (přístup k nim však vyžaduje předběžnou registraci). Již první nahlédnutí

⁷⁴ <http://geschichte.univie.ac.at/de/inhaltsverzeichnis> <ověřeno 9. 9. 2018>. Tištěná bibliografie se připravuje: Kurt MÜHLBERGER, *Bibliographie zur Universitätsgeschichte* – in Vorbereitung.

⁷⁵ Publikováno: Thomas MAISEL, *Die digitale Archivnutzung und ihre Herausforderungen für kleinere Archive*, in: Jens BLECHER – Sabine HAPP – Juliane MIKOLETZKY (Hgg.), *Normen und Ethos. Schreiben Archivarinnen und Archivare Geschichte?* (Wissenschaftsarchive, Bd. 6), Leipzig 2018, s. 171–174. Odkaz na webovú stránku projektu Phaidra: <https://phaidra.univie.ac.at/view/o:527682> <ověřený přístup 1. 2. 2019>.

⁷⁶ Christian LACKNER, *Möglichkeiten und Perspektiven diplomatischer Forschung. Zum Privileg Herzog Albrechts III. für die Universität Wien vom Jahre 1384* (Stabwechsel. Antrittsvorlesungen aus der Historisch-Kulturwissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien, Band 4), Wien – Köln – Weimar 2013 (s edicí). K tomu recenze Ivan HLAVÁČEK, *AUC-HUCP* 53/2, 2013, s. 219–221.

⁷⁷ Georg ERLER (Hg.), *Die Matrikel der Universität Leipzig*, I–II, Leipzig 1895, reprint Nendeln/Lichtenstein 1976 (v rámci ediční řady *Codex diplomaticus Saxoniae*, pro leta 1409–1559). Pokračování vydal pod titulem: Týž (Hg.), *Die jüngere Matrikel der Universität Leipzig, 1559–1809, als Personen- und Ortsregister bearbeitet und durch Nachträge aus der Promotionsliste ergänzt*, Leipzig 1909. Aktuálně vydává ředitel Archivu Lipské univerzity J. Blecher matriky z let 1809–1909: Jens BLECHER – Gerald WIEMERS, *Die Matrikel der Universität Leipzig*, I, *Die Jahre 1809 bis 1832*, II, *Die Jahre 1832 bis 1863*, III, *Die Jahre 1863 bis 1876*, IV, *Die Jahre 1876 bis 1884*, V, *Die Jahre 1884 bis 1892*, VI, *1892 bis 1901*, VII, *1901 bis 1909*, und *Personenregister der Teilbände I bis VII*, Weimar 2006–2014. Poslední svazek s rejstříky se připravuje.

⁷⁸ Srv. soubor recenzí v *AUC-HUCP* 53/2, 2013.

⁷⁹ (Senatskommission zur Erforschung der Leipziger Universitäts- und Wissenschaftsgeschichte, ed.), *Geschichte der Universität Leipzig 1409–2009*, Bd. I–V, Leipzig 2009–2010.

⁸⁰ Franz HÄUSER (Hg.), *Die Leipziger Rektoratsreden 1871–1933*, Bd. I–II, Berlin – New York 2009 (edice); Detlef DÖRING v čele vědeckého týmu připravuje vydání korespondence Johanna Christopha Gottscheda.

⁸¹ Enno BÜNZ – Tom GRABER, *Die Gründungsdokumente der Universität Leipzig (1409). Edition – Übersetzung – Kommentar*, Dresden 2010 (Spurensuche. Geschichte und Kultur Sachsens, Bd. 3), s edicí tří dokumentů a faksimilí zakládací listiny. Srv. recenzi in *AUC-HUCP* 53/2, 2013, s. 215–217.

prozradí, že lipská alma mater je oproti té pražské vybavena již pro středověk větším prameným bohatstvím.⁸²

Na okraj připomeňme, že i další středoevropská univerzita – **vratislavská** – prezentovala nedávno své fundační dokumenty, leč jedná se o pozdní založení (poté, co se první nepovedlo).⁸³ I zde dostává zájemce do ruky edici textu a jeho překlad i fotografie.

Závěr

Místo závěru si pod dojmem rešerše ke stavu zpřístupňování pramenů ke starším dějinám středoevropských univerzit dovolíme nabídnout několik úvah a tezí.

Především jsme svědky snah o reinterpretaci založení a významných událostí spojených se středověkými počátky univerzit – máme na mysli studie Christiana Lacknera o privilegii knížete Albrechta III. pro vídeňskou univerzitu (1384), Enno Bünze o zakládacích listinách univerzity v Lipsku (obě publikace včetně edic analyzovaných písemností). K nim je možno přiřadit starší úvahy Františka Šmahela o počátcích pražského vysokého učení nyní nově doplněné studii o nečekaně objeveném papežském privilegii od I. Hlaváčka a J. Hrdiny.

Tato situace samozřejmě nahrává potenciálním pokusům o nové edice již dříve vydaných zásadních pramenů. Nebudeme-li chodit daleko a zůstaneme-li v pražských poměrech, můžeme vzít jako příklad *Liber decanorum*. Letitá edice je nyní díky skvělé elektronické knihovně Centra mediévistických studií přístupná komukoli, zmiňovaná krakovská edice knihy promoci z 15. století ale může být názornou ukázkou, jak moc by nově pojaté rejstříky mohly využít editovaného rukopisu usnadnit, nehledě na revizi samotného textu.

Zatímco u středověkých pramenů máme co do činění spíše s novým vydáním a novým promyšlením pramenů již plně badatelsky využívaných, raně novověké prameny k dějinám středoevropských univerzit na tom jsou co do zpřístupnění o poznání hůře. I tady se ale snahy o zlepšení situace objevují, ať už v oblasti digitalizace nebo kritických edic. To samozřejmě není kvalitativně totéž. Teprve edice s adekvátní úvodní studií, poznámkovým aparátem, rejstříky a případně i překladem starší prameny doopravdy zpřístupní, a to nejen pro historiky v užším slova smyslu, ale také pro specialisty zabývající se dějinami např. různých vědních oborů (o poučených laicích ani nemluvě).⁸⁴

⁸² <http://recherche.archiv.uni-leipzig.de/Archivalien> <ověřeno 9. 9. 2018>.

⁸³ Rościśław ŻERELIK (ed.), *Cztery początki. Dokumenty fundacyjne uniwersytetu wrocławskiego*, Wrocław 2002 (jedná se o roky 1505, 1702, 1811, 1945; úvod, foto, edice, překlad).

⁸⁴ Studie byla zpracována v rámci projektu PROGRES Q23 (Dějiny univerzitní vědy a vzdělanosti).

Die Zugänglichkeit von Quellen zur Universitätsgeschichte des vormodernen Mitteleuropa. Ein Rückblick auf die letzten zwei Jahrzehnte und eine Vorschau auf die Zukunft

ZUSAMMENFASSUNG

Ausgangspunkt dieser Studie ist der auf dem 8. Historikertag in Hradec Králové 1999 gehaltene Beitrag, in welchem B. Zilynská den Quellenstand zur Geschichte der Bildung und die Zugänglichkeit der Quellen bilanzierte. Der aktuelle Beitrag behandelt vor allem die Editionstätigkeit seit etwa 2000, die die altehrwürdigen Universitäten Mitteleuropas betrifft: Prag, Wien, Krakau und Leipzig. Ein solcher Vergleich ermöglicht ein Nachdenken über die Wege und Richtungen, die die Erforschung der mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Universitäten jener Region einschlug, in welcher die Prager Universität nach ihrer Gründung durch Karl IV. dominierte. Berücksichtigt werden sowohl gedruckte als auch in digitalisierter Form zugängliche Texte und Aufzeichnungen. Neben amtlichem Material, in dessen Rahmen in jüngster Zeit die Aufmerksamkeit vor allem den Gründungsakten der einzelnen Universitäten galt, wenden sich die Editoren auch dem literarischen Schaffen der Universitätsmagister zu. Während es sich bei den mittelalterlichen Quellen amtlichen Charakters eher um Neuausgaben und um ein erneutes Überdenken der forschersich schon voll genutzten Quellen handelt, ist es hinsichtlich der Zugänglichkeit der frühneuzeitlichen Quellen zur Geschichte der mitteleuropäischen Universitäten schon deutlich schlimmer bestellt. Doch gibt es auch hier Bemühungen um eine Verbesserung der Lage, sei es im Bereich der Digitalisierung oder kritischer Quellenausgaben. Die aktuelle Bilanz sollte zur Profilierung des von F. Šmahel vorgeschlagenen Projektes am Institut für Geschichte und Archiv der Karlsuniversität (ÚDAUK) verhelfen, nämlich der Editionsreihe *Documenta Historica Universitatis Carolinae Pragensis* (DUP), deren erster Band (die Universitätsstatuten) schon publiziert wurde. Der Beitrag berührt auch die Frage, welche Rolle Universitätsjubiläen bei der Konzipierung und Herausgabe von Editionen und historischen Publikationen überhaupt und der Schaffung des Universitätsgedächtnisses sowie des Gesamtkonzepts einer Universitätsgeschichte spielen.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

Marek Ďurčanský
Ústav dějin a archiv Univerzity Karlovy
marek.durcansky@ruk.cuni.cz

Blanka Zilynská
Ústav dějin a archiv Univerzity Karlovy
blanka.zilynska@ruk.cuni.cz

DĚJINY STŘEDOVĚKÉ A RANĚNOVOVĚKÉ VZDĚLANOSTI V ČESKÉM HISTORICKÉM VÝZKUMU. TRADICE – AKTUÁLNÍ TRENDY – PERSPEKTIVY

MLADA HOLÁ – MARTIN HOLÝ

HISTORY OF MEDIEVAL AND EARLY MODERN EDUCATION IN CZECH HISTORICAL RESEARCH: TRADITION – CURRENT TRENDS – PERSPECTIVES

The aim of this contribution is to bring a systematic overview of the development of Czech historical research pertaining to the history of education in pre-modern era, especially in the fourteenth to eighteenth century. Within a broader European context, the authors investigate both local research traditions and current trends influenced by the subjects of research and new methods in international historiography or related social sciences and humanities. From the perspective of analysing directions of research in the history of pre-modern education, the article charts several approaches adopted especially in scientific production of the past two decades. In its concluding part, this contribution formulates some potential subjects of further research and outlines methodological approaches suitable for dealing with them.

Keywords: history of education – pre-modern period – research trends – historiographic overview

DOI: 10.14712/23365730.2019.3

Vzdělanostní dějiny, respektive tradičnější dějiny vzdělanosti, představují disciplínu, která se jako podobor historické vědy konstitovala na konci 19. století. Tehdy stejně jako v prvních třech desetiletích 20. století vydala také první výrazné plody. Vyšla řada monografií vztahujících se zejména k dějinám univerzit a některých preuniverzitních vzdělávacích institucí a byly učiněny rovněž některé pokusy o syntetické zpracování dějin vzdělanosti a pedagogiky v předmoderní době. Z hlediska středoevropské perspektivy ovšem i v celoevropském kontextu jsou pravděpodobně nejzásadnější syntézy vzniklé v německojazyčném prostředí, vedle nich pak ovšem také některé práce frankofonní či anglojazyčné.¹

¹ Na jednotlivé tituly zde pro jejich množství není možné odkazovat. Ze syntetických prací k předmoderní době srov. alespoň Friedrich PAULSEN, *Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten vom Ausgang des Mittelalters bis zur Gegenwart mit besonderer Rücksicht auf den klassischen Unterricht*, Leipzig 1885; Georg MERTZ, *Das Schulwesen der deutschen Reformation im 16. Jahrhundert*, Heidelberg 1902; François GUYE, *Histoire de l'instruction et de l'éducation*, Lausanne – Paris 1906; Ellwood P. CUBBERLEY, *The History of Education*, Boston – New York 1920; William BOYD, *The History of Education*, London 1921. Viz také úvody a soupisy literatury některých moderních syntéz: Hilde de RIDDER-SYMOENS (ed.), *A History of the University in Europe*, I–II, Cambridge 1992–1996; Notker HAMMERSTEIN (Hg.), *Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte*, I, 15. bis 17. Jahrhundert. Von der Renaissance und der Reformation bis zum Ende der Glaubenskämpfe, München 1996; Rudolf TIPPELT (Hg.), *Handbuch Bildungsforschung*, Opladen 2002;

Další výrazný rozvoj tohoto oboru nastal po druhé světové válce. Čím dál větší měrou se v něm začaly projevovat nejen podněty intelektuálních, kulturních či sociálních dějin, ale také ostatních humanitních a sociálních věd, pedagogiky, sociologie či lingvistiky. Vznikla řada nových specializovaných pracovišť, byla založena některá nová periodika, uspořádána série symposií. Vývoj v posledních desetiletích zřetelně ukazuje, že dějiny vzdělanosti již nelze vnímat úzce prizmatem historiografie, nýbrž jako disciplínu integrující v sobě celou řadu dalších oborů.

V českém prostředí lze do jisté míry zaznamenat podobný vývoj jako v zahraničí. Za zakladatelské práce je možné považovat na jedné straně četné monografie Zikmunda Wintra, na straně druhé první pokusy o větší syntézu z pera Otakara Kádnera. Od 50. let 20. století byl výzkum dějin vzdělanosti soustředěn zejména v nově založeném Ústavu dějin Univerzity Karlovy. Některé cenné práce vznikly však také na jiných pracovištích. Podrobněji se k vývoji mezi druhou světovou válkou a 90. lety věnovat nebudeme, neboť se na něj na Sjezdu historiků v Hradci Králové soustředil Michal Svatoš.²

Od té doby uplynulo však takřka již dvacet let. A právě na ně se soustředí tento příspěvek. Ve vztahu k období středověku a raného novověku se pokusí poukázat nejen na klíčová témata a badatelské trendy oněch posledních dvou decenníí ovlivněné do jisté míry zkoumanou problematikou i metodami zahraniční historiografie, případně příbuzných sociálních a humanitních věd, ale také na výraznou sílu domácí tradice, která dosud podstatně ovlivňuje podobu výzkumu dějin vzdělanosti. V poslední části se pak pokusíme formulovat některá potenciální témata dalšího bádání.

Dosud nejvýraznějším proudem dějin středověké a raně novověké vzdělanosti u nás jsou samotné dějiny školství. V centru pozornosti domácího bádání o školském systému středověku až 18. století nestály přitom pouze univerzity, které ve většině evropských zemí výzkumu dějin školství dominují, nýbrž také preuniverzitní vzdělávací instituce, a to jak „veřejné“, tak také některé privátní. Naopak elementární školství až na některé výjimky, o nichž se zmíníme ještě později, zůstává stále do značné míry stranou výzkumu v České republice.

Začneme-li univerzitními dějinami v českém historickém výzkumu po roce 2000, ty bezprostředně navázaly na výsledky staršího bádání. V domácích i zahraničních časopisech a sbornících vyšla celá řada studií k dějinám pražských vysokých škol a v menší míře také olomoucké akademie, větších knižních monografií bylo ovšem vydáno nemnoho. Všechny se přitom vztahují k pražskému vysokému učení. Kromě výborů Šmahelových starších studií vydaných v letech 2007 a 2016, Petráňovy knihy o Karolinu a drobné publikace k osobnostem pražské univerzity od 15. do 17. století, jež vznikla pod vedením Petra Hlaváčka, jde zejména o Stočesovu disertaci o pražských univerzitních národech a Nodlovu práci o Kutnohorském dekretu, obě vydané v roce 2010, a dále o habilitaci Mlady Holé ke studentským kolejiím pražské univerzity ve 14.–17. století a český překlad monografie

Wolfgang NEUGEBAUER, *Bildungsgeschichte*, I–III, Geschichte in Wissenschaft und Unterricht 56, 2005, Heft 10, s. 584–593; 11, s. 644–656; 12, s. 719–731.

² Zikmund WINTER, *Děje vysokých škol pražských od secessí cizích národů po dobu bitvy bělohorské (1409–1622)*, Praha 1897; TÝŽ, *O životě na vysokých školách pražských knihy dvojce. Kulturní obraz XV.–XVI. století*, Praha 1899; TÝŽ, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách v XV. a XVI. století*, Praha 1901; Otakar KÁDNER, *Dějiny pedagogiky*, I–II, Praha 1923; Michal SVATOŠ, *Místo „dějin vzdělanosti“ v poválečné české historiografii*, in: *Práce z Archivu Akademie věd, řada A*, sv. 7, 2002, s. 13–20 (tamtéž vyšla na s. 23–35 také cenná studie Blanky ZILYNSKÉ, *Prameny a pomůcky ke studiu dějin vzdělanosti. Bilance a desiderata*).

francouzského badatele Oliviera Marina o genezi pražského reformního hnutí s velkým podílem univerzitních reálií a osob z akademického prostředí.³

K domácímu výzkumu univerzitních dějin je pak možné rovněž započítat bohužel nevydanou disertaci Jany Wojtucké pojednávající o nezdařeném pokusu založit univerzitu ve slezské metropoli Vratislavi na počátku 16. století. Na rozdíl od období do roku 2000 vyšlo jen minimum pramenných edic k dějinám univerzit. V knižní podobě vlastně pouze Šmahelovy a Silágieové *Catalogi librorum vetustissimi Universitatis Pragensis*. Některé edice cenných univerzitních pramenů jsou pak také aktuálně v tisku či v přípravě.⁴

Z témat spojených s dějinami univerzit a pojednaných buď v dílčích studiích, anebo monografiích primárně jinak zaměřených byla opět v návaznosti na starší bádání zkoumána akademická předmoderní peregrinace, vztahy mezi pražskou univerzitou a dalšími akademickými institucemi v Evropě, fenomén vzdělanostního mecenátu, kariéry někdejších studentů či profesorů pražské univerzity, jejich literární činnost apod. Pokud jde o metody využití v uvedených pracích, k těm se dostaneme později.⁵

V posledních letech nastal významný posun ve výzkumu preuniverzitních vzdělávacích institucí. Zejména se to týká bádání o církevním školství, a to nejen v pobělohorské době. Kromě dílčích příspěvků zde vznikly i některé inovativní práce vycházející většinou z disertací. Týká se to zejména knihy *Každodenní život učitele a žáka* Kateřiny

³ Josef PETRÁŇ, *Karolinum*, Praha 2010; František ŠMAHEL, *Die Prager Universität im Mittelalter – The Charles University in the Middle Ages. Gesammelte Aufsätze – Selected Studies*, Leiden – Boston 2007; Martin NODL, *Dekret kutnohorský*, Praha 2010, německé vydání: *Kuttenberger Dekret von 1409. Von der Eintracht zum Konflikt der Prager Universitätsnationen* (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa 51), Wien – Köln – Weimar 2017; Jiří STOČES, *Pražské univerzitní národy do roku 1409*, Praha 2010; Petr HLAVÁČEK a kol., *Kaciřská univerzita. Osobnosti pražské utrakvistické univerzity 1417–1622*, Praha 2013; František ŠMAHEL, *Alma mater Pragensis. Studie k počátkům Univerzity Karlovy*, Praha 2016; Mlada HOLÁ, *Studentské koleje pražské univerzity v pozdním středověku a raném novověku: dějiny – správa – úřední písemnosti (do roku 1622)*, Praha 2017; Olivier MARIN, *Geneze pražského reformního hnutí 1360–1419*, Praha 2017 (originál vyšel v r. 2005).

⁴ Jana WOJTUCKA, *Nesplněný sen. Předpoklady, průběh a příčiny neúspěšného zřízení univerzity ve Vratislavi roku 1505. Příspěvek k dějinám vzdělanosti ve vedlejších zemích Koruny české*, disertace FF UK, Praha 2006 (publikována pouze dílčím způsobem v několika studiích); František ŠMAHEL – Zuzana SILAGIOVÁ (ed.), *Catalogi librorum vetustissimi Universitatis Pragensis: Die ältesten Bücherkataloge der Prager Universität*, Turnhout 2015; Mlada HOLÁ – Martin HOLÝ (Hg.), *Das Studentenkolleg der Böhmisches Nation der Prager Universität. Edition der Rechnungen aus den Jahren 1541–1611*, Berlin 2019. Přehled nejvýznamnějších titulů přináší periodikum *History of Universities*.

⁵ Pouze výběrově srov. alespoň Milena LENDEROVÁ, *Studenti ze střední Evropy na lékařské fakultě univerzity v Montpellieru (1600–1789)*, *Historický obzor* 10/7–8, 1999, s. 173–178; Michal SVATOŠ, *Čeští studenti v Sieně*, in: Alena Pazderová – Lucia Bonelli Conenna (edd.), *Siena v Praze. Dějiny, umění, společnost*, Praha 2000, s. 59–63; Miroslav KUNŠTÁT, *Od Vltavy k Neckaru. Akademická peregrinace mezi pražskou a heidelberskou univerzitou v průběhu šesti staletí*, in: O dějinách a politice. Janu Křenovi k sedmdesátinám, Ústí nad Labem 2001 s. 71–97; Milena LENDEROVÁ, *U Herkula! Tolik výhod pro cizince! Studenti z českých zemí na univerzitě ve francouzském Orléansu*, *Dějiny a současnost* 2006, č. 5, s. 15–19; Jiří PEŠEK, *Studijní cesty mládeže z českých zemí v době předbělohorské. Úvaha nad sociokulturními kontexty vzdělanostní migrací*, in: Jiří Mikulec – Miloslav Polívka (edd.), *Per Saecula ad tempora nostra*. Sborník prací k šedesátým narozeninám prof. Jaroslava Pánka, Praha 2007, s. 448–452; Ivan HLAVÁČEK, *Zum universitären Mäzenatentum des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit (Am Beispiel der Prager Universität)*, *AUC-HUCP* 49/2, 2009, s. 169–184; Michal SVATOŠ, *Poslední absolventi pražské utrakvistické akademie (1618–1620)*, *AUC-HUCP*, 50/1, 2010, s. 233–241; Jiří STOČES, *Kariéry příslušníků saského národa pražské právnické univerzity imatrikulovaných v letech 1386–1417*, *AUC-HUCP*, 52/2, 2012, s. 17–28; Martin HOLÝ, *Vzdělanostní migrace v česko-německém prostoru v 16. a raném 17. století*, in: Navzdory hranici: migrační procesy na česko-německém pomezí: příspěvky z odborné konference, Cheb 27.–29. května 2013, Plzeň 2013, s. 18–31; TÝŽ, *Vzdělanostní mecenát v zemích České koruny (1500–1700)*, Praha 2016.

Bobkové-Valentové či práce Hedviky Kuchařové o premonstrátském Norbertinu. Některé cenné práce vyšly však také k dominikánům, františkánům a piaristům. Vedle nich nelze však nezmínit také některé nové pohledy na protestantské školství v zemích České koruny v předbělohorském období.⁶

Za cenné lze pak považovat rovněž pokusy o dějiny školství v určitém regionu, například v jižních Čechách (práce Miroslava Novotného). Výrazně pak naše znalosti o předmoderním preuniverzitním školství obohatily také některé monografie vztahující se k dějinám jednotlivých lokalit s výraznou vzdělanostní tradicí (jako vzorové lze uvést například příslušné pasáže z dějin Velkého Meziříčí z pera Martina Štindla), případně některé syntetické pohledy na školství v konkrétní lokalitě vztahující se rovněž k předmoderní době, například *Dějiny žateckého gymnázia* vydané kolektivem pod vedením Jiřího Matyáše.⁷

Zcela zásadní jsou pak také některé edice dochovaných pramenů, například jezuitských konsvetudinářů vydávaných Kateřinou Bobkovou-Valentovou, která je rovněž spoluautorkou edice latinských školních her vztahujících se k Janu Nepomuckému publikované v rámci řady *Theatrum neolatinum*, v níž zpřístupnila Magdaléna Jacková také hry určené pro gramatikální třídy Tovaryšstva Ježíšova. Školní divadlo, zejména pak právě divadlo jezuitské, se dočkalo také některých syntetických prací, ať již se to týká knihy Petra Polehly z roku 2011, anebo Magdalény Jackové ze stejného roku.⁸

Některé dílčí práce byly vydány rovněž k divadelním představením dalších katolických církevních řádů, stejně jako i k nekatolickému školnímu divadlu. V centru pozornosti badání po roce 2000 se pak ocitly rovněž některé další fenomény úzce spjaté s prostředím

⁶ Václav BARTUŠEK, *Šíření piaristických kolejí a škol v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v 17. a 18. století*, in: *Paginae historiae* 11, 2003, s. 32–68; Martin CHOLASTA, *Latinské školy v Hradci Králové*, in: Příspěvky k dějinám královéhradeckého středního školství. Sborník referátů z konference konané u příležitosti 10. výročí založení Biskupského gymnázia B. Balbina v Hradci Králové dne 6. června 2002 v Hradci Králové, Hradec Králové 2003, s. 4–35; Jana UHLÍŘOVÁ, *Bratrské školství v Čechách a na Moravě*, *Studia Comeniana et Historica* 34/71–72, 2004, s. 54–61; Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*, Praha 2006; Tomáš ČERNUŠÁK, *Proměny řádového školství dominikánů v českých zemích (nástin vývoje ve 14.–18. století)*, in: Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, Řada společenských věd 21, 2006, s. 3–10; Hedvika KUCHAROVÁ, *Premonstrátská kolej Norbertinum v Praze. Alternativy univerzitního vzdělání v 17. a 18. století*, Praha 2011; Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ – Martin HOLÝ – Martina ONDO GREČENKOVÁ, *Církev, vzdělávání a věda*, in: Jiří Mikulec et al., *Církev a společnost raného novověku v Čechách a na Moravě*, Praha 2012, s. 211–268; Martin HOLÝ, *Vereitelte Hoffnungen? Der rudolfinsche Majestätsbrief und das nichtkatholische höhere Schulwesen in Böhmen*, in: *Religion und Politik im frühneuzeitlichen Böhmen. Der Majestätsbrief Kaiser Rudolfs II. von 1609*, Stuttgart 2014, s. 171–180; Markéta RÚČKOVÁ – Jiří A. ČEPELÁK (edd.), *Studium a korespondence kněžského dorostu Jednoty bratrské ve letech 1610–1618: „poslušenství synovské vzkazují Vám, můj nejmilejší pane otče“*, Praha 2014. Cenné jsou rovněž některé nové příspěvky k dějinám městského partikulárního školství. Srov. alespoň Zdeněk VYBÍRAL, *Viri litterati a město Tábor na počátku novověku (1550–1620)*, *Husitský Tábor* 13, 2002, s. 455–491; Bořek NEŠKUDLA, *Učitelé školy u sv. Jindřicha na Novém Městě pražském v předbělohorském období*, *AUC-HUCP* 47/1–2, 2007, s. 99–116.

⁷ Miroslav NOVOTNÝ a kol., *Dějiny vyššího školství a vzdělanosti na jihu Čech od středověkých počátků do současnosti*, České Budějovice 2006; Dalibor HODEČEK a kol., *Velké Meziříčí v zrcadle dějin*, Brno 2008, s. 129nn. (autorem pasáží o velkomeziříčském gymnáziu je Martin Štindl); Jiří MATYÁŠ, *Dějiny žateckého gymnázia: Schola Zatecensis*, Žatec 2009.

⁸ Magdaléna JACKOVÁ, *Divadlo jako škola ctnosti a zbožnosti: jezuitské školské drama v Praze v první polovině 18. století*, Praha 2011; Petr POLEHLA, *Jezuitské divadlo ve službě zbožnosti a vzdělanosti*, Červený Kostelec 2011; Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ (ed.), *Consuetudines Assistentiae Germaniae*, I, Praha 2011 (II. díl je v tisku); Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ – Alena BOČKOVÁ – Magdaléna JACKOVÁ – Martin BAŽIL – Eva PAUEROVÁ – Jan ZDICHÝNEC – Zdeněk ŽALUD (edd.), *Sv. Jan Nepomucký na jezuitských školních scénách* (= *Theatrum neolatinum I*), Praha 2015; Magdaléna JACKOVÁ (ed.), *Nejmírnější Pallas: hry určené gramatikálním třídám jezuitských gymnázií* (= *Theatrum neolatinum II*), Praha 2016.

předmoderních preuniverzitních škol, jako byly vyučované předměty, texty užívané ve výuce, její metody, jazyky výuky, dále financování studií žáků, jejich migrace za vzděláním, postavení učitelů, jejich vzdělávání, kariéry, literární činnost apod. Za nejcennější považujeme skutečnost, že se v uplynulých letech podařilo výrazně překročit rok 1620. Některé práce se přitom zaměřují na období dlouhého trvání a mohou tak sledovat klíčové dlouhodobé vývojové trendy.⁹

Pokud jde o elementární školství, k němu bylo vydáno nejméně prací. Není to dáno ani tak nezájmem o ně v českém výzkumu, ale spíše tím, že se institucionalizovalo v předmoderní době jen velmi pozvolna a také pramenů je pro ně k dispozici oproti vyšším stupňům vzdělávání podstatně méně. Přesto byly vydány některé dílčí cenné studie k elementárnímu školství, zejména pak pro 17. a 18. století, většinou pak opět ve vztahu k církevnímu školství. Některé práce pro období osvícenství sledovaly i mimocírkevní vzdělávací systém, stejně jako i další badatelské otázky. Část z nich se rovněž soustředila na školské reformy osvícenského absolutismu.¹⁰

Z hlediska předškolní pedagogiky předmoderní doby lze kromě nové edice Komenského Informatoria školy mateřské zaznamenat z této oblasti pouze některé dílčí příspěvky. Podstatně výraznější zájem domácích badatelů se v uplynulých letech naopak soustředil na různé otázky spojené se vzděláváním některých specifických skupin obyvatelstva českých zemí. Zejména se to týká výzkumu dějin edukace nobility. K ní bylo vydáno několik monografií. Ty se přitom vztahovaly nejen k předbělohorskému období, ale také k pokročilému 17. a 18. století. V některých případech přitom nesledovaly pouze samotné vzdělávání elit, ale také jeho dopady, to znamená například vliv na učené kontakty udržované

⁹ Srov. alespoň výběrově: Eva DOLEŽALOVÁ, *Seminář sv. Václava a konvikt sv. Bartoloměje na Starém Městě pražském*, Pražský sborník historický 31, 2000, s. 186–261; K. BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Každodenní život učitele a žáka*, Václav BARTUŠEK, *Počátky piaristického školního divadla v Benešově před třemi stoletími*, in: Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 44–47, 2007, s. 237–248; Petr POEHLA – Zdeněk HOJDA (edd.), *Náboženské divadlo v raném novověku*, Ústí nad Orlicí 2011; Joachim BÄHLCKE – Thomas WINKELBAUER (Hgg.), *Schulstiftungen und Studienfinanzierung. Bildungsmäzenatentum in den böhmischen, österreichischen und ungarischen Ländern, 1500–1800*, München – Wien 2011 (zde studie několika českých autorů, K. Bobkové-Valentové, H. Kuchařové a M. Holého); Martin HOLÝ, *Schulbücher und Lektüren in der Unterrichtspraxis an böhmischen und mährischen Lateinschulen des 16. und frühen 17. Jahrhunderts*, Zeitschrift für Erziehungswissenschaft 2012, 15, s. 105–119; Mlada HOLÁ – Martin HOLÝ, *Středověké studijní nadace v Čechách*, Mediaevalia Historica Bohemica 19/1, 2016, s. 87–109.

¹⁰ Václav BARTUŠEK, *Elementární školství církevních řádů v českých zemích v době baroka*, in: Barokní Praha – barokní Čechie 1620–1740. Sborník příspěvků z vědecké konference o fenoménu baroka v Čechách, Praha, Anežský klášter a Clam-Gallasův palác, 24.–27. září 2001, Praha 2004 s. 601–608; Ludmila SOCHOROVÁ, *Školský řád sv. Voršily v Čechách v době baroka a osvícenských reform Marie Terezie*, Paginae historiae 11, 2003, s. 69–89; Rahel ČERNÁ-WILLI, *Základní vzdělávání v multilingválních kontextech 18. století: Příklad Těšínska*, in: Slavistika dnes – vlivy a kontexty. Konference mladých slavistů, II, říjen 2006, Červený Kostelec 2008 s. 103–120; Michal KNEBLÍK, *Škola – mezi disciplínou těla a ducha: triviální školy v Čechách 1774–1800*, in: Dějiny těla: prameny, koncepty, historiografie, Červený Kostelec 2013, s. 131–148; Dana KASPEROVÁ, *Metoda – obsah vzdělávání učitelů elementárních škol a nástroj školské osvícenské reformy*, in: Učitel ve střední a jihovýchodní Evropě: profesionalizace učitelského vzdělávání: historické a systematické aspekty, Praha 2015, s. 86–100; Tomáš KASPER, *Profesionalizace učitelského vzdělávání v českých zemích v pozdním osvícenství*, tamtéž, s. 76–85; K. BOBKOVÁ-VALENTOVÁ – M. HOLÝ – M. ONDO GREČENKOVÁ, *Církev, vzdělávání a věda*, s. 211n., 219, 228n., 232, 236nn.; Michal KNEBLÍK, *Učitelé nižších škol v době reformy a osvícenství*, Cornova. Revue České společnosti pro výzkum 18. století a Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze 6/2, 2016, s. 84–103.

a mnohdy rozvíjené v budoucnosti, důsledky v oblasti mecenátu, budování individuálních či rodových knihoven stejně jako i vlastní literární činnost.¹¹

Část studií i konferenčních příspěvků se pak soustředila také na městské obyvatelstvo, zejména opět na jeho elitní vrstvy. Především se to týká publikací Archivu hlavního města Prahy.¹² Kromě uvedeného stály v centru pozornosti některých publikovaných prací také další specifické skupiny obyvatelstva, jako byly například minoritní konfesní skupiny (například novokřtělci či Židé). Za podstatné lze pak považovat práce vztahující se k mladoboleslavskému nálezu archivu seniora Jednoty bratrské Matouše Konečného, pro vzdělávání zejména monografii a edici Markéty Růčkové. Samostatnou, ovšem podstatnou kapitolu představuje pak edukace dívek. K této oblasti se vztahuje několik vydaných monografií i řada studií.¹³

Některé cenné podněty k dějinám vzdělanosti českých zemí vyšly pak v rámci činnosti Národního pedagogického muzea J. A. Komenského, případně také Muzea J. A. K. v Uherském Brodě. Až na některé výjimky se většinou jednalo o sborníky z konferencí, které sice předmoderní dobu nezřídka přesahovaly, ale přeci jen části z nich se k nim rovněž vztahují stejně jako i některé katalogy výstav. Tematicky podnětné byly například práce k historii výuky dějepisu, profesionalizaci učitelského vzdělávání či vysvědčením jako specifické součásti dějin školství. U uherskobrodského muzea jde pak vedle jiných publikací zejména o studie publikované v časopise *Studia Comeniana et Historica*.¹⁴

¹¹ PETR VOREL, *Dítě na aristokratickém dvoře na počátku raného novověku podle představ Viléma z Pernštejna* („*Naučení rodičům“ a jeho obsahová interpretace*), in: Tomáš Jiránek – Jiří Kubeš (edd.), *Dítě a dětství napříč staletími*. 2. Pardubické bienále 4.–5. dubna 2002, Pardubice 2003, s. 13–48; Alena NASTOUPILOVÁ, *Péče o děti předškolního věku a jejich výchova v díle Jana Amose Komenského*, Unie Comenius. Bulletin č. 21–22, 2005, s. 3–11; Lenka VESELÁ, *Knihy na dvoře Rožmberků*, Praha 2005; Martin STEINER (ed.), *Informatorium školy mateřské*, Praha 2007; Martin HOLÝ, *Šlechtičtí vzdělanci z českých zemí a evropská res publica litteraria v poslední třetině 16. a v prvních desetiletích 17. století*, *Historie – Otázky – Problémy* 1/1, 2009, s. 13–34; Týž, *Zrození renesančního kavalíra: výchova a vzdělávání šlechty z českých zemí na prahu novověku (1500–1620)*, Praha 2010; Jiří KUBEŠ, *Náročné dospívání urozených: kavalírské cesty české a rakouské šlechty (1620–1750)*, Pelhřimov 2013; Zdeněk HOJDA – Eva CHODĚJOVSKÁ a kol., *Heřman Jakub Černín na cestě za Alpy a Pyreneje, I–II*, Praha 2014; Lenka VESELÁ, *Rytíř a intelektuál: Hieronym Beck z Leopoldsdorfu (1525–1596) a jeho knihovna*, Praha 2016.

¹² Předmoderní vzdělanosti se dotýkají některé příspěvky z následujících sborníků vzešlých z konferencí a výstav Archivu hl. m. Prahy: *Pražské městske elity středověku a raného novověku. Jejich proměny, zázemí a kulturní profil*, Praha 2004 (= Documenta Pragensia, dále DP, 22); *Město a intelektuálové od středověku do roku 1848*, Praha 2008 (= DP 27); *Pražský student. Univerzitní studenti v dějinách Prahy*, Jana RATAJOVÁ (ed.), Praha 2008; *Ztracená blízkost. Praha – Norimberk v proměnách staletí*, Praha 2010 (= DP 29); *Děti ve velkoměstech od středověku až na práh industriální doby*, Praha 2012 (= DP 31); *Město v převratech konfesionalizace v 15. až 18. století*, Praha 2013 (= DP 33).

¹³ L. SOCHOROVÁ, *Školský řád sv. Vršily*; K. BOBKOVÁ-VALENTOVÁ – M. HOLÝ – M. ONDO GREČENKOVÁ, *Církev, vzdělávání a věda*, s. 223; M. RŮČKOVÁ – J. A. ČEPELÁK (ed.), *Studium a korespondence kněžského dorostu Jednoty bratrské*; Marie MACKOVÁ, *Vršilky v Čechách do roku 1918*, Pardubice 2007; Milena LENDEROVÁ a kol., *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, Praha 2008, s. 83–92; M. HOLÝ, *Vzdělanostní mecenát*, s. 114, 129n., 163nn.; Magdalena POKORNÁ, *Dívčí vzdělávání*, in: Jaroslav Pánek (ed.), *Akademická encyklopedie českých dějin*, IV, D–G, Praha 2015, s. 185–188 (zde i další literatura).

¹⁴ Magdalena ŠUSTOVÁ (ed.), *Stalo se v zemi české... Jak se vyučoval dějepis*, Praha 2009; TÁŽ (ed.), *Dějiny ve škole. Škola v dějinách* (= *Historia scholastica*, sv. I), Praha 2010; Jana BARTOŠOVÁ a kol., *Vysvědčení jako součást dějin školství: od 18. století po současnost*, Praha 2011; Tomáš KASPER – Markéta PÁNKOVÁ a kol., *Učitel ve střední a jihovýchodní Evropě. Profesionalizace učitelského vzdělávání: historické a systematické aspekty*, Praha 2015; Jan ŠIMEK, *Historie školních budov: od tereziánských reforem po současnost*, Praha 2016. Bibliografie časopisu *Studia Comeniana et Historica* je dostupná na: <http://www.mjakub.cz/bibliografie-casopisu-studia-comeniana-et-historica?idm=233> (ověřeno 4. 2. 2019).

S dějinami vzdělanosti úzce souvisejí také dějiny pedagogiky. Větší syntetické práce, jež by se primárně zaměřily na období středověku a raného novověku, nevznikly. Přesto některé rozsáhlejší texty vztahující se k tomuto období částečně přeci jen byly vydány (*Dějiny pedagogiky* Tomáše Kaspera a Dany Kasperové z roku 2008). Ostatní přehledy dějin pedagogiky, jež byly ve sledované době publikovány, jsou zpravidla velmi nerozsáhlé a často nevalné, nezřídka až čistě kompilativní úrovně. Naopak řada cenných příspěvků k dějinám pedagogického myšlení do 18. století včetně vyšla časopisecky, případně v různých výstupech z konferencí. Cenné jsou pak rovněž některé pramenné edice či chrestomatie textů k dějinám pedagogiky, např. objemná *Chrestomatie z dějin pedagogiky* vydaná v Karolinu v roce 2009.¹⁵

Za pozitivní lze pak rovněž považovat, že ve zkoumaném období vyšla také řada prací, knižních i v podobě studií, které se vztahují k jednotlivým vzdělancům, jejich intelektuálnímu backgroundu, učeneckým kontaktům u nás i v Evropě, literární činnosti apod. Za všechny budiž uvedena například monografie Aleny a Petra Hadravových, Tomáše Nejeschleby, Lucie Storchové, Vladimíra Urbánka, Jindřicha Marka či práce kolektivu vedeného Martinem Svatošem. Zde se dějiny vzdělanosti úzce propojují s intelektuálními dějinami, historií komunikace, dějinami filosofie, literatury či vědy.¹⁶

Pokud jde o všechny uvedené okruhy a jednotlivá témata, lze obecně říci, že z hlediska užitých metod nedošlo v posledních dvou deceniích v českém výzkumu dějin vzdělanosti k nějakému výraznému kvalitativnímu posunu. Na druhou stranu specifické vlastní metody příliš nemají dějiny vzdělanosti ani v jiných zemích. Všude se v nich projevují zejména obecné badatelské trendy v sociálních a humanitních vědách, zejména pak v historiografii (dějiny každodennosti, biografistika spojená se sociostatistickými výzkumy, digital humanities založené na stále sofistikovanějších databázích apod.). Na rozdíl od zahraničí se u nás bohužel v dějinách vzdělanosti stále příliš neprosadily výrazně komparativní přístupy.¹⁷

¹⁵ Zdeněk KUČERA – Vladimír ČTVERÁK a kol. (edd.), *Chrestomatie z dějin pedagogiky*, Praha 1999; Tomáš KASPER – Dana KASPEROVÁ, *Dějiny pedagogiky*, Praha 2008; Miroslav SOMR, *Kapitoly z dějin filozoficko pedagogického myšlení*, 2. vyd. České Budějovice 2009; Tereza VACÍNOVÁ, *Dějiny vzdělávání od antiky po Komenského*, Praha 2009. Na řadu nerozsáhlých prací – úvodů do dějin pedagogiky zde nelze odkazovat.

¹⁶ Tomáš NEJESCHLEBA, *Jan Jessenius v kontextu renesanční filosofie*, Praha 2008; Vladimír URBÁNEK, *Eschatologie, vědění a politika: příspěvek k dějinám myšlení pobělohorského exilu*, České Budějovice 2008; Lucie STORCHOVÁ, *Paupertate styloque connecti. Utváření humanistické učenecké komunity v českých zemích*, Praha 2011; TÁŽ, *Bohemia and Moravia, II, Bohemian school humanism and its editorial practices (ca. 1550–1610)*, Turnhout 2014; Jan MARTÍNEK, *Martintiana. Studie o latinském humanismu v českých zemích*, Praha 2014; Jindřich MAREK, *Václav Koranda mladší. Utrkvistický administrátor a literát*, Praha 2017; Josef FÖRSTER – Ondřej PODAVKA – Martin SVATOŠ a kol., *Historia litteraria: v českých zemích od 17. do počátku 19. století*, Praha 2015; Martin SVATOŠ a kol. (edd.), *Johann Peter Cerroni. Scriptorum Regni Bohemiae I, III*, Praha 2016–2017. Na početné práce manželů Hadravových nelze jednotlivě odkazovat. Jsou evidovány v databázi biblio.hiu.cas.cz.

¹⁷ K využití databázových systémů v oblasti dějin vzdělanosti vznikly v ČR některé cenné studie. Ty se částečně dotýkají také prosopografie. Srov. alespoň Jana BOROVÍČKOVÁ, *Počítačové zpracování univerzitních matrik – program Paradox a prosopografie pražské právnické univerzity*, *Mediaevalia Historica Bohemica* 7, 2000, s. 201–231; TÁŽ, *Elektronické informační zdroje pro dějiny univerzit a vzdělanosti v evropských historických datových archivech*, *AUC-HUCP* 47/1–2, 2007, s. 269–274; Jiří STOČES – Jana BOROVÍČKOVÁ, *Nové metody – prosopografie*, in: Ludmila Sulitková – Hana Barvířková – David Pazdera (edd.), *Studie a články k dějinám vědy a vědeckých institucí*, Praha 2002, s. 47–61. Viz také Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ – Hedvika KUCHAROVÁ, *Problémy standardizace historických biografických pramenů při jejich databázovém zpracování*, in: X. sjezd českých historiků. Ostrava 14.–16. 9. 2011, sv. 5, Ostrava 2017, s. 73–82.

Uvedené snad souvisí rovněž s institucionální základnou výzkumu. Kromě specifických komeniologických pracovišť včetně uvedených muzeí i oddělení pro komeniologii a intelektuální dějiny raného novověku Filosofického ústavu AV ČR zůstává stále jedinou badatelskou institucí založenou především pro výzkum dějin vzdělanosti Ústav dějin Univerzity Karlovy a Archiv Univerzity Karlovy. Při jeho relativně nepočetném obsazení a klíčových archivních úkolech přitom není možné pokrýt výzkum dějin vzdělanosti komplexně.¹⁸

Jednotliví badatelé profilovaní v této oblasti jsou pak zaměstnaní rovněž na některých vysokých školách, ústavech AV ČR stejně jako v dalších institucích. Bohužel podobně, jako to konstatoval před 18 lety Michal Svatoš na Sjezdu historiků v Hradci,¹⁹ i dnes stále ještě chybí koordinační centrum výzkumu dějin vzdělanosti, jež by nejen iniciovalo bádání o některých zásadních a dosud nezpracovaných tématech, ale také bylo platformou pro výměnu informací, přípravu společných grantových projektů, konferencí apod. Za klíčový úkol takového grémia bychom pak považovali rovněž důraz na výraznou transdisciplinaritu výzkumu a koordinaci zpřístupňování pramenů.²⁰

Pokud jde o ona bílá místa českých dějin vzdělanosti, těch lze identifikovat celou sérii. Nejde přitom pouze o dílčí témata spjatá s dějinami pedagogiky, jednotlivých vzdělávacích institucí, jejich učitelského obsazení, žákovské struktury apod., ale především pak o jejich důslednou komparaci s vývojem mimo české země. Výrazně pak chybí zejména syntetické práce, které by se v první řadě pokusily v moderní podobě postihnout dějiny vzdělanosti ve stále nedostatečně probádané pobělohorské době, ve druhé řadě pak zachytit klíčové vývojové trendy napříč celou předmoderní dobou. Jedině ohled na *longue durée*, stejně jako pohled komparativní umožní nově pochopit celou řadu dílčích jevů a procesů, které se v námi zkoumané oblasti mezi středověkem a 18. stoletím odehrávaly.

MLADA HOLÁ – MARTIN HOLÝ

Geschichte der mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Bildung in der tschechischen Geschichtsforschung. Tradition – aktuelle Trends – Perspektiven

ZUSAMMENFASSUNG

Der Beitrag knüpft an das Fazit an, welches Michal Svatoš in seinem Referat auf dem 8. tschechischen Historikertag in Hradec Králové 1999 gezogen hatte und das 2002 publiziert wurde. In dem Beitrag wird versucht, die Entwicklung der tschechischen Geschichtsforschung über die Geschichte der Bildung in der vormodernen Zeit, insbesondere für den Zeitraum des 14. bis 18. Jahrhunderts systematisch nachzuzeichnen. In einem breiteren europäischen Kontext konzentriert er sich nicht nur auf die einheimische Tradition der Forschung, sondern vor allem auf ihre aktuellen Trends, die sich aus den untersuchten Themen und neuen Methoden der ausländischen Historiographie bzw. der verwandten Sozial- und Geisteswissenschaften ergeben (Anthropologie, Philosophie, Pädagogik

¹⁸ Základní informace o výše již zmíněných pracovištích jsou dostupné na <https://udauk.cuni.cz/> a <http://komeniologie.flu.cas.cz/cz> (oboje ověřeno 4. 2. 2019). V prvním případě umožňují vhléd do aktuální činnosti pracoviště také výroční zprávy.

¹⁹ M. SVATOŠ, *Místo „dějin vzdělanosti“ v poválečné české historiografii*, s. 21.

²⁰ Uvedené úkoly by mělo plnit nově vzniklé Centrum pro dějiny vzdělanosti, které bylo při Historickém ústavu AV ČR založeno ve spolupráci s Ústavem dějin a archivem UK k 1. 9. 2018, tedy již po termínu odevzdání této studie.

bzw. Erziehungswissenschaft, Soziologie u.a.). Hinsichtlich einer Analyse der Forschungstrends auf dem Gebiet der Geschichte der vormodernen Bildung konzentriert sich der Beitrag vor allem auf den wissenschaftlichen Ertrag der letzten fünfzehn bis zwanzig Jahre. In ihrem abschließenden Teil versucht die Studie, mögliche Themen der weiteren Forschung zu formulieren, und zeigt die Möglichkeiten ihrer methodologischen Handhabung auf.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

Mlada Holá
Katedra PVH a archivního studia FF UK, Praha
mlastep@seznam.cz

Martin Holý
Historický ústav AV ČR, v.v.i., Praha
mholy9@gmail.com

RANĚ NOVOVĚKÁ REPUBLIKA UČENCŮ A WWW: DIGITÁLNÍ METODY ZKOUMÁNÍ UČENECKÝCH KORESPONDENČNÍCH SÍTÍ

VLADIMÍR URBÁNEK

EARLY MODERN REPUBLIC OF LETTERS AND THE WWW: DIGITAL METHODS OF RESEARCHING SCHOLARLY CORRESPONDENCE NETWORKS

This article explores the international database projects, which deal with scholarly correspondence in the sixteenth to eighteenth century and investigate the Early Modern republic of letters. The author evaluates these databases' potential contribution to research of subjects related to Bohemia. Using the example of John Amos Comenius's correspondence, whose catalogue is part of the Early Modern Letters Online database, this contribution shows ways of using digital tools for its research and interpretation.

Keywords: republic of letters – scholarly correspondence – Early Modern Era – database – John Amos Comenius

DOI: 10.14712/23365730.2019.4

I. Res publica literaria a učenecká korespondence jako specifický pramen

Učenecké korespondenci jako specifickému pramenu dějin vzdělanosti, dějin vědy, dějin myšlení či nejnověji intelektuálních dějin byla věnována badatelská pozornost již od 19. století.¹ Vznikaly pokusy zpřístupnit zejména korespondenci kanonických postav různých národních dějin či dějin různých oborů nebo velkých duchovních proudů, např. osobností typu Erasma Rotterdamského pro Holandsko,² Melanchthona či Leibnize pro Německo,³ Voltaira pro Francii,⁴ Tycho Brahe pro Dánsko,⁵ Linnéa pro Švédsko,⁶ či Komenského pro české země.⁷

¹ Tato studie vznikla v rámci projektu GA ČR 14-37038G „Mezi renesancí a barokem: Filosofie a vědění v českých zemích a jejich širší evropský kontext“ řešeného ve Filozofickém ústavu Akademie věd ČR.

² Percy Stafford ALLEN (ed.), *Opus epistolarum Des. Erasmi Roterodami*, 12 vols., Oxford 1906–1958.

³ *Corpus Reformatorum*, Serie I, Philipp MELANCHTHON, *Opera Quae Supersunt Omnia*, I–XXVIII, Halle 1834–1860; Ján KVAČALA (Hg.), *Neue Beiträge zum Briefwechsel zwischen D. E. Jablonski und G. W. Leibniz*, Jurjew 1899; C. J. GERHARDT (Hg.), *Der Briefwechsel von Gottfried Wilhelm Leibniz mit Mathematikern*, Berlin 1899; Gottfried Wilhelm LEIBNIZ, *Philosophischer Briefwechsel*, Darmstadt 1926.

⁴ A. J. Q. BEUCHOT (ed.), *Oeuvres de Voltaire*, T. LI–LXX, *Correspondance*, T. I–XX, Paris 1830–1834.

⁵ Friedrich BURCKHARDT (Hg.), *Aus Tycho Brahe's Briefwechsel*, Basel 1887; Tycho BRAHE, *Opera omnia*, I, *Epistolae astronomicae*, Hauniae 1913; Tycho BRAHE, *Opera omnia*, VI–VIII, *Epistolae astronomicae*, T. I–III, Hauniae 1919–1925.

⁶ Carl von LINNÉ, *Bref och skrivelser*, Afd. 1, Del. 1–8, Stockholm 1907–1922.

⁷ Adolf PATERA (ed.), *Jana Amosa Komenského korespondence*, Praha 1892; Ján KVAČALA (ed.), *Korespondence Jana Amosa Komenského*, 2 sv., Praha 1898–1902.

Podobně ani republika učenců není novým tématem. Mezinárodní historiografie se již od 60. let věnovala intenzivnímu zkoumání tohoto virtuálního společenství, jeho struktur, praxí, sociálních obsahů, či proměn jeho sebe prezentace. Stačí zde zmínit alespoň vlivné práce Krzysztofa Pomiana, Fritze Schalka, Wilhelma Kühlmanna, Marca Fumaroliho, Françoise Waquetové a Hanse Botse, či kritiku jejich prací a reinterpretaci republiky učenců z pera Herberta Jaumanna.⁸ Jedna významná současná definice republiky učenců ji nazývá sítí či konglomerátem sítí založeným na komunikaci prostřednictvím korespondenční výměny.⁹ Není sporu o tom, že snaha o popis společenství vzdělanců je tu ovlivněna naší současnou zkušeností s komunikačními a sociálními sítěmi, včetně té světové označované www.

II. Digitální možnosti zpřístupnění velkého množství dat a metadat

Teprve s rozvojem počítačových databází, různých digitálních nástrojů a se stále větším množstvím katalogů korespondence a digitálních edic korespondence online je možné uvažovat o zpracování a zpřístupnění velkého objemu dat, jehož prohledávání a zkoumání bylo dříve pro jedince jen stěží představitelné.

Holandský badatel Dirk van Miert odhaduje, že z období raného novověku dnes máme k dispozici zhruba jeden až dva miliony dopisů psaných učenými, které jsou roztroušeny ve fondech stovek knihoven a archivů v Evropě i mimo ni.¹⁰ Nové digitální technologie přitom vyzývají ke zpracování tohoto roztroušeného pramenného bohatství, které by nejen zajistilo jeho digitální archivaci a zpřístupnění, ale bylo by impulsem k novému syntetizujícímu promýšlení evropských dějin vzdělanosti, intelektuálních dějin i fenoménu republiky učenců.

Klíčovým obdobím, kdy vzniká paralelně několik databázových projektů zaměřených z větší části na korespondenci učenců, byla první dekáda 21. století. Za průkopnický projekt je možné považovat oxfordský **Electronic Enlightenment Project**, jehož idea se zrodila již v roce 1995, ale plně se rozběhl až na počátku nového století.¹¹ Databáze zahrnuje metadata a plně texty převážně vydané korespondence z období od počátku 17. století do konce

⁸ Krzysztof POMIAN, *Utopia i poznanie historyczne. Ideal République des Lettres i narodziny postulatu obiektywności historyka*, Studia Filozoficzne 40, 1965, s. 21–76; Fritz SCHALK, *Von Erasmus' Res publica literaria zur Gelehrtenrepublik der Aufklärung*, in: týž (Hg.), *Studien zur französischen Aufklärung*, Frankfurt am Main 1977, s. 143–163; Wilhelm KÜHLMANN, *Gelehrtenrepublik und Fürstenstaat. Entwicklung und Kritik des deutschen Späthumanismus in der Literatur des Barockzeitalters*, Tübingen 1982; Marc FUMAROLI, *La république des lettres*, Diogenes 143, 1988, s. 131–150; Hans BOTS – Françoise WAQUET (eds.), *Commercium Litterarium. La communication dans la république des lettres / Forms of Communication in the Republic of Letters 1600–1750*, Amsterdam – Maarssen 1994; Hans BOTS – Françoise WAQUET, *La République des Lettres*, Paris–Bruselles 1997; Herbert JAUMANN, *Das Projekt des Universalismus. Zum Konzept des Respublica literaria in der frühen Neuzeit*, in: Peter-Eckhard Knabe – Johannes Thiele (Hg.), *Über Texte. Festschrift für Karl-Ludwig Selig*, Tübingen – Stauffenburg 1997, s. 149–162; Herbert JAUMANN, *Respublica literaria / Republic of Letters. Concept and Perspectives of Research*, in: Anthony Grafton – Herbert Jaumann (Hgg.), *Die europäische Gelehrtenrepublik im Zeitalter des Konfessionalismus. The European Republic of Letters in the Age of Confessionalism*, Wiesbaden 2001, s. 11–19.

⁹ Dirk VAN MIERT, *What was the Republic of Letters? A brief introduction to a long history (1417–2008)*, Groniek 204/205, 2016, s. 269–287, zde s. 270.

¹⁰ D. VAN MIERT, *What was the Republic of Letters?*, s. 284.

¹¹ <<http://www.e-enlightenment.com/>> [cit. 30. 9. 2018].

19. století; v současnosti se jedná o více než 77 000 dopisů a přes 10 000 biogramů. Jistou geograficko-etnickou nevyváženost a zaměření na velké západoevropské národy a velké postavy osvícenské epochy prozrazují statistické údaje, podle kterých více než polovinu všech biogramů tvoří Francouzi a Angličané, Američanů je tu zastoupeno více než 1300, Němců však jen 300, což je srovnatelné se zastoupením Italů, Holanďanů 130, Rusů 56 a Španělů něco málo přes 30. Jedná se o placenou databázi, která umožňuje předplatitelům prohledávání údajů o korespondentech, dopisech a pramenech.

Holandský projekt **Circulation of Knowledge and Learned Practices in the Seventeenth-Century Dutch Republic** byl iniciován roku 2008 haagským Huygens Institute ING.¹² Databáze zahrnuje přes 20 000 dopisů, které tvoří korespondenční soubory devíti holandských nebo v Holandsku působících učenců včetně Descarta, Grotia, Christiana a Constantina Huygensů a dalších. V rámci projektu bylo vyvinuto tzv. virtuální výzkumné prostředí (virtual research environment – VRE) nazývané **ePistolarium**, které umožňuje uživatelům fulltextově prohledávat celý korpus, nebo vybírat dopisy podle metadat a zmiňovaných osob. Dále je možné v tomto prostředí vytvářet různé vizualizace, analyzovat textový korpus z hlediska klíčových slov, uplatňovat metody topic modelingu a získávat kvantitativní údaje (počet korespondentů, frekvence korespondenční výměny, délka dopisů, užívané jazyky) i kvalitativní informace (témata dopisů, typy učenců, rétorika dopisů).

Ve stejném roce 2008 vznikl na University of Stanford americký projekt **Mapping the Republic of Letters**,¹³ který se zaměřuje, vedle dalších témat jako je cestování (grand tour) a publikování, na korespondenci velkých postav jednak osvícenské epochy (např. Voltaire, D'Alambert, Condorcet, Locke nebo Franklin), ale i dřívějších období (Galileo Galilei, Athanasius Kircher). Stanfordský projekt se od počátku intenzivně zabýval možnostmi mapových a dalších vizualizací (grafy, tabulky, galerie) a vyvinul za tímto účelem digitální nástroj Palladio, který je volně přístupný online.¹⁴

Další evropský projekt s názvem **Frühneuzeitliche Ärztebriefe des deutschsprachigen Raums (1500–1700)** byl zahájen roku 2009 na Ústavu pro dějiny medicíny Univerzity Würzburg (nyní je řízen Bavorskou akademií věd) a jeho trvání je plánováno na patnáct let.¹⁵ Databáze v současnosti obsahuje metadata cca 25 000 dopisů, vybrané listy jsou pak k dispozici i fulltextově a s naskenovanými originály. Databáze umožňuje jen prohledávání, nemá k dispozici žádné další digitální nástroje využitelné pro analýzu dat či jejich vizualizaci.

Stejně jako würzburgský projekt byl roku 2009 založen interdisciplinární výzkumný projekt **Cultures of Knowledge: An Intellectual Geography of the Seventeenth-Century Republic of Letters** při Oxfordské univerzitě.¹⁶ Projekt si vytyčil jako svůj hlavní cíl studium raně novověkých učeneckých korespondenčních sítí a různých aspektů intelektuální komunikace. Mimo jiné byla v jeho rámci uspořádána série workshopů a konferencí v Praze, Krakově, Budapešti a Oxfordu, které mapovaly různé intelektuální proudy 16. a 17. století, zejména encyklopedismus, školské reformy, irénismus a milenarismus. Zároveň se projekt ve své první fázi zaměřil na zpracování šesti korespondenčních souborů

¹² <<http://ckcc.huygens.knaw.nl/>> [cit. 30. 9. 2018].

¹³ <<http://republicofletters.stanford.edu/>> [cit. 30. 9. 2018].

¹⁴ <<https://hdlab.stanford.edu/palladio/>> [cit. 30. 9. 2018].

¹⁵ <<http://www.aerztebriefe.de/>> [cit. 30. 9. 2018].

¹⁶ <<https://cofk.history.ox.ac.uk/>> [cit. 30. 9. 2018].

učenců Johna Aubreyho, Edwarda Lhwyda, Martina Listera, Johna Wallise, Samuela Hartliba a Jana Amose Komenského. Metadata jejich dopisů byla zpracována spolu s metadaty katalogu korespondence Bodleyovy knihovny (Bodleian Library) a vytvořila tak základ databáze **Early Modern Letters Online (EMLO)**. Ve svých dalších fázích a se změněným názvem **Cultures of Knowledge: Networking the Republic of Letters, 1550–1750**¹⁷ se projekt soustředil zejména na rozšíření prosopografických metadat a dat o historických geografických názvech vycházejících ze zpracovávaných korespondenčních souborů. Zároveň integroval do databáze velké soubory dat z vydaných edic raně novověké učenecké korespondence. V současné době databáze EMLO představuje vyhledávací pomůcku a zároveň editační interface pro popis raně novověké korespondence (obr. 1).¹⁸ Zahrnuje 131 686 dopisů, 106 katalogů (většinou korespondenčních souborů jednotlivců, z větší části učenců a literátů, rovněž však několik souborů institucionální provenience – zejména vědeckých společností či církví a již zmiňovaný soubor 48 691 dopisů chovaných v Bodleian library),¹⁹ zahrnuje prameny z 356 knihoven, archivů a muzeí, údaje o 23 232 osobách, které jsou buď pisateli dopisů, jejich příjemci nebo jsou v dopisech zmiňovány. Těžiště databáze spočívá v 17. století, podstatně méně je zastoupeno století 16. a 18., což dobře dokumentuje srovnání jednotlivých půlstoletí (1500–1550: 62 dopisů, 1551–1600: 5504, 1601–1650: 40 059, 1651–1700: 38 681, 1701–1750: 22 283, 1751–1800: 6 533).

Výše uvedené databázové projekty zpracovávající raně novověkou učeneckou korespondenci nejsou jediné, které v uplynulých dvou desetiletích vznikly. Existuje celá řada podobných projektů, od pouhých digitálních soupisů či katalogů, přes projekty s ambicí využívat sofistikovaným způsobem zpracovaná metadata, po ty, které do databází zapojují fulltextově prohledávatelné digitální edice. S přibývajícimi projekty vznikla potřeba jejich koordinace minimálně v evropském měřítku. S tímto cílem byl roku 2014 iniciován čtyřletý evropský projekt v rámci programu COST Action (European Cooperation in Science and Technology) s názvem **Reassembling the Republic of Letters, 1500–1800: A digital framework for multi-lateral collaboration on Europe's intellectual history** (obr. 2).²⁰ Jak je patrné již z názvu, v rámci projektu byly diskutovány možnosti vytvoření nadnárodní digitální infrastruktury, která by byla open-access a umožnila by shromáždit data a metadata ohledně učené korespondence zpracovávané v rámci různých národních, regionálních a tematických projektů do jedné standardizované databáze, pracovně nazývané EULO (European Letters Online). Projektu se účastnilo 31 evropských zemí a Izrael, Spojené státy americké prostřednictvím Stanfordské univerzity pak jako partnerská země a jednotliví badatelé i z Turecka a Kanady. Na práci se podíleli odborníci ze čtyř různých profesních skupin – badatelé (většinou působící na univerzitách či akademických pracovištích), knihovníci a archiváři, IT specialisté a digitální designéři. Tito odborníci se spolu setkávali v rámci pěti pracovních skupin zaměřených na metody digitálního zpracování geografických a temporálních dat, zpracování prosopografických dat a modelování

¹⁷ <<http://www.culturesofknowledge.org/>> [cit. 30. 9. 2018].

¹⁸ <<http://emlo.bodleian.ox.ac.uk/>> [cit. 30. 9. 2018].

¹⁹ Ze známějších osobností, jejichž korespondenční soubory byly pro databázi zpracovány, je možné výběrově jmenovat Pierra Baylea, Jakoba Böhma, Tychona Brahe, Reného Descarta, Leonharda Eulera, Huga Grotia, Samuela Hartliba, Thomase Hobbese, Christiaana a Constantijna Huygensovi, Johannesa Keplera, Athanasia Kirchera, Marina Mersenna, Henryho Oldenburga, Martina Opitze, Blaise Pascala, Nicolase-Clauda Fabriho de Peirese, Josepha Justa Scaligera, Philipa Sidneyho, Barucha Spinozu či Juana Luise Vivese.

²⁰ <<http://www.republicofletters.net/>> [cit. 30. 9. 2018].

sociálních a komunikačních sítí, na analýzu textových souborů a tematické modelování (topic modeling), na problematiku soupisů epistolárních knihovních a archivních fondů a standardizovaný popis jednotlivých dopisů, na výměnu dat a strategické plánování a na metody digitální vizualizace zpracovávaných dat a metadat. V rámci projektu se konalo několik konferencí, workshopů a letních škol, mladší badatelé měli možnost využít krátkodobé badatelské pobyty v účastnických zemích. Za Českou republiku se do aktivit projektu zapojili pracovnice a pracovníci Filosofického ústavu AV ČR, Historického ústavu AV ČR, Knihovny Akademie věd a Knihovny Národního muzea.

III. Komenského korespondence v síti

Zaměřím se nyní na dva projekty, s nimiž spolupracuje Oddělení pro komeniologii a intelektuální dějiny raného novověku Filosofického ústavu AV ČR. První z nich je zmiňovaný oxfordský projekt Cultures of Knowledge a databáze Early Modern Letters Online, která vznikla v jeho rámci. Tým Filosofického ústavu spolupracoval s oxfordským týmem od samého počátku projektu, v letech 2009–2010 se podílel na organizaci workshopů v Praze, Krakově a Budapešti a na přípravě velké konference v Oxfordu. Zejména však pražský tým připravil pro databázi EMLO metadata korespondence Jana Amose Komenského,²¹ později menší soubory korespondence opavského rodáka a basilejského teologa Amanda Polana z Polansdorfu (325 dopisů),²² vratislavského lékaře a vydavatele časopisu *Miscellanea curiosa medico-physica Philippa Jakoba Sachse z Löwenheimu* (143 dopisů),²³ spolupracoval na přípravě metadat souboru korespondence jezuitského polyhistora Athanasia Kirchera (2 741 dopisů)²⁴ a zprostředkoval metadata vytvořená na základě Hrubého edice korespondence českých studentů na protestantských školách (290 dopisů) z Digitální knihovny Filosofické fakulty Masarykovy univerzity.²⁵

Pokud jde o katalog Komenského korespondence,²⁶ projekt umožnil získat kvalitní skeny veškeré dochované korespondence odeslané i přijaté uložené v 36 archivech a knihovnách ve 32 zemích (obr. 3). V rámci projektu došlo i k některým objevům dosud neznámých dopisů. Zejména se jedná o Komenského dopis Samuelu Hartlíbovi, který byl dosud znám

²¹ Jiří BENEŠ – Marta BEČKOVÁ – Markéta KLOSOVÁ – Lenka ŘEZNÍKOVÁ – Vladimír URBÁNEK – Kateřina HORNIČKOVÁ – Iva LELKOVÁ and Cultures of Knowledge, *The Correspondence of Jan Amos Comenius*, Cultures of Knowledge, <<http://emlo-portal.bodleian.ox.ac.uk/collections/?catalogue=jan-amos-comenius>> [cit. 30. 9. 2018].

²² Iva LELKOVÁ, *The Correspondence of Amandus Polanus of Polansdorf*, Cultures of Knowledge, <<http://emlo-portal.bodleian.ox.ac.uk/collections/?catalogue=amandus-polanus>> [cit. 30. 9. 2018].

²³ Iva LELKOVÁ, *The Correspondence of Philipp Jakob Sachs von Löwenheim*, Cultures of Knowledge, <<http://emlo-portal.bodleian.ox.ac.uk/collections/?catalogue=philipp-jakob-sachs-von-lowenheim>> [cit. 30. 9. 2018].

²⁴ Mapping the Republic of Letters, *The Correspondence of Athanasius Kircher*, Cultures of Knowledge, <<http://emlo-portal.bodleian.ox.ac.uk/collections/?catalogue=athanasius-kircher>> [cit. 30. 9. 2018]. Iva Lelková spolupracovala na databázi Kircherovy korespondence již během svého pobytu ve Stanfordu a pak opět během její implementace do EMLO v rámci spolupráce mezi Oxfordem a FLÚ AV ČR.

²⁵ Cultures of Knowledge and the Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University, Brno, *The Correspondence of Czech Students at Protestant Universities*, in: *Early Modern Letters Online*, Cultures of Knowledge, <<http://emlo-portal.bodleian.ox.ac.uk/collections/?catalogue=czech-students-hruby>> [cit. 30. 9. 2018]. Metadata byla převzata z edice František HRUBÝ – Libuše URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (edd.), *Étudiants ichèques aux écoles protestantes de l'Europe occidentale à la fin du 16e et au début du 17e siècle*, Brno 1970.

²⁶ Viz pozn. 21.

jen z nedatovaného výtahu uloženého v Knihovně Národního muzea. Daleko obsáhlejší dobový opis tohoto dopisu datovaný 9. ledna 1634 objevila Iva Lelková v basilejské univerzitní knihovně.²⁷ Mimo jiné dopis přináší detailní informace o Komenského plánu tříd a učebnic pro latinskou školu, v lecčem odlišný od dosud známých návrhů z jeho publikovaných děl. Databáze Komenského korespondence dnes obsahuje 571 položek a je výbornou pomůckou pro práci na nové kritické edici Komenského korespondence, jejíž první díl právě vychází.²⁸ Metadata Komenského korespondence zahrnují údaje o datech, osobách (odesílatel, příjemce, osoby zmiňované), místech (místo odeslání, místo adresáta), regest, údaje o jazyku dopisu, incipit, explicit, údaje o dochování a uložení, poznámky, sken originálu (rukopisu nebo starého tisku), případně i edice.

Co nabízí databáze, její různé funkce a nové digitální nástroje z hlediska interpretace Komenského korespondence? Především se bádání otevřely nové možnosti znovu se zabývat Komenského korespondencí v rámci tehdejší republiky učenců a přesněji vymezit jeho místo i význam jeho díla v tomto virtuálním společenství vzdělanců. Komenský v něm figuruje jako významná postava, kolem níž se točila řada dobových diskusí o tématech, jako byla reforma škol a veškerého dobového vědění, náprava společnosti, či reforma náboženství. Databáze nabízí například možnost srovnávat pro jednotlivé roky statistiku dochované přijaté a odeslané korespondence Komenského a některých jeho klíčových korespondentů (obr. 4). Takové srovnání grafů dvou či více korespondentů umožňuje nejen učinit si představu o dochovanosti dopisů, ale i formulovat některé badatelské otázky, např. ohledně četnosti výměny dopisů, které je pak samozřejmě třeba specifikovat podrobnějším výzkumem. Díky digitálním nástrojům jako je Palladio lze mapově zobrazit geografickou distribuci Komenského odeslané a přijaté korespondence a srovnat ji s jinými korespondenčními sítěmi 17. století (obr. 5). Pomocí těchto mapových zobrazení pak můžeme lépe formulovat otázky spojené s tématem center a periférií tehdejší republiky učenců. Jakou roli hrály individuální korespondenční sítě v propojování tzv. center a tzv. periférií tehdejšího vědění a v komunikaci mezi nimi? Jak byly navázány na institucionální sítě církevních, řádových, univerzitních či vědeckých společností? V případě Komenského tak můžeme například sledovat dynamiku vytváření a rozvíjení jeho korespondenčních kontaktů s lokálními učeneckými kruhy v Gdaňsku ve 30. a 40. letech 17. století a zároveň jeho integraci do rozsáhlé korespondenční sítě pokrývající půlku Evropy a sahající i do severní Ameriky, budované z Londýna Samuelem Hartlibem. Zatímco Hartlibově korespondenci dominují centra evropské vzdělanosti a komunikační uzly jako Amsterdam, Londýn, Paříž, a teprve pak následují Hamburg, Haag či Oxford, Komenského korespondenci sice právě díky Hartlibovi vévodí Londýn, Gdaňsk však předčí Amsterdam a Paříž hraje v Komenského korespondenci marginální roli. Srovnání obou těchto převážně protestantských korespondenčních sítí s rozsáhlou korespondenční sítí francouzského minority Marina Mersenna ukazuje podstatné rozdíly. Mersennově sítí dominují Paříž, Aix-en-Provence, Řím, Florencie a Haag.

Databáze rovněž umožňuje srovnání osob zapojených do komunikace v rámci jednotlivých korespondenčních sítí. Zatímco Mersennově korespondenci dominují Francouzi

²⁷ Universitätsbibliothek Basel, sign. Frey-Gryn Mscr VII 3, ff. 25r-26r.

²⁸ J. A. KOMENSKÝ, *Epistulae – Korespondence*, Pars I, in: Martin STEINER – Tomáš HAVELKA – Vladimír URBÁNEK (edd.), *Dílo J. A. Komenského – J. A. Comenii Opera omnia* 26/1, Praha 2018.

v čele s Descartem, následovaní Peirescem, Gassendim a teprve pak Holandánem Konstantinem Huygensem, v čele Komenského učených korespondenčních partnerů stojí již zmiňovaný polský Němec naturalizovaný v Anglii Samuel Hartlib, slezský filolog Cyprian Kinner či braniborský historiograf Joachim Hübner. Je tedy vidět, že s výjimkou Hartliba, považovaného za předního dobového zpravodajce vědění, si Komenský nejaktivněji dopisoval s osobami spíše lokálního významu, propojenými však často společným studiem na univerzitách, sdílenými přáteli, stejnými mecenáši a společnými intelektuálními zájmy. I v jeho korespondenci se objevují velká jména dobové vědy a vzdělanosti, např. právě matematik, filosof a teoretik hudby Marin Mersenne, astronom Johannes Hevelius, básník Martin Opitz, nebo sekretář anglické Royal Society Henry Oldenburg, spíše však okrajově.

Vedle práce s daty, která lze bezprostředně čerpat z databáze EMLO a využít je pro makroanalýzu, lze na tomto materiálu testovat nové digitální nástroje. To umožňuje zejména již zmiňovaný evropský projekt **Reassembling the Republic of Letters**. V jeho rámci se ve spolupráci s IT specialisty a počítačovými grafiky z Polytechniky v Miláně podařilo vytvořit určitý prototyp vizualizačního nástroje,²⁹ který umožňuje kombinovat data ohledně korespondence a data ohledně mobility konkrétního jedince, v našem případě Komenského (obr. 6). Zatímco v pravé části se pomocí mapy vizualizují cesty Komenského a barevně označená místa ukazují, kam adresoval či odkud přijímal korespondenci, v levé části graf s dvěma osami (vodorovná je časová, svislá zahrnuje geografické názvy všech míst, kde Komenský pobýval nebo kudy cestoval) zobrazuje jednak nemapový graf jeho cest spolu s délkou pobytu v jednotlivých místech a opět barevnými body označená data pro odeslanou (červené body) a přijatou korespondenci (modré body). Obě části vizualizace jsou interaktivní, takže uživatel může pohybovat kurzorem v mapové části či v grafu a sledovat pohyb i v druhé části. Z funkce nad grafem je možné si vybrat i kratší časový úsek deseti let a vidět pro zvolené období Komenského itinerář i data pro jeho korespondenci ve větším detailu.

Pomocí tohoto nástroje lze tedy ukázat, v jakém vztahu je mobilita určité osoby k proměnám jejích korespondenčních kontaktů. Abych uvedl příklad, Komenského itinerář po návratu z Anglie na kontinent v červnu 1642 odráží do značné míry předchozí korespondenční kontakty s amsterdamskými vzdělanci Johannem Moriaenem a Godfriedem Hottonem, ale také zájem o jeho dílo ze strany osob, s nimiž si nikdy nedopisoval, nicméně o setkání s nimi usiloval (jako byl Descartes), které však jeho spisy četly díky zprostředkování osob, s nimiž si dopisoval, ale nikdy osobně nesetkal (jako byl Mersenne). Vizualizace může také pomoci formulovat otázky ohledně frekvence korespondenčních kontaktů v určitém období ve vztahu k regionu nebo městu, v němž se Komenský zdržoval, a dostupnosti či propojení onoho místa s metropolemi vědění. Tak např. je pozoruhodné, že listovní spojení Lešna a Londýna bylo ve třicátých letech častější než korespondenční výměna mezi Elbingem a Londýnem po roce 1642, přestože poštovní spojení bylo z baltských přístavů jednodušší než z polského vnitrozemí. Vysvětlení faktu, že Komenský v tomto období

²⁹ Prototyp vizualizačního nástroje vznikl během intenzivního soustředění „design sprint“ ve dnech 4.–8. dubna 2017. Na jeho vzniku se pod vedením Vladimíra Urbánka podíleli Roberto Evangelista, Magnus Ulrich Ferber, Beatrice Gobbo a Alex Piacentini. Autorem prototypu je Alex Piacentini. Během soustředění vznikla i řada dalších vizualizací vztahených k tématu *Correspondences over itineraries*. Ty jsou dostupné spolu s podrobným popisem projektu na <http://www.republicofletters.net/wp-content/uploads/2018/04/2017_Design_Sprint_02_Final-Report_def.pdf> [cit. 30. 9. 2018].

daleko intenzivněji korespondoval s Amsterdamem a Švédskem než s přáteli v Londýně, je proto třeba hledat v jejich proměňujících se vztazích, nikoli ve vnějších faktorech.

Zmíněný vizualizační nástroj by samozřejmě bylo vhodné otestovat na jiných souborech dat, např. na údajích o peregrinujících studentech, zápisech ve štambuších či na jiných korespondenčních souborech vzešlých z činnosti vysoce mobilních osob. Jeho možné využití pro zkoumání pohybů a literární tvorby české pobělohorské exilové inteligence se přímo nabízí.

IV. Bohemikální data, bohemikální témata?

Databáze EMLO zatím nemůže sloužit ke smysluplnému výzkumu dat zaměřených na geografický horizont učenecké korespondence bohemikální provenience a na zapojení českých zemí do evropských korespondenčních sítí. To je dané do značné míry způsobem, jakým jsou do databáze získávána metadata. Přesto databáze EMLO obsahuje relativně početnou skupinu listů, u nichž jsou české země buď místem odeslání či místem přijetí korespondence. Ta je svým počtem srovnatelná jen s německou databází lékařské korespondence. Přesto je naše představa o zapojení českých zemí do evropské republiky učenců zatím jen kusá a nejasná.

Pokud jde o geografická data, následující statistické údaje získané díky funkcím, které databáze umožňuje, dávají dobrou představu o jejich limitech.

České země jako místo odeslání: 717 výskytů (1547–1678/1757) / místo přijetí: 373 výskytů (1575–1667)³⁰

Praha jako místo odeslání: 431 výskytů (1547–1657) / místo přijetí: 357 výskytů (1575–1665)

Benátky nad Jizerou jako místo odeslání: 62 (1599–1600) / místo přijetí: 5

Rosice u Brna jako místo odeslání: 46 (1592–1624)

Olomouc jako místo odeslání: 19 výskytů

Dopisy z českých zemí do Itálie: 177 dopisů (1603–1678)

Dopisy z českých zemí do německých zemí: 75 dopisů (1600–1665)

Dopisy z českých zemí do českých zemí: 54 dopisů (1600–1620)

Dopisy z českých zemí do Nizozemí: 26 dopisů (1578–1665)

Dopisy z českých zemí do Rakous: 12 dopisů (1597–1605)

Dopisy z českých zemí do Francie: 2 dopisy (1606, 1620)

Dopisy z českých zemí do Švýcarska: 3 dopisy (1599, 1600)

Poslední údaj o Švýcarsku je však dokladem toho, že uživatel databáze musí být ostražitý a se statistickými údaji, které se dají lehko získat, musí nakládat kriticky. Údaj o Švýcarsku se totiž vztahuje ke korespondenci adresované Polanovi z Polansdorfu a odráží fakt, že jen u tří dopisů je uvedena adresa příjemce (adresa patrně chybí v rukopisném či tištěném

³⁰ Pro srovnání Francie je uvedena jako místo odeslání u 13 842 dopisů, Anglie u 30 258 dopisů, Nizozemí u 27 641 dopisů, Polsko u 1 245 dopisů, Rakousko jen u 468 dopisů, Španělsko u 289 dopisů a Uhry u pouhých 49 dopisů. Těchto pár statistických dat ukazuje, že v databázi jsou jednotlivé země zastoupeny velmi nerovnoměrně, nicméně stále podstatně lépe než v databázi Electronic Enlightenment.

prameni). Polanus však ve skutečnosti figuruje v databázi jako příjemce 40 dopisů z českých zemí a statistický údaj by tedy měl být v tomto smyslu opraven. Ze stejného důvodu ze statistiky vypadly i dopisy adresované Theodoru Bezovi do Ženevy a listy Tadeáše Hájka z Hájku s Tychonem Brahe. To je důvod, proč údaj o Dánsku při statistickém průzkumu není k dispozici.

Uživatel by rovněž měl mít na paměti, že celkem 540 dopisů odeslaných z českých zemí (z celkového počtu 717) pochází jen ze čtyř katalogů zahrnutých do databáze – tedy z korespondence Keplerovy, Kircherovy, Braheho a z Hrubého edice korespondence českých studentů.³¹

Pro úplnost uvedme ještě údaje o aktérech bohemikální korespondence v databázi EMLO. O něco více než polovinu dopisů (377) napsali Johannes Kepler (128), Tycho Brahe (98), Karel st. ze Žerotína (84), Marek Marci (36), Gottfried Alois Kinner z Löwenturnu (31). K nejčtetěji zastoupeným adresátům dopisů z českých zemí patří Athanasius Kircher (156), Amand Polanus z Polansdorfu (40), Johann Jakob Grynaeus (40), Tycho Brahe (29), Johannes Kepler (28) a královna Alžběta Stuartovna (21).

Dosud rovněž selhává snaha učinit si alespoň rámcovou představu o klíčových tématech probíraných v dopisech odeslaných z českých zemí. Klíčová slova zatím obsahuje jen pár katalogů (Komenský a Kepler k nim patří), a tak není divu, že při prohledávání dopisů psaných v českých zemích mezi klíčovými slovy vysoce dominuje astronomie (83 dopisů), před chronologií (28), astrologií (25), teologií (19), knihami (15) a politikou (10).

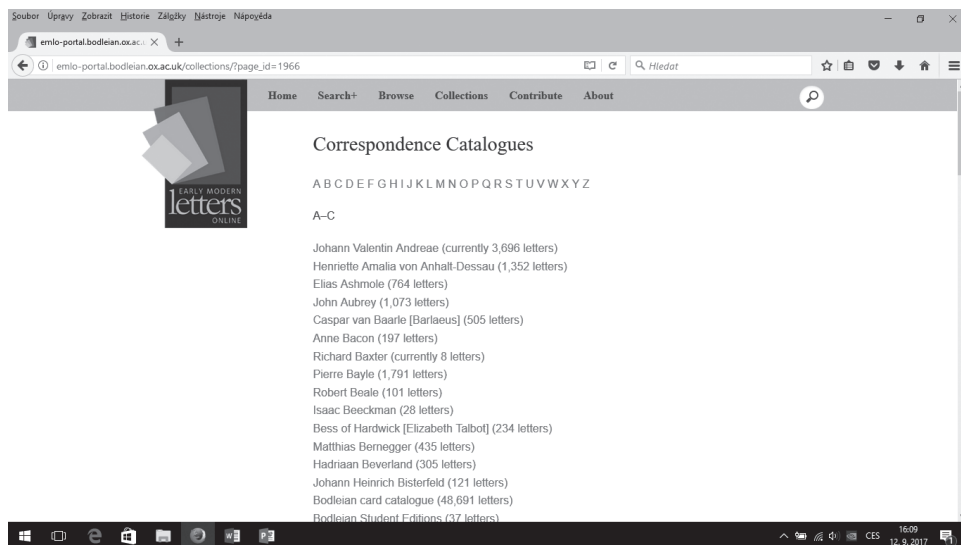
Srovnáme-li prohledávací funkce databáze EMLO s funkcemi výše zmíněné databáze **Frühneuzeitliche Ärztebriefe des deutschsprachigen Raums (1500–1700)**, vyniknou výhody druhé z nich zvláště v souvislosti s českým materiálem. Databáze lékařské korespondence má důsledně vyplňovanou rubriku klíčových slov i regest, takže je možné při hledání kombinovat např. místo odeslání (Praha je v databázi zastoupena jako místo odeslání ve 429 případech) s klíčovými slovy (např. Epidemie, Hippokrates nebo Mathematik).

V. Další možnosti

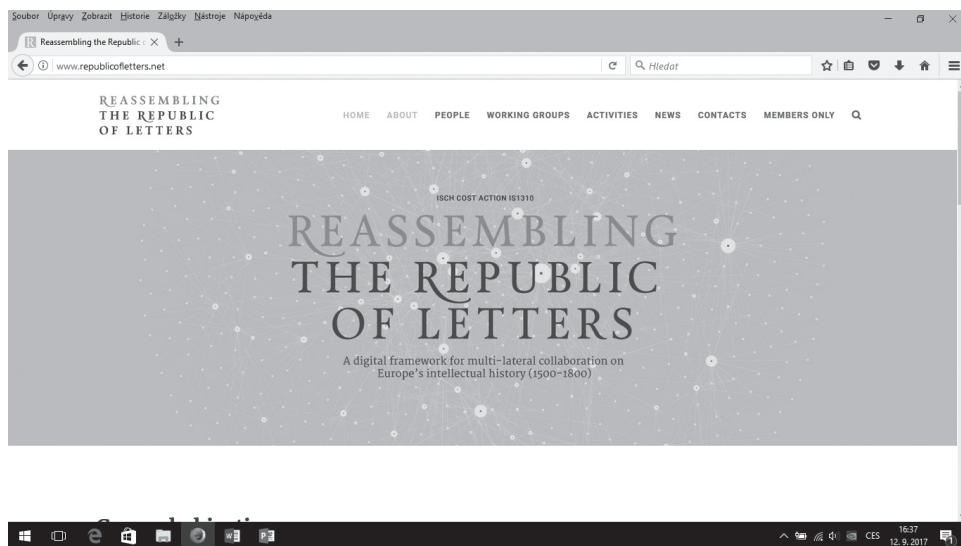
Nové digitální nástroje, experimentování s vizualizacemi i rozvoj standardizované a dlouhodobě udržitelné evropské infrastruktury – zmiňované databáze EULO – mohou pro bádání o tomto tématu, i obecně pro rozvoj dějin vzdělanosti a intelektuálních dějin, vytvořit velmi příznivé podmínky. Pokud však česká historiografie chce v budoucnu hrát při tvorbě této či jiných podobných databází významnější roli, bude muset usilovat nejen o začlenění více korespondenčních souborů bohemikální provenience (namátkou např. metadat korespondence Tadeáše Hájka z Hájku, Žerotínovy či Budovcovy korespondence, korespondence Bohuslava Balbína), nýbrž i o aktivnější dialog s IT specialisty a o rozvoj historicky orientovaných digital humanities.

³¹ Cf. <http://emlo.bodleian.ox.ac.uk/forms/advanced?pla_ori_name=Czech+Republic> [cit. 30. 9. 2018]. Cf. rovněž F. HRUBÝ – L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (edd.), *Étudiants tchèques*.

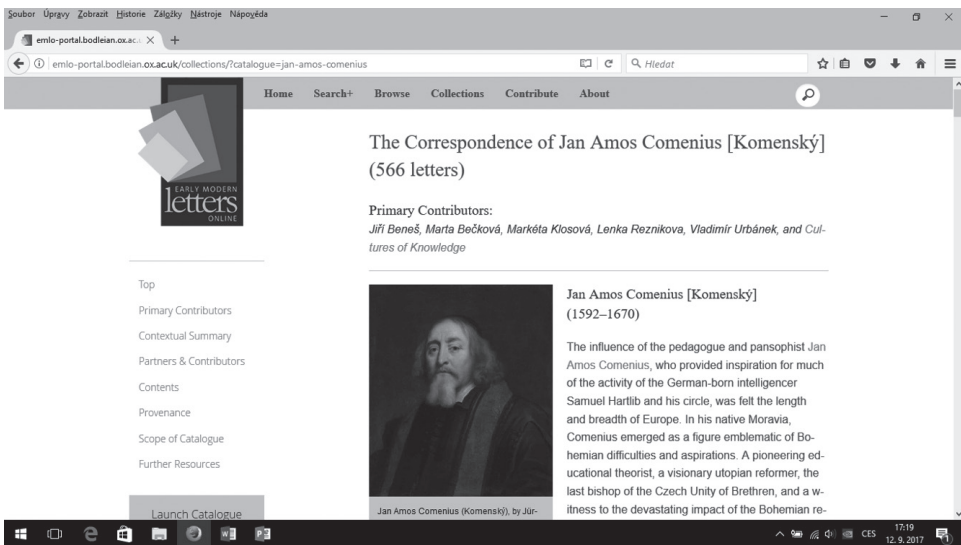
Obrazová příloha

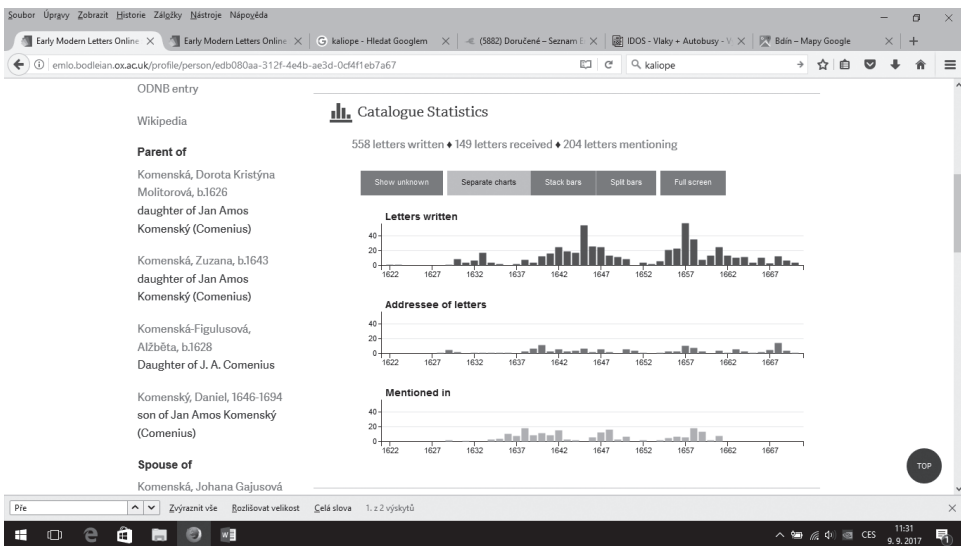
Obr. 1: Databáze EMLO – seznam katalogů korespondence

Obr. 2: Webová stránka projektu Reassembling the Republic of Letters

Obr. 3: Databáze EMLO – katalog korespondence J. A. Komenského

Obr. 4: Databáze EMLO – statistika četnosti Komenského dopisů pro jednotlivé roky

Die frühneuzeitliche Gelehrtenrepublik und das Web: digitale Untersuchungsmethoden gelehrter Korrespondenznetzwerke

ZUSAMMENFASSUNG

Der Beitrag macht mit internationalen Projekten bekannt, die in den letzten Jahren mittels sophistischer Datenbanken und verschiedener digitaler Instrumentarien umfangreiche, mit der Gelehrtenkorrespondenz des 16.–18. Jahrhunderts und dem Phänomen der Gelehrtenrepublik verbundene Daten bearbeiten. Das Augenmerk liegt hier insbesondere auf dem Oxforder Projekt *Cultures of Knowledge* und *Early Modern Letters Online* (EMLO) sowie auf dem europäischen Projekt *Reassembling the Republic of Letters*. An beiden Projekten sind auch tschechische Forscher und Forscherinnen beteiligt, deren hauptsächlicher Beitrag der Katalog der Korrespondenz J. A. Comenius‘ im Rahmen der EMLO-Datenbank ist. Besagter Katalog wird kurz vorgestellt, bevor sich der Beitrag der Frage widmet, welche Möglichkeiten die neuen digitalen Instrumentarien für eine Interpretation der Comeniusschen Korrespondenz bieten. Im weiteren Teil des Beitrags wird gezeigt, inwieweit Böhmen und Mähren betreffende Daten und implizit auch dementsprechende Themen im Rahmen der EMLO-Datenbank „sichtbar“ sind. Die Nutzung der Datenbank zwecks Erforschung des geographischen Horizonts der Gelehrtenkorrespondenz böhmischer Herkunft und für die Einbeziehung der böhmischen Länder in die europäischen Korrespondenznetzwerke ist bislang nur sehr beschränkt. Im abschließenden Teil des Beitrags werden mögliche Schritte skizziert, mit denen die tschechische Historiographie ihre Zusammenarbeit mit großen internationalen Datenbankprojekten, die nach Schaffung einer standardisierten europäischen Infrastruktur streben, in der Zukunft vertiefen könnte.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

Vladimír Urbánek
Filosofický ústav AV ČR, v.v.i., Praha
urbanek@flu.cas.cz

STUDIUM DĚJIN VZDĚLANOSTI ČESKÝCH ZEMÍ 18.–20. STOLETÍ – BILANCE A PERSPEKTIVY VÝZKUMU

PETR KADLEC

THE STUDY OF HISTORY OF EDUCATION IN THE CZECH LANDS, 18TH TO 20TH CENTURY: AN OVERVIEW AND FUTURE OUTLOOK OF RESEARCH

This contribution deals with research in the Czech history of education between mid-eighteenth century until 1945. It offers a characterisation of existing historical production dedicated to the history of education during this period and highlights the main trends and subjects. The author points to shortcomings of existing research and outlines its future possible developments.

Keywords: history of education – 1740–1945 – historiographic overview – research – Czech Lands

DOI: 10.14712/23365730.2019.5

Předkládaný text je věnován studiu dějin vzdělanosti (dále DV) českých zemí v období zhruba od poloviny 18. století do roku 1945. Přibližně dvoustletý časový úsek bývá obvykle charakterizován jako doba transformace tradiční, na stavovské bázi založené society ve společnost moderní, stratifikovanou do tříd a stojící na občanských principech. Klíčové procesy utvářející novou společnost, její kulturu, každodennost i ekonomiku bývají obvykle označovány přízviskem modernizační. Ukazuje se, že významnou úlohu v této proměně sehrála vzdělávací sféra, která byla jednak sama pod tlakem laické i odborné veřejnosti, politických a hospodářských elit na vlastní transformaci, jednak to bylo právě vzdělání, jež dokázalo sociální, kulturní a hospodářskou realitu formovat a stimulovat. Význam vzdělání a důležitost vzdělávací politiky pro jedince, společnost, obce, regiony, hospodářskou sféru a stát potvrdily, resp. ještě více zdůraznily závažné změny politického, společenského a hospodářského kontextu po roce 1918, 1938 a 1939.

Primárním cílem studie je podat základní charakteristiku dosavadní české historické produkce zařaditelné do DV sledovaného období. Vzhledem k tomu, že v současnosti disponujeme několika aktuálními přehledy dosavadní tvorby,¹ zaměří se předkládaný text na hlavní

¹ Srov. např. Dana NEJEDLÁ, *Historická tematika na stránkách Pedagogiky v uplynulém padesátiletí*, *Pedagogika* 50/4, 2000, s. 406–421; Miroslav NOVOTNÝ, *Dějiny školství a vzdělanosti v české marxistické historiografii*, in: Bohumil Jiroušek a kol., *Proměny diskursu české marxistické historiografie. Kapitoly z historiografie 20. století*, České Budějovice 2008, s. 365–379; Petr KADLEC, *Dějiny středního školství a vzdělanosti 19. a počátku 20. století v české a zahraniční historiografii*, *Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy* 2/2, 2011, s. 199–218; Týž, *On the State of Czech Research in History of Education in the „Long“ 19th century*, *Vestník slavianskikh kul'tur*, 46, 2017, s. 8–26; Dana KASPEROVÁ, *Historicko-pedagogický výzkum na stránkách časopisu Pedagogika v letech 1989–2014*, *Pedagogika* 65/4, 2015, s. 349–371.

trendy, ústřední témata a osobnosti profilující české DV. V rámci svých možností naznačí i perspektivy dalšího výzkumu prováděného na tomto poli. Výše naznačeným cílům odpovídá struktura studie, kterou uvozuje zamyšlení autora nad označením a obsahovou náplní DV. Tento postup se stal nutností vzhledem k doposud převládající nejasnosti významu tohoto slovního spojení v české badatelské praxi. Stěží se lze vyjadřovat k tvorbě určitého zaměření, není-li zřejmé její vymezení. Sluší se dodat, že níže prezentovaný pohled na české DV je ovlivněn zaměřením autora na studium sociálních a kulturních dějin.

K otázce názvu a předmětu dějin vzdělanosti

Nedávno konaný 11. sjezd historiků České republiky (Olomouc, 13.–15. 9. 2017) mimo jiné ukázal, že mezi českými badateli nepanuje dosud shoda na tom, co si pod DV vlastně představit. Ačkoliv zajímavá debata vedená v Olomouci nad tímto tématem nedospěla nakonec ke kýženému výsledku, lze z ní přece jen vyvodit alespoň tři dílčí závěry: 1) DV vystupují jako protipól k tradičnímu pojetí dějin školství (dále DŠ); 2) obsahově jsou DV vymezovány různým způsobem v závislosti na zaměření a metodologických východiscích jednotlivých autorů; 3) DV jsou nazírány jako perspektivní badatelský směr (historická disciplína).

Vodítkem pro obsahové vymezení DV může být text Michala Svatoše z roku 2002, který je upraveným zněním jeho přednášky přednesené na 8. sjezdu historiků ČR v Hradci Králové (1999).² Svatošovo pojetí DV mi připadá inspirativní také z dnešní perspektivy, třebaže se tento autor zaměřil – ve shodě se svým badatelským zájmem – na oblast univerzitního vzdělávání. Svatoš zdůraznil v prvé řadě překročení úzkého institucionálního zaměření „starých“ dějin školství, zájem o celoživotní průběh vzdělávacího procesu a integraci vzdělávacích institucí do celkového sociálního vývoje. DV představil jako součást sociálních dějin v nejširším slova smyslu, přičemž důraz položil z hlediska metodologického na statistické metody, studium dlouhých časových úseků a komparaci.

V mnohém Svatošův názor sdílím. Zdá se mi však, že zvláště (ale nikoliv pouze) pro mnou sledované časové období jsou nutné určité precizace a doplnění. Užitečným prvním krokem k tomu může být pokus o stručnou charakteristiku tradičních DŠ, vůči nimž bývají DV zpravidla vymezovány. V českém prostředí se DŠ sledovaného období zformovaly v závěru 19. století, zejména v souvislosti se snahou legitimovat a dále podpořit národně emancipační snahy českojazyčného obyvatelstva v habsburské monarchii. V tematicky zaměřené tvorbě převládají DŠ doposud, dominantní pozice drží stále v případě produkce regionální a laické. Převaha tradičního pojetí DŠ je patrná rovněž v odborné tvorbě, byť postupně – s větší intenzitou od přelomu 20. a 21. století – slábne ve prospěch širě koncipovaných DV. Z určujících znaků DŠ lze vyzdvihnout popisnost, omezenou pramennou základnu (důraz položen zpravidla na školní kroniky, normativní a statistické prameny), chronologický přístup a tematické uzavření do „vlastních“ školských záležitostí, budov škol a pedagogické činnosti. Uvedené determinuje obsah takových příspěvků a koncepcí i jejich přínos, který většinou nepřekračuje rámec jednotlivých školských institucí

² Michal SVATOŠ, *Místo „dějin vzdělanosti“ v poválečné české historiografii*, Práce z Archivu akademie věd, řada A, svazek 7, 2002, s. 13–22.

a pedagogických osobností. To ovšem neznamená, že by se jednalo o práce nevyužitelné. Často se jedná o díla faktograficky cenná a dodnes v mnohých směrech nepřekonaná (např. práce Jana Šafránka, Josefa Grubera nebo Vojtěcha Hulíka).

Co máme vlastně na mysli, hovoříme-li o DV? Jedná se jen o jedno z „moderních“ badatelských témat, inovativní přístup nebo dokonce historickou disciplínu (obor), který se rozvíjí v české historiografii? Podobnou otázku si nedávno položil Milan Hlavačka, když představoval *family business history* na stranách Českého časopisu historického.³ Hlavačkův postup je podle mého názoru jednak inspirativní, jednak aplikovatelný také na DV. Zjist'oval, zda *family business history* vykazují atributy, jimiž se vyznačují etablované badatelské disciplíny. Zdůraznil přitom existenci předmětu výzkumu a jeho definici, vymezení badatelských okruhů, vydávání odborných a vědeckých titulů, existenci oborového časopisu, vlastní metodologii a terminologii, vytváření speciálních databází a profesionalizaci oboru.⁴ K některým z výše uvedených bodů se vyjádřím v další části studie. Na tomto místě pojednám v krátkosti o pojmu, předmětu výzkumu, metodologii a postavení DV v rámci společenských věd. Ačkoliv jsou východiskem následujících úvah zkušenosti nabyté při studiu sledovaného časového úseku, bude mít platnost mnohých z nich obecnější charakter.

Termín DV naznačuje překročení úzce profilovaného badatelského pole tradičních DŠ. Zohledníme-li tematické zaměření a přístup aplikovaný českými autory, lze nalézt pro DV realizované v českém prostředí období v komplexních výzkumech prováděných v rámci německých *Bildungsgeschichte*, resp. anglo-amerických (*social*) *history of education*. Nutno dodat, že v případě českého termínu se ukazují určité sémantické odlišnosti v porovnání se zmiňovanou anglickojazyčnou praxí. Zatímco výraz *education* vyjadřuje jak vzdělávací a výchovný proces, tak i jeho výsledek, český pojem „vzdělanost“ značí vlastnost vzdělané osoby, určitý stav a výsledek procesu vzdělávání jedince (společnosti). V badatelské praxi ovšem čeští autoři používají zpravidla ustáleného českého termínu DV pro studium průběhu vzdělávání i všech jeho konsekvencí, ačkoliv obecná shoda na jeho obsahové náplni neexistuje. Výstižnější český termín než DV vlastně nemáme ani k dispozici, ponecháme-li tedy stranou ne úplně vypovídající složeniny typu „nové dějiny školství“.

Předmět výzkumu DV je zaměřen socio-kulturně a zahrnuje školní i mimoškolní výchovně-vzdělávací aktivity a procesy, jejich předpoklady, průběh a výsledky. Velmi zjednodušeně řečeno, DV se zabývají interakcemi mezi společností a výchovně-vzdělávací sférou. V rámci DV jsou veškeré výchovně-vzdělávací aktivity a instituce, žáci, studenti a pedagogové integrováni do celkového sociokulturního, ekonomického a politického kontextu vývoje společnosti. Školy jsou pojímány jako kulturotvorní a kulturonosní činitelé, faktory emancipace (národní, náboženské, genderové), prostředky profesionalizace, sekularizace, sociální mobility (vertikální i horizontální) a společenské transformace, asimilace a sociální (kulturní) integrace, místa různorodých interakcí i jako součást boje o pozice a moc v konkrétních místech, regionech, zemích a společenstvích. Školské instituce vystupují v rámci DV nejen jako vzdělávací ústavy, ale i jako významné nástroje disciplinace, propagandy a manipulace, místa nabývání sociálních zkušeností a prostředky utváření postojů jedince. Zároveň se jedná o důležitý prostor socializace jedince, sociální percepce a interakce

³ Srov. Milan HLAVAČKA, *Family business history – nová disciplína na hraně hospodářských a sociálních dějin?*, Český časopis historický 115/3, 2017, s. 661–683.

⁴ Tamtéž, s. 666–667.

mezi dětmi (adolescenty), pedagogy, popř. mezi mládeží a pedagogy. DV nezahrnují jen institucionalizovanou školní formu vzdělávání různé úrovně a zaměření, ale i mimoškolní a volnočasové výchovně-vzdělávací aktivity a prostory, doprovázející jedince po celý jeho život. Jmenujme v prvé řadě rodinu, předškolní zařízení, výchovné ústavy, kulturní a vědecké instituce, veřejné přednášky, spolkovou činnost, četbu knih a periodik. Z uvedeného vyplývá částečně obsahová náplň DV, kterou lze dále doplnit o studium následujících badatelských okruhů: distribuce vzdělání; tzv. vzdělávacích šancí a strategií; struktur žáků, studentů a pedagogů; studijního směřování absolventů škol a jejich uplatnění na trhu práce; postojů ke vzdělání a vzdělancům ze strany různých složek společnosti, rozličných institucí a subjektů (profesních sdružení, politických stran, podniků); vzdělávací politiky (komunální, regionální, státní, podnikové); vlivu socio-ekonomicko-politického vývoje na podobu vzdělávacích soustav a obsah vzdělávání a naopak vlivu vzdělávací sféry na socio-ekonomický vývoj a kulturní niveau místní, regionální či národní úrovně; kvalifikačního profilu absolventů škol a jejich pedagogů; angažovanosti vzdělanců ve veřejném prostoru, jejich společenské prestiže, životní úrovně a vzájemných kontaktů; proměn vyučovacích a výchovných metod a pomůcek.

Při studiu DV nachází široké uplatnění mezioborový přístup, kombinace různých metod a pramenů, jejichž přímá vazba na výchovně-vzdělávací sféru může být někdy namnoze velmi volná. Uvedené přináší na jedné straně zvýšené nároky na odbornou přípravu badatele, heuristiku, kritiku i interpretaci pramenné základny a poněkud znesnadňuje proces vzniku příslušného díla, na straně druhé vede ke vzniku prací trvalé hodnoty a děl, která propojují jinak často oddělené výzkumné oblasti. Z hlediska metodologického lze hovořit o širokém uplatnění nejen postupů známých ze sociálních dějin, ale i metod sociologie, historické antropologie, pedagogického výzkumu, statistiky nebo historické demografie. V této souvislosti je možné zmínit například využití prosopografie, metody sondáže, tvorby reprezentativního vzorku, obsahovou (kvalitativní) analýzu textu, metodu kolektivního biogramu či generativního přístupu. Široké uplatnění nacházejí v DV (mikro)analýza a komparace. Metodologický vliv různých společenskovědních disciplín je zjevný, nezbytný a ve výsledku navýsost prospěšný. Do značné míry tak DV odpovídají na aktuální výzvy po komparativním přístupu a výzkumech založených na meziooborovém základě. Na rozdíl od tradičních DŠ se výzkumy na poli DV zaměřují na studium příčin, průběhu, následků, souvislostí a interpretaci sledovaných jevů.

Jestliže se v zahraničí (např. Anglie, USA, Německo, Francie) již v průběhu druhé poloviny 20. století etablovaly DV sledovaného období do podoby svébytné disciplíny,⁵ v českém prostředí se jedná zatím spíše o obor teprve se konstituující. A to přesto, že se zde některé prvky, témata a přístupy typické pro DV uplatnily již v průběhu druhé poloviny 20. století (viz dále v textu). České DV se formují na pomezí více vědních disciplín, z nichž lze vyzdvihnout hlavně sociální a kulturní dějiny, dějiny pedagogiky a dějiny vědy. Ačkoliv propojení uvedených oborů je u DV s ohledem na předmět jejich zájmu užitečné a žádoucí, k zásadnějšímu prolnutí dochází v české badatelské praxi jen sporadicky. Dodejme, že od svého počátku se (nejen) české DV rozvíjejí jako vnitřně značně strukturovaný obor

⁵ V této souvislosti lze zmínit alespoň tvorbu Briana Simona, Roberta D. Andersona, Charlese R. Daye, Christophe Charla, Patricka J. Harrigana, Jamese C. Albisettiho, Detlefa K. Müllera, Fritze Ringera, Margret Kraul, Hartmuta Kaelbla, Petera Lundgreena, Konrada H. Jarausche, Helmuta Engelbrechta, Charlese McClellanda nebo Gary B. Cohena.

z hlediska časového, teritoriálního a tematického (např. lidové vzdělávání, formování sociální skupiny inteligence a jednotlivých socioprofesionálních složek vzdělanců /učitelé, duchovní, úředníci, advokáti/, dějiny advokacie, dějiny medicíny). Možná jsou to právě široký tematický rozptyl a vcelku zřetelně ohraničená badatelská pole, které přispívají – vedle rozmanitosti aplikovaných přístupů a využitých pramenů – k poměrně malé komunikaci v rámci českých DV.

Česká historiografie a studium dějin vzdělanosti

V předchozí části jsem uvedl, že zájem autorů o vzdělávání v době, kterou dnes obvykle označujeme jako tzv. dlouhé 19. století, se u nás objevil již před rokem 1918. Prim tehdy hrály institucionální dějiny škol primární a sekundární úrovně poskytovaného vzdělání, zejména těch jazykově českých. Od konce 19. století ve veřejném diskurzu reflektovaná témata jako boj o českou školu nebo menšinové školství vůbec dostávala v odborné rovině sofistikovanou podobu a faktografické základy. Autoři se opírali zpravidla o rozbory statistických a normativních pramenů, všímali si problematiky financování školských institucí, počtu a etnického složení studentů. V intencích starší české produkce pokračovala také tvorba autorů v meziválečném období, z něhož lze vyzdvihnout dodnes citované souhrnné práce o vývoji školské soustavy a pedagogických idejí z pera Otakara Kádnera a Otakara Chlupa.

Po nástupu komunistické strany k moci v únoru 1948 se nejen v historické tvorbě věnované problematice školství a vzdělávání projevil zřejmý vliv limitů ideologických a metodologických. Následující čtyři desetiletí se nesla ve znamení prosazení jediného akceptovatelného metodologického přístupu, omezení repertáře badatelských témat a interpretačního pole a limitovaných možností kontaktu s výsledky bádání v zahraničí. Zároveň se jednalo o dobu kritického vymezení vůči některým autorům „buržoazní“ historiografie pedagogiky předchozího období. Receptce komplexních a moderně pojatých DV rozvíjených od přelomu 50. a 60. let 20. století v západních historiografiích byla minimální. Není tedy divu, že celkově setrvala česká (československá) tvorba věnovaná dějinám školství a vzdělávání na tradiční bázi. Na rozdíl od západoevropské a americké historiografie, kde prožívaly DV v 70. a 80. letech skutečný boom, nepatřila témata věnovaná období od poloviny 18. do poloviny 20. století mezi nosné oblasti českého výzkumu. Řadu z nich by bylo možné zařadit spíše do ranku témat tabuizovaných (např. formování inteligence, rozvoj jinonárodního školství, prvorepublikové školství a vzdělávací koncepce). Celkově lze hovořit o zanedbatelném postavení takto profilované tvorby v rámci československých dějin pedagogiky i socio-kulturně zaměřeného bádání, omezeném a obsahově nevyváženém rejstříku řešených témat a nereflaktování trendů prosazujících se v liberálních historiografiích.

Z hlediska tematického se ve čtyřicetiletí následujícím po únoru 1948 prosadil značně selektivní přístup, přičemž výběrovost byla patrná v závislosti na úrovni a druhu poskytovaného vzdělávání, vyučovacím jazyce škol i územní příslušnosti. Zjevné bylo zaměření na českojazyčné školství a vzdělávání, rozvoj školské soustavy, gramotnosti a pedagogicko-didaktického rámce a na roli vývoje školské infrastruktury v kontextu emancipace českého národního společenství. Teritoriálně se zájem autorů soustředil především na Prahu a vnitrozemí Čech, jejichž preference a větší míra zpracovatelnosti se následně projevila v zobecňujících historických přehledech pro celé české země (Československo).

Hodnotit období před rokem 1989 z pohledu českých DV ryze negativně by bylo příliš zjednodušující, unáhlené a ne zcela odpovídající reálnému stavu. Tvorba bezesporu vykazovala limity a byly jí kladeny nemalé překážky, které přinejmenším znesnadňovaly její plné rozvinutí. Bariéry existovaly jak v rovině tematické, metodologické a pramenové (nezpřístupněna řada klíčových archivních fondů), tak i personální (nařízená orientace na preferovaná témata, perzekuce některých autorů – Jan Havránek, Josef Hanzal, František Hýbl ad.). Na druhou stranu lze ve čtyřicetiletí před rokem 1989 nalézt v souvislosti s DV sledovaného období také některá pozitiva, třebaže se přínos řady z nich naplno projevil z různých důvodů až s určitým časovým odstupem. Zmíňme v této souvislosti tři okolnosti. V prvé řadě byly položeny institucionální a publikační základy pro výzkum na poli českých DV, byť tyto se mohly v nespoutané šíři rozvinout až po roce 1989 (založení Ústavu dějin Univerzity Karlovy, dále UK, zal. 1959, vznik časopisů *Pedagogika*, 1951, *Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, 1960, a *Dějiny věd a techniky*, 1968, navazující na *Sborník pro dějiny přírodních věd a techniky* z let 1954–1967). Ačkoliv většina tvorby trpěla popisností, úzkou profilací a lokálním (regionálním) zaměřením, vznikla i pro období od 18. do počátku 20. století řada prací trvalé hodnoty, tzn. přínosných, faktograficky bohatých a podnětných v mnoha směrech i pro současníky. Z konkrétních autorů lze jmenovat Jaroslava Kopáče, Emanuela Strnada, Josefa Hanzala, Zdenku Veselou, Josefa Cacha nebo Zdeňka Černohorského. Dosavadní znalosti o vzdělanosti ve sledovaném období významně rozšířily v 60. a 70. letech souhrnné práce o dějinách univerzit a technických vysokých škol v Praze, Brně a Olomouci. V neposlední řadě pak v tomto období vystudovali a do profesní praxe vstupovali autoři, z nichž mnozí výrazně promluvili do vývoje DV sledovaného období po roce 1989, ať už v rovině publikační, organizační, nebo při výchově nastupující generace badatelů (Karel Rýdl, Jiří Pokorný, Petr Svobodný, Miroslav Novotný, Milena Lenderová).

Po převratných změnách v politickém směřování a společenském vývoji v roce 1989 padly v rámci celkového uvolnění poměrů ideologické a politické překážky výzkumu. Nejen pro DV se tak otevřely široké možnosti aplikace různých metodologických postupů, studia nových a dříve tabuizovaných témat, komparace s výsledky zahraničních historiografií, recepce zahraničních vzorů a kooperace s badateli stojícími do té doby za hranicemi socialistického bloku. Teprve po roce 1989 se mohl v české historiografii realizovat interdisciplinárně a komplexně pojatý koncept DV v podobě, která se v západních historiografiích rozvíjela již zhruba tři desetiletí. Nutno dodat, že se neuplatnil v celé šíři ani z hlediska tematického, ani metodologického. Inspirace byla zprvu hledána zejména v německém a rakouském prostředí (např. v návaznosti na studium elit občanské společnosti a komunální samosprávy). Postupně je však zřejmý stále větší vliv vzorů francouzských a anglo-amerických, což dokládá mj. nárůst tvorby věnované sociálním dějinám dítěte, gender history, nacionalismu, sociální disciplinaci nebo profesionalizaci. Větší reflexe zahraničních vzorů je patrná zejména od počátku nového tisíciletí. Koresponduje to s nárůstem tematické pestrosti a podílu nových témat na celkové české produkci v porovnání s 90. léty 20. století, který provázel nástup nové generace badatelů.⁶

⁶ Výmluvně dokumentuje uvedené nejucelenější bibliografie české historické produkce pro období po roce 1990, dostupná na webových stránkách Historického ústavu Akademie věd ČR – viz www.biblio.hiu.cas.cz.

Pokrok je v uplynulém necelém třicetiletí patrný v rámci rozvoje organizace, institucionální základny a publikační platformy českých DV 18.–20. století. Zejména v posledních letech dávají výzkumu důležité impulsy, organizují společné akce a projekty (často mezinárodního přesahu) i badatelské výstupy Ústav dějin UK a archiv UK, Pedagogická fakulta UK a Přírodovědně-humanitní a pedagogická fakulta Technické univerzity v Liberci. Z neuniverzitních pracovišť lze vyzdvihnout aktivity Národního pedagogického muzea a knihovny J. A. Komenského v Praze a Muzea Komenského v Přerově. Koordinované centrum zaměřené konkrétně na výzkum DV 18.–20. století v České republice neexistuje. Svým charakterem je mu patrně nejbližší širě koncipované *Centrum pro nové dějiny školství a vzdělanosti* založené při Pedagogické fakultě UK v roce 2013. Řada tematicky blízkých studií byla v letech 1992–2004 otištěna ve *Studiích k sociálním dějinám (19. století)* a od roku 2010 se objevuje na stranách časopisu *Marginalia Historica* (v letech 1996–2004 vycházel jako sborník). Zejména texty k dějinám terciárního vzdělávání a vědy jsou pak otiskovány v rámci tradičních titulů *Historia Universitatis Carolinae Pragensis a Dějin věd a techniky*. Postrádáme obdobu zahraničních periodik typu *History of education* nebo *Jahrbuch für Historische Bildungsforschung*. Hlavní část tvorby tedy vychází nepravidelně na stranách na DV přímo nespécializovaných historických a pedagogických periodik, což ještě více znesnadňuje orientaci v již tak dosti roztříštěné produkci.

Kvantitativní nárůst produkce o DV po roce 1989 podporoval zvýšený zájem o studium 19. a první poloviny 20. století, ačkoliv v rámci studia zmiňovaného časového úseku představují práce o dějinách školství a vzdělanosti vcelku malou část. Zatímco u témat pro období před rokem 1918 se na zmiňovaném nárůstu podíleli větší měrou autoři zabývající se studiem sociálních a kulturních dějin než jejich kolegové z řad badatelů historicko-pedagogického výzkumu, u období let 1918–1945 je tomu spíše naopak. Zájem autorů zahrnul postupně takřka celý výchovně-vzdělávací proces, ale ne zcela rovnoměrně. Koncentroval se zejména na zachycení institucionálního vzdělání, například na dříve téměř nedotčenou problematiku vývoje preprimárních institucí (Martina Halířová, Karel Rýdl). Postoupilo rovněž studium elementárního a gymnaziálního vzdělávání, v první řadě jazykově českého (např. Pavla Vošahlíková, Kateřina Řezníčková, Josef Kolejka). Byly vydány moderní syntézy dějin univerzit v Praze a Brně, které výrazně překračují úzké mantinely „klasických“ dějin školských institucí. Poměrně velký prostor byl věnován reformním snahám i konkrétním počínům v československém školství po roce 1918, v posledních letech se pozornost obrací také směrem ke specifickému období let 1938/1939–1945 (Dana Kasperová, Jaroslav Svoboda). Značnému zájmu se těšili pedagogové, jejich školní a mimoškolní činnost a vůbec jedinci profilující soudobou pedagogiku a ovlivňující chod školské soustavy (František Hýbl, Karel Rýdl, Tomáš Kasper, František Morkes, Jan Trojan, Petr Kašing ad.). Rozvinulo se studium etablované inteligence (Jan Havránek, Jana Macháčová, Andrea Pokludová), které doplnily zvláště v poslední době výzkumy těch, kteří teprve otvírali její brány – studentů středních a vysokých škol (např. Miroslav Novotný, Milan Myška, Petr Kadlec, Martin Vašíček). Hlavně od počátku 21. století je patrný zvýšený zájem o vzdělávání určitých složek společnosti, v první řadě žen, židovské a protestantské populace nebo duchovenstva. Vydány byly rovněž publikace o některých socioprofesionálních skupinách/oborech, u nichž patřičné vzdělání sehrálo zásadní úlohu, zmiňme alespoň práce o advokátech (Martin Rája), úřednících (Aleš Vyskočil, Marie Macková), duchovních (Miroslav Novotný a Tomáš Veber) nebo o dějinách lékařství (Ludmila Hlaváčková a Petr Svobodný). Hlavně

od počátku 21. století se uplatnila témata vzdělávání a vzdělanosti, byť doposud jen okrajově, při výzkumech věnovaných problémům širší povahy (dějiny všedního dne, kultury, dětství, disciplinace).

Zatím jen minimálně dotčeny zůstaly dějiny profesně-vzdělávacích institucí, přírodovědně zaměřené střední školy, problematika technických vysokých škol, německých a polských vzdělávacích institucí, menšinového školství i mimoškolní vzdělávání vůbec. Z cenných výjimek lze připomenout počín Jiřího Pokorného o lidové výchově, dílo kolektivu autorů okolo Kristiny Kaiserové o vědeckých a vzdělávacích institucích Němců v Čechách, práce Tomáše Kaspera, Mileny Josefovičové či Pavla Šišmy. Školství a vzdělanost se stává vcelku běžně součástí syntetizujících prací k dějinám měst, regionů, českých zemí jako celku, popř. různě problémově zaměřených děl. Poskytnutý prostor je ale většinou značně redukovaný a obsah příslušných kapitol se obvykle omezuje na výčet (méně často interpretaci) základních, zpravidla již dříve publikovaných, faktografických údajů a popis hlavních kontur vývoje školské infrastruktury.

Přetrvává minimální propojení DV a regionálního vývoje. Nečetné výjimky existují pro severomoravský a slezský region (česko-polská série *Vzdělanec v provincii*), jižní Čechy (Miroslav Novotný) a Těšínsko (Marzena Bogus, Janusz Spyra). Stále schází syntetizující dílo o DV sledovaného období, stejně jako o DV českých zemí vůbec. Zaplnit tento vakát by měla tematicky zaměřená kolektivní práce, připravovaná pod vedením Miroslava Novotného v rámci *Velkých dějin zemí Koruny české*, jejíž vydání je plánováno na letošní rok. Postrádáme základní příručky o metodách a pramenech uplatnitelných v rámci DV, o nichž pojednalo zatím jen několik málo autorů (např. Lenka Hloušková, Karla Vymětalová, Petr Kadlec). V nedávno (2014) vydané publikaci o základních problémech studia hospodářských a sociálních dějin v prostoru českých zemí problematika vzdělanosti příznačně schází. Teprve v posledních letech je více rozvíjena tradičně malá komunikace mezi sociálními a kulturními historiky a autory historicko-pedagogických prací. Bariéry různých přístupů i oboustranných předpokladů jsou prolamovány v diskuzích v rámci rostoucího počtu mezioborových konferencí a workshopů. Pro vývoj českých DV je to jedině dobře, stejně jako stále větší kontakt české vědy se zahraničními badateli a pracovišti.

Místo závěru – několik poznámek k perspektivám českých DV

Olomoucký 11. sjezd historiků ČR potvrdil, že v české badatelské obci existuje v současnosti poměrně velký zájem o DV. Koneckonců, dostalo se jim vlastního panelu, který se dočkal hojně účasti referujících i posluchačů. Perspektivu i rozmanitost bádání na poli DV potvrdily nejen počet, různorodá tematická skladba příspěvků a aplikované metodologické přístupy, ale i zastoupení badatelů z různých generačních vrstev.

Ačkoliv se české DV vyznačují atraktivitou a perspektivou, představují spíše než etablovaný obor disciplínu, která je ve stadiu zrodu a teprve hledá svou vlastní tvář i lepší (funkční) organizační platformu.⁷ Navzdory prokazatelnému nárůstu produkce a stále častějšímu zařazení DV do širších badatelských okruhů, lze zájem většiny autorů o DV v pravém slova smyslu označit za povrchní. Možná se o to paradoxně přičiňuje mezioborově vyprofilované

⁷ Jako vzor by mohla posloužit např. *Společnost pro hospodářské a sociální dějiny ČR – vědecký spolek*.

badatelské pole, jež představuje zároveň klad DV. Vedle zdokonalení organizační báze by atraktivitu (zřejmá mj. v poptávce studentů při zadávání kvalifikačních prací) i hlubší zájem o DV mohly dále podpořit specializované vysokoškolské přednášky/semináře, vydání pomůcek usnadňujících zájemcům přinejmenším orientaci v pramenech a metodách oboru, či souhrnných prací (syntetizujících, encyklopedických) odhalujících skutečný význam a roli vzdělání ve společenském vývoji.

Perspektiv pro rozvoj českých DV existuje celá řada, mnoho z nich bylo uvedeno, popř. alespoň vyplývá z předchozí části textu. Z dalších, doposud málo reflektovaných, badatelských okruhů lze zmínit studium profesionalizace (částečně zpracována pouze akademická povolání), vzdělávacích strategií, alfabizace, sekularizace nebo role vzdělání v politické propagandě. Jako zvlášť perspektivní se jeví studium let 1918–1945, ačkoliv nemalé meze-ry vykazuje také zpracování období předchozího. Rozvoji oboru by prospěla existence elektronických a průběžně aktualizovaných databází různých skupin vzdělanců s informacemi o jejich životě, rodinném zázemí, profesním i veřejném angažmá. Podstatně větší prostor by měla dostat digitalizace pramenů, která pokročila zatím hlavně u tištěných dokumentů (publicistika, výroční zprávy škol, školská statistika, částečně školské schematismy).⁸ Následovníhodným vzorem může být projekt digitalizace matrik univerzitních posluchačů a protokolů o závěrečných zkouškách realizovaný při Ústavu dějin UK. Dosud převážně užívané prameny by měly doplnit další, ať už ty zatím nevyužívané vůbec, nebo ty, jež posloužily jen sporadicky, popř. okrajově. Uveďme alespoň fondy samosprávných a hospodářských celků, správních institucí, tisk, topografie, matriky, sčítací operáty, prameny spolkové činnosti a politických stran, katalogy či výroční zprávy (programy) škol.

Možností k rozvoji bádání na poli českých DV existuje mnoho. Řada dříve nezpracovaných archivních fondů je k dispozici, některé zdroje dokonce online. Odpadly ideologické a politické zábrany výzkumu. Kontakt se zahraniční badatelskou obcí nepodléhá regulaci a výsledky zahraničních výzkumů jsou poměrně snadno dostupné. O přínosu takových vazeb a vůbec spolupráce se zahraničními kolegy lze pochybovat jen stěží, mj. proto, že české DV by měly být studovány v kontextu přinejmenším evropského vývoje. Prospěšný a svým způsobem nezbytný kontakt se zahraničím by však neměl být ve znamení bezbřehé fascinace a automatické aplikace cizích vzorů na v mnoha směrech specifické podmínky českých zemí a charakteristiky zdejší populace.⁹

⁸ Z archivních pramenů jsou celorepublikově digitalizovány a dostupné jen matriční záznamy. Výjimku představuje v tomto směru severomoravský a slezský region, kde jsou díky péči Zemského archivu v Opavě k dispozici také užitečné sčítací operáty pro léta 1857–1921, školní kroniky a třídní výkazy škol.

⁹ Studie vznikla v rámci řešení grantu GAČR, reg. č. 18-04624S *Vzdělání, hospodářství a společnost 1848–1914: Socioekonomické souvislosti rozvoje profesně-vzdělávací infrastruktury v rakouském Slezsku*.

Das Studium der Geschichte der Bildung in den böhmischen Ländern des 18.–20. Jahrhunderts – Bilanz und Forschungsperspektiven

ZUSAMMENFASSUNG

Tschechische Arbeiten zur Geschichte der Bildung des 18. bis 20. Jahrhunderts reichen in ihren Anfängen weit zurück, bevor sie sich nach 1989 erst richtig entfalten können. In den Jahrzehnten vor der Wende wurden zwar wichtige Fundamente gelegt, auf die sich auch heutige Arbeiten stützen können. Insgesamt aber muss man von einem Rückstand sprechen, wenn man die Trends in den liberalen ausländischen Historiografien im Blick hat, in deren Rahmen die Analogien zur tschechischen Bildungsgeschichte einen wahrhaften Boom zu verzeichnen hatten, insbesondere in den 1970er und 1980er Jahren. Politische, ideologische und methodologische Barrieren, beschränkter Zugang zu den Arbeitsergebnissen ausländischer Forscher – dies alles stand einer Entfaltung der Bildungsgeschichte in den böhmischen Ländern im Wege. Deshalb erfolgte die Forschung hier überwiegend in den Intentionen der traditionellen Geschichte des Schulwesens, welche auch heute eine wichtige Rolle spielt. Nichtsdestoweniger kann man für die vergangenen knapp drei Jahrzehnten von einer Wende zugunsten einer modern konzipierten Bildungsgeschichte sprechen, die seit der Wende vom 20. zum 21. Jahrhundert besonders offensichtlich ist. Bildungsgeschichte ist im tschechischen Milieu im Grenzgebiet von Sozial- und Kulturgeschichte, Geschichte der Pädagogik und Wissenschaftsgeschichte angesiedelt. Namentlich seit Anbeginn des neuen Millenniums weist die tschechische Produktion zur Bildungsgeschichte einen beträchtlichen quantitativen Anstieg und eine interessante qualitative Verlagerung auf. Die organisationelle Forschungsbasis entwickelt sich weiter, und Kommunikation wie Kooperation im Rahmen einer derart ausgerichteten Forschergemeinde nehmen an Intensität zu. Trotz des offensichtlichen Fortschritts sieht sich die tschechische Forschung auf dem Gebiet der Bildung zahlreichen Herausforderungen gegenüber, was auch der XI. tschechische Historikertag 2017 in Olomouc bestätigte.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

Petr Kadlec
Centrum pro hospodářské a sociální dějiny, FF Ostravské univerzity
petr.kadlec@osu.cz

VZDĚLÁVÁNÍ ŽEN JAKO TÉMA ČESKÉ HISTORIOGRAFIE PO ROCE 1989

MARIE BAHENSKÁ

WOMEN'S EDUCATION AS A SUBJECT IN CZECH HISTORIOGRAPHY AFTER 1989

This contribution focuses on the subject of women's education in the Czech Lands as it is treated in local historiography of the twentieth and early twenty-first century, with focus on formation of this research direction after 1989. The author presents the key works on the subject, source materials, methodological approaches, and the most important research results. She follows the continuity and popularity of this direction in historical research and its reception in Central European context.

Keywords: history of education – Czech historiography – 20th century – women's history

DOI: 10.14712/23365730.2019.6

Dějiny žen jako samostatný předmět výzkumu a zájmu českých historiček a historiků se v domácí historické produkci výrazněji objevují od posledního desetiletí 20. století. Můžeme přitom sledovat značný kvantitativní i kvalitativní posun, rozšíření spektra výzkumných otázek, zpřesnění terminologie (mj. odlišení gender history od dějin žen) i metodologie¹ a vznik vědeckých pracovišť, která se daným tématem zabývají jako klíčovým, či dokonce jedinečným (např. oddělení Gender & sociologie v Sociologickém ústavu Akademie věd ČR, v. v. i., nebo tým věnující se gender history na Ústavu historických věd Filozofické fakulty Univerzity Pardubice).

Frekventovanou součástí dějin žen tvoří v domácí historiografii téma dívčího vzdělávání, a to z mnoha důvodů. Za nejpodstatnější můžeme považovat dostatek pramenů osobní i institucionální provenience a spojitost s dalšími výzkumnými tématy (dějiny školství, pedagogiky a spolků). Osobní fondy, deníky, paměti a korespondence navíc často nabízejí čtivé a poutavé životní příběhy. Téma dívčího vzdělání však s sebou přináší také řadu problémových, nebo přinejmenším diskutabilních otázek. Především jde o definování samotného pojmu vzdělání. V 19. století se ve spojení s dívkami často zaměřovalo s výchovou, mnohdy bylo chápáno přímo jako její synonymum. Obojí, výchova i vzdělání, mělo totiž

¹ Např. Jana RATAJOVÁ, *Gender history jako alternativní koncept dějin*, in: Kateřina Čadková – Milena Lenderová – Jana Stráníková (eds.), *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zajetí historiografie*, Pardubice 2006, s. 33–40; Daniela TINKOVÁ, „Žena“ – prázdná kategorie? *Od (wo)men's history k gender history v západoevropské historiografii posledních desetiletí 20. století*, in: K. Čadková – M. Lenderová – J. Stráníková (eds.), *Dějiny žen*, s. 19–32; Milena LENDEROVÁ – Božena KOPIČKOVÁ – Jana BUREŠOVÁ – Eduard MAUR (eds.), *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, Praha 2009, s. 7–19.

za úkol dívku připravit k řádnému plnění očekávané životní role (tzn. manželka, matka a hospodyně). Je proto složité odlišit, co bylo považováno za běžnou součást dívčí výchovy a co přinášelo vědomosti a znalosti nad její rámec, tedy vzdělání ve smyslu, jak je chápeme dnes. Další důležitou otázkou je již zmíněná interdisciplinarita. Velmi těžko budeme v nedávné a současné historiografii hledat práce zabývající se výhradně dívčím vzděláním. Velká část takových textů je součástí syntéz věnovaných dějinám žen,² dějinám školství³ nebo všeobecných prací zabývajících se 19. stoletím vzhledem k tomu, že v této době se dívčí vzdělání jakožto institucionální formuje na úrovni odborné i univerzitní. Spojitost se vzděláváním dívek má výzkum dějin spolků a samosprávy, které ve většině měst a obcí hrály podstatnou roli při zakládání a podpoře dívčích škol.

Inspiraci pro výzkum bylo a je možné úspěšně hledat v sousedních zemích. Rakouská a německá historiografie věnují tématu dívčího školství a vzdělávání dostatečnou pozornost už několik desetiletí,⁴ práce rakouských historiků navíc vycházejí ze shodné legislativní základny. Zajímavé výsledky přináší polská historiografie, především díky monografiím Jadwigi Suchmiej.⁵ Obsáhlou, metodologicky podnětnou syntézu vydali před několika lety jako výsledek svého dlouhodobého projektu pracovníci Historického ústavu Slovenské akademie věd.⁶

V tomto příspěvku se pokusíme sumarizovat výsledky a připomenout hlavní trendy a směry bádání o ženách v českých zemích s důrazem na dívčí vzdělávání. Žena a její svět jako předmět výzkumu v domácí historiografii konce 20. století není nové, ale spíše znovuobjevené téma. Ze starších titulů připomeňme např. dílo Karla Stloukala⁷ či ve Státním nakladatelství krásné literatury, hudby a umění vydávané edice paměti a korespondence spisovatelek Karoliny Světlé⁸ nebo Elišky Krásnohorské.⁹ Za průkopnickou můžeme ovšem považovat studii Pavly Horské vydanou počátkem osmdesátých let, věnovanou otázce uplatnění žen v různých oblastech hospodářství na přelomu 19. a 20. století.¹⁰ Studie vychází ze statistických údajů a všímá si poměru žen a mužů v různých oborech výdělečné činnosti. Lze ji sice zařadit mezi texty z hospodářských dějin, ovšem vůbec poprvé s výrazným přihlédnutím k ženskému elementu.

² Z nejnovějších např. M. LENDEROVÁ – B. KOPÍČKOVÁ – J. BUREŠOVÁ – E. MAUR (eds.), *Žena v českých zemích*.

³ Josef CACH – Josef VALENTA, *Výchova a vzdělání v českých dějinách*, III/1, 1848–1914, Praha 1990.

⁴ Mj. Maria BLOCHMANN, „Lass dich gelüsten nach der Männer Weisheit und Bildung.“ *Frauenbildung als Emanzipationsgelüste 1800–1918*, Pfaffenweiler 1990; Marina TICHY – Waltraud HEINDL, „Durch Erkenntnis zu Freiheit und Glück“. *Frauen an der Universität Wien (ab 1897)*, Wien 1990; Elke KLEINAU, *Bildung und Geschlecht. Eine Sozialgeschichte des höheren Mädchenschulwesens in Deutschland vom Vormärz bis zum Dritten Reich*, Weinheim 1997; Margret FRIEDRICH, „Ein Paradies ist uns verschlossen ...“ *Zur Geschichte der schulischen Mädchenerziehung in Österreich im „langen“ 19. Jahrhundert*, Wien 1999; Ilse BREHMER, *Geschichte der Frauenbildung und Mädchenerziehung in Österreich. Ein Überblick*, Graz 1997.

⁵ Jadwiga SUCHMIEJ, *Udział kobiet w nauce do 1939 roku w Uniwersytecie Jagiellońskim*, Częstochova 1994; TÁŽ, *Działalność naukowa kobiet w Uniwersytecie we Lwowie do roku 1939*, Częstochova 2000.

⁶ Gabriela DUDEKOVÁ a kol., *Na ceste k modernej žene. Kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*, Bratislava 2011.

⁷ Karel STLOUKAL, *Královny, kněžny a velké ženy české*, Praha 1941.

⁸ Karolína SVĚTLÁ, *Z literárního soukromí, I, Vzpomínky. Paměti. Literární dokumenty*, Praha 1959; TÁŽ, *Z literárního soukromí, II, Korespondence*, Praha 1959.

⁹ Eliška KRÁSNOHORSKÁ, *Výbor z díla, II, Studie, kritiky a paměti*, Praha 1956.

¹⁰ Pavla HORSKÁ, *K ekonomické aktivitě žen na přelomu 19. a 20. století. Příklady českých zemí*, Československý časopis historický 30, 1983, s. 711–743.

Prvotiny formujícího se samostatného oboru dějin žen se na konci devadesátých let 20. století staly knihy Mileny Lenderové,¹¹ Marie Neudorflové¹² a již zmíněné Pavly Horské.¹³ Téma každodennosti úzce spjaté se ženským světem čtivým způsobem přiblížila Pavla Vošahlíková.¹⁴ Ve všech těchto titulech je věnován velký prostor právě výchově a vzdělání dívek z měšťanských rodin a aristokratických kruhů. Autorky sledují typy dívčích škol, náplň a cíle výchovy dívek, možnosti jejich vzdělání v éře modernizace, úsilí o odborné vzdělání vedoucí k vlastní profesi, vstup na akademickou půdu. Objevují se zde ale i nová pole výzkumu: proměna ženské role v rodině a společnosti, veřejná činnost žen, genderové aspekty v profesním uplatnění. Monografie výše uvedených autorek se zároveň vyznačovaly popularizačním stylem, díky němuž se výsledky bádání o ženách staly čtenářsky přitažlivými i pro laickou veřejnost. Snahu vyrovnat zpoždění oproti západoevropské historiografii potvrzuje také zdařilý sborník z jedné z prvních oborových konferencí, pořádané v roce 1993 Archivem hlavního města Prahy a Nadací pro gender studies, vydaný pod názvem *Žena v dějinách Prahy*¹⁵ a zabývající se rozličnými problémy a činnostmi žen různých sociálních vrstev napříč stoletími.

Zatímco v německé a rakouské historiografii se už objevovaly práce více specializované, zaměřené například na konkrétní regiony nebo témata, domácí historická produkce nutně přinášela nejprve všeobecná a faktograficky obsáhlá díla. Ta usilovala o celkový přehled dějin žen v českých zemích a shrnovala především jejich spolkovou, filantropickou a vlasteneckou činnost, vzdělávání a profesní uplatnění. Ve většině výše uvedených prací nalézáme propojení spolkové činnosti žen a jejich vzdělání, sepětí s dějinami školství (legislativně i z hlediska pedagogických teorií). Badatelskému zájmu se výzkum dívčího školství a ženských spolkových aktivit těšil i v následujícím desetiletí, kdy se dařilo zpracovávat dějiny jednotlivých škol a vzdělávacích spolků, velmi často s důrazem na vlastenecké aktivity ženské části společnosti.¹⁶ Pozornost byla přitom věnována převážně národnostně českému ženskému hnutí jako nedílné a významné součásti hnutí celonárodního, zejména ve smyslu kulturním a osvětovém; jedinou výjimku představuje článek Pavly Horské,¹⁷ věnovaný německým ženským spolkům v Čechách.

Po dílech, která můžeme s trochou nadsázky nazvat pozitivistickou základnou, následovaly obsahově i chronologicky úzce vymezené edice a antologie, o nichž se zmíníme dále. Prozatím uveďme jen v obecné rovině, že díky pečlivé heuristice a ediční práci začalo

¹¹ Milena LENDEROVÁ, *K hřichu i k modlitbě. Žena v minulém století*, Praha 1999.

¹² Marie NEUDORFLOVÁ, *České ženy v 19. století. Úsilí a sny, úspěchy a zklamání na cestě k emancipaci*, Praha 1999.

¹³ Pavla HORSKÁ, *Naše prababičky feministky*, Praha 1999.

¹⁴ Pavla VOŠAHLÍKOVÁ, *Jak se žilo za časů Františka Josefa I.*, Praha 1996.

¹⁵ Jiří PEŠEK – Václav LEDVINKA (ed.), *Žena v dějinách Prahy. Sborník příspěvků z konference Archivu hl. m. Prahy a Nadace pro gender studies 1993*, Praha 1996.

¹⁶ Marie BAHENSKÁ, *Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*, Praha 2005; Jana BRABENCOVÁ, *Ženská otázka a česká společnost v průběhu 19. a na počátku 20. století: vývoj vyššího dívčího vzdělání*, Studie k sociálním dějinám 4, 1999, s. 169–192; Milena SECKÁ, *Americký klub dam. Krůček k ženské vzdělanosti*, Praha 2012; Helena SMĚŘÍČKOVÁ, *První české dívčí gymnázium. Sborník ke 100. výročí založení*, Praha 1990; Jana STRÁNIKOVÁ, *Výchova a vzdělávání dívek na cestě k moderní občanské společnosti. Genderové a sociální aspekty socializace mládeže v období 1774–1868*, Pardubice 2013; Irena ŠTĚPÁNOVÁ, *Spolek Domácnost a jeho česká Kuchařská škola – specifický přínos pro emancipaci*, Folia Ethnographica 33, 1999, s. 9–18; TÁŽ, *Zařizování prvního českého penzionátu pro dívky v Praze*, Paginae historiae 7, 1999, s. 112–125.

¹⁷ Pavla HORSKÁ, *Die deutschen Frauenvereine in Böhmen*, Germanoslavica 21, 1995, s. 117–121.

kritické vydávání ženské korespondence, deníků a pamětí.¹⁸ Zmínit je nutno také četné práce hlásící se k biografické metodě. Životopisy, ať už rozsáhlejší studie v odborných časopisech,¹⁹ monografie,²⁰ nebo tematické biografické sborníky,²¹ vycházející obvykle z nově zpřístupněných nebo nově interpretovaných archivních pramenů, se staly nedílnou součástí problematiky dějin žen. Do všech prací tohoto typu se otázka dívčího vzdělávání více či méně promítá. Odrážejí se v nich například postoje ke vzdělání podle jednotlivých sociálních vrstev (mj. jeho dostupnost, ocenění, finanční význam, prestiž, která je mu přikládána), podle regionu nebo ekonomických poměrů.

Vzhledem k relativně rychle rostoucímu počtu publikací v uplynulých dvaceti letech a širokému spektru témat, jimž se jejich autorky a autoři věnují, se pokusíme o jejich stručné představení a rozřídění podle chronologického, metodologického a obsahového kritéria. Poměrně snadno můžeme odlišit práce zabývající se obdobím novověku, „dlouhým“ 19. stoletím a vývojem po roce 1918, respektive 1945. K respektovaným autorkám mladší generace, které svou pozornost soustředily na novověk, se řadí především Michaela Hrubá, Daniela Tinková a Alice Velková.²² Jejich knižní výstupy čtenářům představují například změny ve zdravotní péči a ve vnímání ženského těla spjaté s nástupem novověku a osvícenství, každodenní život venkovských i měšťanských rodin včetně vzhledu do ženského životního prostoru, otázky dědického a manželského práva nebo raně novověkou zbožnost. V posledních letech se objevily podnětné práce autorské dvojice Lucie Storchové a Jany Ratajové,²³ v nichž se pojí historické metody s využitím genderové a jazykové analýzy.

Na počátku výzkumu dějin žen v období 19. století stála, jak již bylo řečeno, Milena Lenderová. Na svou prvotinu navázala řadou pozoruhodných prací a téma postupně prohlubovala k dílčím otázkám, dotýkajícím se žen z převážně měšťanského a šlechtického prostředí. Její práce jsou věnovány například ženským deníkům,²⁴ životu aristokra-

¹⁸ Staršími pracemi tohoto typu, které se ovšem nevymezovaly jako součást bádání o ženách, ale byly spojeny s osobnostmi české literatury a chápány jako součást literární tvorby autorek, je již zmíněné souborné vydání korespondence a vzpomínek Karoliny Světlé a Elišky Krásnohorské. Viz K. SVĚTLÁ, *Z literárního soukromí I, II*; E. KRÁSNOHORSKÁ, *Výbor z díla*.

¹⁹ Taťjana SPUNAROVÁ, *Klára Špecingrová, první česká knihovnice*, Sborník Národního muzea 1983, řada C, s. 203–223.

²⁰ Hana HAVLÚJOVÁ, *Okouzlení Egyptem. Ludmila Matiegková*, Praha 2005; Josef JOHANIDES, *Magdalena Dobromila Rettigová*, Rychnov nad Kněžnou 1995; Milena LENDEROVÁ, *Zdenka Braunerová*, Praha 2000; TÁŽ, *Tragický bál. Život a smrt Pavliny ze Schwarzenbergu*, Praha – Litomyšl 2004; TÁŽ, *Dcera národa? Tři životy Zdeňky Havlíčkové*, Praha – Litomyšl 2013; Robert SAK – Zdeněk BEZECNÝ, *Dáma z rajskeho ostrova*, Praha 2000; Robert SAK, *Salon dvou století. Anna Lauermannová-Mikšová a její hosté*, Praha 2003; Irena ŠTĚPÁNOVÁ, *Renáta Týršová*, Praha – Litomyšl 2005; TÁŽ, *Teréza Nováková*, Praha 2008; Pavla VOŠAHLÍKOVÁ – Jiří MARTINEK, *Cesty k samostatnosti. Portréty žen v éře modernizace*, Praha 2010.

²¹ Božena NĚMCOVÁ, *Sborník ke 140. výročí úmrtí*, Praha 2002.

²² Michaela HRUBÁ, *Zvonění na sv. Alžbětu. Odras norem a sociální praxe v životních strategiích měšťanek na prahu raného novověku*, Praha 2011; Daniela TINKOVÁ, *Tělo, věda, stát. Žrození porodnice v osvětské Evropě*, Praha 2010; Alice VELKOVÁ, *Krutá vrchnost, ubozí poddani? Proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. a první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy*, Praha 2009.

²³ Jana RATAJOVÁ – Lucie STORCHOVÁ, *Děti roditi jest Božské ovotce. Gender a tělo v českojazyčné babické literatuře druhé poloviny 18. století*, Praha 2010; TYTĚŽ, *Žena není příšera, ale nejmilejší stvoření boží. Diskursy manželství v české literatuře raného novověku*, Praha 2009; TYTĚŽ, *Nádobý mlde, hlavy nemající? Diskursy panství a vdovství v české literatuře raného novověku*, Praha 2008.

²⁴ Milena LENDEROVÁ, *Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století*, Praha 2003; TÁŽ, *A ptáš se, knížko má... Ženské deníky 19. století*, Praha 2008; TÁŽ, *Osobní deník a korespondence – snaha o prezentaci, autoreflexi nebo (proto)literární vyjádření?*, Pardubice 2004.

tek,²⁵ zapojení žen do placených profesí,²⁶ ženské kriminalitě²⁷ nebo nejnověji problematice vnímání ženského těla a tělesnosti vůbec.²⁸ Komplexní moderní monografii o dějinách žen v českých zemích pak představil autorský tým vedený Milenou Lenderovou v roce 2009.²⁹ V této syntéze se podařilo propojit chronologii dějin žen s tematicky vymezenými kapitolami, seřazenými tak, aby v co největší míře odpovídaly důležitosti a proměnám ženských aktivit a rolí v po sobě jdoucích historických epochách. Vzdělání, respektive studiu je věnována kapitola týkající se profesního uplatnění, k němuž byla odborná průprava v konkrétních oborech nezbytným předpokladem. Pozornost si zasluhuje úvodní teoretická kapitola, která shrnuje a objasňuje užívané termíny, metodologii a přináší komentovaný přehled literatury o tzv. ženských dějinách v české historiografii počínaje první polovinou 19. století. Zájem o ženy v 19. století je zřetelný v pracích Ireny Štěpánové a Mileny Secké, jejichž dlouhodobým předmětem bádání se stala mj. rodina Náprstkova.³⁰

Výsledky výzkumu orientovaného na první polovinu 20. století, především na změnu postavení žen, kterou přinesl vznik samostatného státu, nacházíme v knihách a studiích Jany Burešové,³¹ Jany Malínské³² a Dany Musilové.³³ Novým předmětem zájmu se v těchto pracích stává podíl žen na politické činnosti, nejprve jejich účast v politických stranách a úsilí o všeobecné volební právo, po zrodu Československa členství a aktivity v zastupitelských institucích.

K nejméně početným publikacím patří prozatím ty, které se orientují na ženské dějiny po roce 1945. První kroky v tomto směru činí Denisa Nečasová.³⁴ Důležitou součástí genderového výzkumu pro konec 20. století s přesahem do současnosti a zároveň dokladem interdisciplinárních přesahů mezi historickými a sociologickými metodami jsou publikace vzešlé ze Sociologického ústavu Akademie věd ČR.

S přibývajícím počtem monografií a studií jsou jasně viditelné proměny metodologického přístupu ke zkoumání úlohy a významu žen v dějinách. Můžeme konstatovat, že od pozitivistických a převážně prosopografických textů vede cesta k využívání komparace, textové a genderové analýzy, statistiky a zčásti také k sociologickým přístupům (zejména pro výzkum soudobých dějin). Důraz na shromažďování a představování faktů je zjevný především v raných pracích věnovaných ženské otázce, přinášejících základní platformu pro další výzkumy. Shrnutí stěžejních údajů se nutně muselo stát předpokladem pro určení

²⁵ TÁŽ, *Tragický bál*.

²⁶ TÁŽ, *Vstup žen do světa placené práce*, Studie k sociálním dějinám 6, 2001, s. 184–190.

²⁷ TÁŽ, *Chytíla patrola aneb Prostituce za Rakouska i republiky*, Praha 2002.

²⁸ Milena LENDEROVÁ – Vladan HANULÍK – Daniela TINKOVÁ, *Dějiny těla. Prameny, koncepty, historiografie*, Červený Kostelec 2013; TITÍŽ, *Tělo mezi medicinou a disciplinou. Proměny lékařského obrazu a ideálu lidského těla a tělesnosti v dlouhém 19. století*, Praha 2014.

²⁹ M. LENDEROVÁ – B. KOPIČKOVÁ – J. BUREŠOVÁ – E. MAUR (eds.), *Žena v českých zemích*.

³⁰ Milena SECKÁ – Ludmila SOCHOROVÁ – Irena ŠTĚPÁNOVÁ, *Ženy rodiny Náprstkovy*, Praha 2001; Milena SECKÁ, *Josefa Náprstkova a České průmyslové muzeum*, Český lid 79, 1992, s. 297–305; Milena SECKÁ – Martin ŠAMAL, *Byl to můj osud... Zápisky Josefy Náprtkové*, Praha 2014; Milena SECKÁ, *Jen Náprstkova, prosím... Neobyčejný život v dobových pramenech*, Praha 2016.

³¹ Jana BUREŠOVÁ, *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*, Olomouc 2001.

³² Jana MALÍNSKÁ, *Do politiky prý žena nesmí – proč? Vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na počátku 20. století*, Praha 2005; TÁŽ, *Žena v politice: (ne)žádoucí*, in: Jana Malínská – Marie Bahenská (edd.), *Ženy a politika (1890–1939)*, Praha 2014, s. 144–168.

³³ DANA MUSILOVÁ, *Z ženského pohledu. Poslankyně a senátorky Národního shromáždění Československé republiky 1918–1939*, České Budějovice 2007.

³⁴ Denisa NEČASOVÁ, *Buduj vlast – posilíš mír! Ženské hnutí v Československu 1945–1955*, Brno 2011.

dalších směrů bádání a pro zvolení vhodných metodologických přístupů. K nim se postupně řadila např. biografická nebo komparativní metoda, genderový přístup, analýza ego-dokumentů či dobové publicistiky. Souhrn výsledků, postupů a proměn v bádání o ženách přinesla na jaře 2006 mezinárodní oborová konference pořádaná Univerzitou Pardubice.³⁵ Dílčími tématy se zabývaly konference inspirované postavením žen v uměleckých oborech (*Žena umělkyně na přelomu 19. a 20. století*, Roztoky u Prahy 2005) nebo zvolením první ženy do českého zemského sněmu (*Ženy a politika 1890–1938*, Praha 2012). Důležitou roli pro pochopení proměny ženské role ve společnosti a rodině, rozvíjení jejího vzdělání a sebereflexi mají tematické edice³⁶ nebo antologie dobových textů,³⁷ které mohou zároveň sloužit jako výukový materiál.

Na předcházejících řádcích jsme již naznačili, jakými konkrétními otázkami se česká historiografie ve spojení s ženskou otázkou v minulých letech zabývala. Bohatě jsou zastoupeny právě publikace soustřeďující se na výzkum dívčího školství v 19. století. Kromě již uvedených prací připomeňme Františka Morkese³⁸ a výstavní i publikační aktivity Národního pedagogického muzea a knihovny J. A. Komenského.³⁹ Z nejnovějších počínů lze zmínit edici kroniky dívčího gymnázia Minerva,⁴⁰ záslužné je v této souvislosti zpracování obsáhlého archivního fondu této školy v Archivu hlavního města Prahy.⁴¹ Pozornost je také věnována učitelství jako jedné z typicky ženských profesí, sociálnímu a ekonomickému zařazení studujících dívek či finančnímu zázemí dívčích škol.⁴² V monografiích věnovaných dějinám školství a pedagogiky nacházíme také kapitoly zaměřené právě na dívčí vzdělání, obvykle ovšem ve vztahu ke státní školské legislativě. Díky řadě vzniklých diplomových a disertačních prací na pražských i mimopražských univerzitách však můžeme sledovat nejen plošná a státní opatření ve vztahu k dívčímu školství, ale i specifika jednotlivých regionů, např. vazbu škol na městské radnice, zaměření vzdělávacích institucí podle místní situace apod.

Na výsledky bádání o dívčím školství přímo navazují dílčí studie zaměřené na uplatnění žen v kvalifikovaných, zejména intelektuálních profesích (učitelky, lékařky, novinářky, překladatelky). Otázka různých typů zaměstnání žen a jejich proměn v průběhu doby

³⁵ 4. pardubické bienále. Tzv. dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zajetí historiografie, Pardubice 27.–28. dubna 2006.

³⁶ Např. Milan VOJÁČEK et al., *Marie Červinková-Riegrová, Zápisky, I, 1880–1884*, Praha 2009; Milan VOJÁČEK et al., *Marie Červinková-Riegrová, Zápisky, II, 1885–1886*, Praha 2013; M. SECKÁ – M. ŠÁMAL, *Byl to můj osud*.

³⁷ Jana ENGLOVÁ, *Žena v 19. století v dokumentech*, Ústí nad Labem 2003; Marie BAHENSKÁ – Libuše HEČZKOVÁ – Dana MUSILOVÁ, *Ženy na stráž! České feministické myšlení 19. a 20. století*, Praha 2010; Libuše HEČZKOVÁ – Kateřina SVATOŇOVÁ (ed.), *Jus sufragii. Politické projevy Boženy Víkové-Kunětické z let 1890–1926*, Praha 2012; Marie BAHENSKÁ – Libuše HEČZKOVÁ – Dana MUSILOVÁ, *O ženské práci. Dobové (sebe)reflexe a polemiky*, Praha 2014.

³⁸ František MORKES, *Nezapomenutelná vyšší dívčí škola. Ke 140. výročí 1863–2003*, Praha 2003.

³⁹ Např. František MORKES – Markéta PÁNKOVÁ – Alena MATYÁŠOVÁ, *Vzdělávání dívek v Čechách*, Praha 2006 (katalog ke stejnojmenné výstavě).

⁴⁰ Milada SEKYRKOVÁ (ed.), *Minerva 1890–1936. Kronika prvního dívčího gymnázia v habsburské monarchii*, Praha 2016.

⁴¹ Archiv hlavního města Prahy, fond Dívčí gymnasium „Krásnohorská“ Praha II – Nové Město, Vodičkova ul. 22 (1890–1953). Inventář viz <http://www.ahmp.cz/page/docs/AP-518-gymnazium-krasnohorska.pdf>.

⁴² Pavla VIDLÁKOVÁ – Milena LENDEROVÁ, „...*Skvrny něžného pohlaví*“ aneb *Soukromý život prvních učitelek v Čechách*, Studie k sociálním dějinám 3, 1999, s. 133–144; Marie BAHENSKÁ, *Povolání: žena. K otázce vzdělávání lékařek a učitelek v českých zemích v 19. století*, in: Josef Tomeš, *Ženy ve spektru civilizací. K proměnám postavení žen ve vývoji lidské společnosti*, Praha 2009, s. 53–62; Marie BAHENSKÁ, *Postavení českých učitelek a jeho proměna po 28. říjnu 1918*, Střed. Časopis pro mezioborová studia střední Evropy 3, 2011, supl. 1, s. 159–168.

modernizace je však v porovnání se sousedními státy, zejména Německem a Rakouskem, zpracována zatím okrajově.⁴³ Problémem je kromě nedostatku a nevyváženosti pramenů také zprofanování tématu před rokem 1989, kdy bylo spojováno výhradně s dělnickým hnutím a značně ideologizováno.

Dostatečně zpracovanou, s osvětou a vzděláváním úzce související tematikou je ženská spolková činnost. Na činnosti spolků je dokládáno, jaký typ veřejných aktivit byl pro ženy přijatelný, veřejností očekávaný či dokonce žádoucí. Souborná syntéza o ženských spolcích sice nevznikla, ale plnohodnotně ji nahrazují četné monografie a studie o jednotlivých spolcích nebo typech spolkové práce, včetně zařazení ženských spolků do širšího kontextu. Spolkové činnosti jako nejčastějšímu a nejranějšímu projevu ženské veřejné aktivity je také věnován dostatečný prostor v dosavadních syntézách.

Přes obsáhlý výčet studií, monografií nebo edic pramenů a obsáhlý záběr výzkumu věnovaného ženám je zjevné, že téma vzdělávání v tomto výzkumu sehrávalo a sehrává podstatnou, ne-li vůbec nejvýznamnější roli. Přesto stále existují témata, která na hlubší analýzu nebo interpretaci teprve čekají.

MARIE BAHENSKÁ

Die Frauenbildung als Thema der tschechischen Historiografie nach 1989

ZUSAMMENFASSUNG

Die Geschichte der Frauen als selbstständiger Untersuchungsgegenstand erscheint in der tschechischen Historiografie im letzten Jahrzehnt des 20. Jahrhunderts. Erstlingswerke der sich herausbildenden selbstständigen Disziplin Geschichte der Frauen waren die Bücher von Milena Lenderová, Marie Neudorfflová und Pavla Horská. Sie bedeuteten eine grundlegende Verlagerung des Interesses an der Frauenfrage und eröffneten neue Forschungsfelder: die Stellung und Rolle der Frau in Familie und Gesellschaft, das Wirken von Frauen in der Öffentlichkeit, die Entwicklung der Mädchenbildung sowie Genderaspekte im Berufsleben. Als erstes entstanden faktografisch reichhaltige Werke, die um eine Gesamtübersicht über die Geschichte der Frauen in den böhmischen Ländern bemüht waren. So richtete sich das Interesse der Forscher auf die Untersuchung des Mädchenschulwesens und der Tätigkeit von Frauenverbänden, beides in Verbindung mit patriotischer Betätigung. Es folgten Editionen und Anthologien, kritische Ausgaben von Korrespondenzen, Tagebüchern und Memoiren, Biografien. Mit der wachsenden Zahl von Monografien und Studien werden die Veränderungen im methodologischen Zugang zur Erforschung der Rolle und Bedeutung der Frauen in der Geschichte deutlich: von positivistischen und prosopografischen Texten hin zur Nutzung von Vergleich, Text- und Genderanalyse. Eine Zusammenfassung der Schwerpunkte war die Voraussetzung für die weitere Richtungweisung der Forschung und für die Wahl geeigneter methodologischer Zugänge. Hinzu kamen nach und nach beispielsweise die biografische oder komparative Methode, der Genderzugang, die Analyse von Ich-Dokumenten bzw. der zeitgenössischen Publizistik. Eine Zusammenfassung der Ergebnisse, Zugänge und Veränderungen in der Frauenforschung brachte die im Frühjahr 2006 in Pardubice veranstaltete internationale Konferenz, auf der zu den ersten Referaten gerade theoretische, auch den breiteren europäischen Kontext berücksichtigende Beiträge gehörten. Verhältnismäßig zahlreich vertreten sind in der einheimischen Historiografie Publikationen, welche sich auf die Erforschung des Mädchenschulwesens im 19. Jahrhundert konzentrieren. Sie stellen verschiedene Typen der Mädchenschulen vor, sei es unter dem Aspekt der Klassenstufen oder der beruflichen Orientierung, ferner das Lehramt als typischen Frauenberuf, die soziale und ökonomische Einordnung der studierenden Mädchen oder das finanzielle Hinterland der Mädchenschulen.

⁴³ Nejnověji viz Marie BAHENSKÁ – Libuše HECKOVÁ – Dana MUSILOVÁ, *Nezbytná, osvobozující, pomlounaná. O ženské práci*, České Budějovice 2017.

In den Monografien zur Geschichte des Schulwesens und der Pädagogik finden sich auch Kapitel, die gerade die Bildung der Mädchen thematisieren. Trotz des umfassenden Verzeichnisses von Studien, Monografien oder Quelleneditionen und des reichen Ausmaßes der Frauenforschung wird deutlich, dass es noch immer Themen gibt, die einer eingehenderen Analyse oder Interpretation erst noch harren.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

Marie Bahenská
Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, v. v. i.
bahenska@mua.cas.cz

ŠKOLA – MĚSTO – REGION. REGIONÁLNĚ ZAMĚŘENÝ VÝZKUM DĚJIN ŠKOLSTVÍ A VZDĚLANOSTI V ČESKÝCH ZEMÍCH PO ROCE 1989

MIROSLAV NOVOTNÝ

SCHOOL – TOWN – REGION: REGIONALLY FOCUSED RESEARCH IN THE HISTORY OF SCHOOLS AND EDUCATION IN THE CZECH LANDS AFTER 1989

Study of the history of education is one of the traditional subjects of Czech historical research. In the second half of the twentieth century, Czech researchers gradually adopted new inspirations and approaches, including a broadening of the focus of their research. In this way, Czech research had transcended the traditional boundaries of the history of schooling and stepped in the direction of modern history of education. This contribution presents an outline of development of Czech research in the history of education in the past three decades with special emphasis on its regional aspect. Alongside a partial overview of existing results, the author considers the potential of this kind of research, including its possible contribution to a modern synthetic history of education in the Czech Lands which is currently being planned.

Keywords: history of schooling – history of education – historiographic overview – future research – regional research – synthesis

DOI: 10.14712/23365730.2019.7

Studium dějin školství patří k tradičním oborům českého historického výzkumu a těší se dlouhodobě, a je třeba říci i zasloužené, pozornosti badatelů. Zejména v posledním přibližně půlstoletí české bádání postupně akceptovalo nové podněty a přístupy včetně rozšíření badatelských témat a překročilo tak tradiční rámec dějin školství, rozvíjený u nás již od poloviny 19. století, směrem k moderně koncipovaným dějinám vzdělanosti. V souvislosti s tím se rovněž proměňovaly metody takto pojímaných dějin vzdělanosti, kde díky rozvoji informačních technologií a databázových systémů nacházejí široké uplatnění – vedle tradičních badatelských postupů – zejména sociostatistické a prosopografické výzkumy v dlouhých časových obdobích. V tomto duchu vznikla, především pak v posledních třech desetiletích, řada podnětných a cenných příspěvků.¹ Souhrnné – kritické a vyváže-

¹ V české historiografii doposud preferovaný termín dějiny školství (vysokého, středního i základního) představuje tradiční označení historické disciplíny, která ve druhé polovině 20. století (a zejména po roce 1989) většinou recipovala podněty evropského dějepisectví spjaté se vznikem nové historické disciplíny, tj. dějin vzdělanosti. Dějiny školství se tak od původního úzce vymezeného zaměření na zachycení zejména institucionálního vývoje konkrétní školy (zpravidla univerzity či významného středoškolského ústavu, popř. celé školské soustavy) chápáné (v prvé řadě) jako středisko výuky a vzdělání posunuly k moderně koncipovaným dějinám vzdělanosti studujícím dějiny škol všech typů a úrovní i celých školských systémů nejen prismatic

né – zhodnocení vývoje a dosažených výsledků přesahuje možnosti i rozsah tohoto textu.² Jeho cíl je skromnější – následující text chce v hlavních obrysech přiblížit především jeden významný (a tradiční) rys studia dějin školství a vzdělanosti v českých zemích, tj. jeho regionální aspekt.

Jestliže Michal Svatoš ve svém referátu předneseném již před dvaceti lety na královéhradeckém sjezdu českých historiků mj. konstatoval, že výzkum dějin vzdělanosti u nás je nejen značně roztržštěn a ve vleku každodenních úkolů, ale též opomíjí neuniverzitní centra vzdělávání, problematiku německého či dívčího školství i regionální výzkumy,³ lze i dnes uvést, že většina jím zmíněných problémů a desiderat stále přetrvává, byť dílčí posuny a změny jsou dobře patrné ve všech oblastech – i pokud jde o přípravu skutečně moderní syntézy dějin školství a vzdělanosti v českých zemích⁴ či zmiňovaná neuniverzitní centra,

jejich primárního (vzdělanostního) poslání, ale též s důrazem na jejich sociální roli v daném regionu (městě, zemi), na jejich začlenění do kontextu široce pojímaných sociálních dějin. Pozornosti se tak dostává nejen výlučně školskému prostředí (tj. rozsah, kvalita a proměny výuky i poskytovaného vzdělání, počty a struktura – sociální, teritoriální, národnostní, náboženská – studentů i učitelů), ale též sociální integraci škol a roli vzdělanců ve společnosti či problematice knižní kultury a knihoven, dějinám pedagogických teorií, vědy a vědních disciplín, vědeckých a osvětových institucí, čtení, médií, či školní každodennosti a architektury atd. Nicméně samotný název disciplíny (dějiny vzdělanosti) i její věcný obsah jsou vzhledem k výše naznačenému širokému tematickému rozpětí a mezioborovému charakteru do značné míry stále otevřenou otázkou, což se odrazilo i v diskusi na 11. sjezdu českých historiků v Olomouci. O vymezení nové disciplíny v českém dějepisectví se – s důrazem na moderně koncipované dějiny univerzit – jako první pokusil Michal SVATOŠ, *Místo „dějin vzdělanosti“ v poválečné české historiografii*, in: Hana Barvíková – David Pazdera (edd.), *K dějinám vědy a vědeckých institucí. Práce z Archivu Akademie věd, řada A, sv. 7*, Praha 2002, s. 13–22; srov. též Blanka ZILYNSKÁ, *Prameny a pomůcky ke studiu dějin vzdělanosti. Bilance a desiderata*, in: tamtéž, s. 23–35. V návaznosti na ně pracují se širším konceptem předmětu dějin vzdělanosti např. Petr KADLEC, *Dějiny středního školství a vzdělanosti 19. a počátku 20. století v české a zahraniční historiografii*, *Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy* 2/2, 2011, s. 199–219; týž, *Střední školy a jejich studenti. K formování inteligence na severní Moravě a ve Slezsku ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století*, Ostrava 2013, zvl. s. 13–48; či Miroslav NOVOTNÝ a kol., *Dějiny vyššího školství a vzdělanosti na jihu Čech od středověkých počátků až do současnosti*, České Budějovice 2006, zvl. s. 13–17; týž, *Dějiny školství a vzdělanosti v české marxistické historiografii*, in: Bohumil Jiroušek a kol., *Proměny diskursu české marxistické historiografie. Kapitoly z historiografie 20. století*, České Budějovice – Pelhřimov 2008, s. 365–379. Uvedený širší koncept byl rovněž uplatněn při přípravě syntézy dějin školství a vzdělanosti v českých zemích v rámci tematické řady Velkých dějin země Koruny české nakladatelství Paseka, jehož vydání je plánováno na jaro 2020.

² Jeden z podnětů vzešlých z olomouckého sjezdu historiků představuje vznik Centra pro dějiny vzdělanosti při Historickém ústavu Akademie věd České republiky (od 1. července 2018), mezi jehož úkoly bude patřit mj. i vytvoření (relativně) komplexní evidence nejrůznějších publikačních výstupů a výzkumných aktivit v široce chápané oblasti dějin vzdělanosti. V současnosti zřejmě nejucelenější přehled většiny zásadních zpracování (starších i novějších po roce 1989) k dané problematice zahrnuje rozsáhlý soupis použité literatury připravované syntézy dějin školství a vzdělanosti zmíněné v předchozí poznámce. Dílčí přehledy a hodnocení (nejen) domácích publikací k dané problematice přináší též další práce uvedené v poznámce č. 2, jež je možno doplnit i o některá další zpracování, např. k univerzitnímu školství: Jiří STOČES, *Hlavní směry současné historiografie středověkých univerzit. Přehled středoevropské historické produkce po roce 1989 s důrazem na předhusitské pražské univerzity*, Český časopis historický 102/2, 2004, s. 348–371; Jiří PEŠEK, *Jak psát dějiny moderních univerzit? Polemika nad IV. dílem Dějin univerzit v Evropě*, Český časopis historický 112/1, 2014, s. 7–39.

³ M. SVATOŠ, *Místo „dějin vzdělanosti“*.

⁴ Za první pokus o syntézu školství na našem území (v rámci habsburské monarchie) lze pokládat dvousvazkovou práci ředitelky Druhé českého dívčího reálného městského gymnasia v Praze, doktorky filosofie pražské Karlo-Ferdinandovy univerzity Marie Fabianové publikující pod jménem Abby FAIMONOVÁ, *Dějiny školství rakouského, I, Od dob nejstarších až po rok 1848. Se zvláštním zřetelem na školství české*; TÁŽ, *Dějiny školství rakouského, II, Po roce 1848. Se zvláštním zřetelem na školství české*, Telč [1909]. V téže době předložil rovněž dvousvazkovou syntézu školství v českých zemích, ovšem striktně pojatou v národním duchu (a jen s dílčím přihlídnutím k německým školám), Jan ŠAFRÁNEK, *Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů, I, R. 862–1848*, Praha 1913; TÝŽ, *Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů, II, R. 1848–1913*, Praha 1918. O dvacet let později celkově, pozitivisticky založené shrnutí dějin školství na našem území představil Otakar KÁDNER, *Školství*

chápaná ovšem v historickém kontextu, nikoli ve vztahu k dnešnímu stavu,⁵ či regionálně zaměřené bádání, u něhož bych se chtěl nyní podrobněji zastavit.

K důležitým aspektům studia dějin vzdělanosti patří otázky vymezení místa a role vzdělávacích ústavů v rámci příslušného typu škol i v rámci celého školského systému daného místa, územního nebo státního celku, stejně jako stanovení vzdělávací, sociální a kulturní role škol i jejich vztahu k hostitelskému městu či regionu v delším časovém úseku. Škola a vzdělání se staly cestou k vytvoření novodobé intelektuální elity nejen na národní či zemské, ale i na regionální úrovni. Působení vzdělávacích institucí (nejen středních a vyšších) zde bylo jak významným politickým aktem či prestižní záležitostí, tak zpravidla i vítanou ekonomickou příležitostí, což mj. přesvědčivě dokládá v 19. a v první polovině 20. století vytrvalá snaha téměř každého většího města v českých zemích o zřízení nějaké střední školy (nejlépe však gymnázia) na svém území. Analogicky podobnou snahu lze dokumentovat i pro devadesátá léta minulého století – jen s tím rozdílem, že snad každé významnější okresní město v Čechách i na Moravě a ve Slezsku usilovalo o založení vlastní univerzity, vysoké školy či alespoň přeložení nějaké fakulty již zavedené vysokoškolské instituce.

Regionálně zaměřené výzkumy a zpracování dějin školství mají u nás dlouhou a bohatou tradici, zdárně rozvíjenou i po roce 1989 učiteli konkrétních škol, muzejními pracovníky, archiváři, historiky či vysokoškolskými pedagogy a posluchači. V posledních třech desetiletích tak vznikla rozličná zpracování věnovaná vývoji školství,⁶ určitému typu škol⁷ či studentům a vzdělaným vrstvám v konkrétním regionu či lokalitě.⁸ Příspěvky k dějinám

v *Republice Československé*, in: Václav Dědina – Otakar Kádner (edd.), *Československá vlastivěda*, X, Osvěta, Praha 1931, s. 7–222; Týž, *Vývoj a dnešní soustava školství*, I–IV, Praha 1928–1938. Z období po roce 1948 lze připomenout snad jen zajímavý příspěvek Michaila Nikolajeviče KUZMINA, *Vývoj školství a vzdělání v Československu*, Praha 1981; další pokusy o souhrnná zpracování z této doby, jež mají spíše charakter vysokoškolské učebnice či příručky, jsou zpravidla výrazně poplatná tehdejšímu ideologickému milieiu a důraz kladou především na pedagogickou stránku, např. Josef VAŇA a kol., *Dějiny pedagogiky*, Praha 1955; Miroslav SOMR a kol., *Dějiny školství a pedagogiky*, Praha 1987, vyváženější přístup lze sledovat v pracích: Jozef MATEJ a kol., *Dějiny české a slovenské pedagogiky*, Bratislava 1976; Vladimír ŠTVERÁK, *Dějiny pedagogiky*, I–II, Praha 1982–1983 (toto platí zejména pro polistopadovou reedici této knihy z roku 1991).

⁵ Srov. např. Milena LENDEROVÁ, *Dějiny vysokého učení v Pardubicích. Univerzita v proměnách času 1950–2010*, Pardubice 2011; M. NOVOTNÝ a kol., *Dějiny*, zvl. s. 81 an.

⁶ Srov. např. Martina ADÁMIKOVÁ, *České menšinové školství na Sokolovsku a Chebsku ve 20. a 30. letech 20. století*, Pardubice 2011 (diplomová práce); Libuše ĎURIŠOVÁ, *Obraz rozvoje firmy Baťa ve struktuře vzdělávacího systému ve zlínském regionu v letech 1894–1948*, Zlín 2011; Marie GAWRECKÁ, *České školství na Těšínsku 1848–1918*, in: Książka – biblioteka – szkoła w kulturze Śląska Cieszyńskiego, Cieszyn 2001, s. 252–264; Dan GAWRECKI, *Německé školy na Těšínsku*, in: tamtéž, s. 265–283; Týž, *Školství ve Slezsku a na Ostravsku do roku 1945*, in: Sborník z konference konané v Opavě 24. dubna 2001, Opava 2001, s. 7–20; M. NOVOTNÝ a kol., *Dějiny*; Týž, *Školství v jižních Čechách v době posledních Rožmberků*, Opera historica 3, 1993, s. 243–255; Miroslav NOVOTNÝ – Tomáš VEBER, *Bohomlucvi, vlastimilové, těšitelé. Výchova a vzdělání duchovních v česko-budějovické diecézi v letech 1803–1850*, Praha 2016; Jaroslav WICHEREK, *Školy a vzdělávací činnost na Zlínsku ve dvacátých a třicátých letech XX. století*, Zlín 2005 aj.

⁷ Např. P. KADLEC, *Střední školy*; či Miroslav NOVOTNÝ, *Nížší školy na třeboňském panství ve světle školních fází druhé poloviny 18. století*, Opera historica 4, 1995, s. 195–203; Petra ŠNAJBERKOVÁ, *Obchodní školství na Kladensku a Slánsku*, Pardubice 2016 (diplomová práce).

⁸ Z relativně četné literatury věnované zejména středoškolským studentům srov. např. Petr KADLEC, *Střední školství a formování české inteligence na severní Moravě a ve Slezsku ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století*, Slezský sborník 109/3–4, 2011, s. 207–234; Jiří KOŘALKA, *Tschechische Bildungsbürger und Bildungskleinbürger um 1900 (am Beispiel der südböhmischen Stadt Tabor*, in: Hannes Steckl – Peter Urbanitsch – Ernst Bruckmüller – Hans Heiss (Hg.), *Bürgertum in der Habsburgermonarchie*, II, „Durch Arbeit, Besitz, Wissen und Gerechtigkeit“, Wien – Köln – Weimar 1999, s. 210–221; Marie MACKOVÁ, *Studentstvo gymnázií v Lanškrouně a ve Vysokém Mýtě v letech 1918–1938*, in: Jana Machačová – Jiří Matějček (edd.), *Studie k sociálním dějinám* 9, Opava 2002, s. 23–47; Kateřina MERTOŤOVÁ, *Studenti středních škol okresu Chomutov 1918–1938*, in:

vzdělanosti zpravidla též tvoří součást širších zpracování dějin příslušných měst či oblastí.⁹ Regionální úhel pohledu na dějiny školství a vzdělanosti akcentují rovněž zpracování některých historických období¹⁰ či řeholních společenství věnujících se školské činnosti,¹¹ stejně jako k dívčímu školství zaměřená pojednání¹² nebo příspěvky věnované některým

tamtéž, s. 49–135; TÁŽ, *Studenti středních škol okresu Chomutov 1918–1938* (II.), in: Jana Machačová – Jiří Matějček (edd.), *Studie k sociálním dějinám 10/2*, Opava 2002, s. 176–225; Milan MYŠKA, *Vzdělání a kariéra. Kariéry absolventů Vyššího monastického učiliště / Báňské akademie v Příbrami 1849–1918*, in: Nationalismus, společnost a kultura ve Střední Evropě 19. a 20. století. Pocta Jiřímu Koňalkovi k 75. narozeninám, Praha 2007, s. 395–404; Miroslav NOVOTNÝ, *Českobudějovické piaristické gymnasium a utváření vrstvy moderní inteligence na jihu Čech (1762–1848)*, in: Město a intelektuálové od středověku do roku 1848, *Documenta Pragensia* 27, 2008, s. 935–958; TÝŽ, *Socioprofesionální a teritoriální stratifikace studentů českobudějovických vyšších a středních škol v první polovině 19. století*, *Historická demografie* 31, 2007, s. 117–146; Andrea POKLUDOVÁ, *Formování inteligence na Moravě a ve Slezsku 1857–1910*, Opava 2008; TÁŽ, *Formování pedagogických profesí v Moravské Ostravě na přelomu 19. a 20. století*, in: Ostrava 21. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města, Ostrava 2003, s. 84–97; Věra STEINBACHOVÁ, *Sociální původ studentů gymnázia v Domažlicích a ve Stříbře v letech 1918–1938*, in: Jana Machačová – Jiří Matějček (eds.), *Studie k sociálním dějinám 7*, Opava 2001, s. 132–157; Martin VAŠIČEK, *Studenti Slovanského gymnázia v Olomouci 1870–1938*, *Historica Olomucensia* 49, 2015, s. 91–108.

⁹ Pojednání o školství, někdy spojené i s výkladem o duchovním a kulturním životě města, bývá tradičně podáno na několika místech monografie o dějinách daného města v příslušných časových úsecích (srov. např. Radek BLÁHA a kol., *Hradec Králové*, Praha 2017, zvl. s. 328–342, 355–372, 458–461, 598–624; Zdeněk MARTINEK a kol., *Pelhřimov*, Praha 2014, zvl. s. 396–407, aj.), někdy však představuje samostatnou a ucelenou kapitolu, srov. Roman PAZDERSKÝ, *Dějiny škol, školství a vzdělávání v Luži od nejstarších počátků do roku 1918*, in: Emil Voráček a kol., *Luže v dějinách, II, Luže v Habsburské monarchii – od poddanského městečka k občanské společnosti (1700–1918)*, Luže 2016, s. 155–200. K tématu se vztahují rovněž příspěvky přednesené v roce 1993 na pražské konferenci Škola a město (srov. zejm. Marie BLÁHOVÁ, *Pražské školy předuniverzitního období*; Jan HAVRÁNEK, *Školy a jejich žáci v Praze v 19. a 20. století*; Jiří PEŠEK, *Školská síť Prahy, Vídně, Mnichova a Hamburku okolo roku 1900*, vše in: Škola a město. Sborník příspěvků z konference Škola a město, *Documenta Pragensia* 11, 1993, s. 8–29, 59–75, 178–188).

¹⁰ Srov. nejnověji např. Lubor MALOŇ (ed.), *Škola a Velká válka*, Přerov 2014; Ivo REICHT, *Vzdělání na příděl. Královédvorské gymnázium v době první světové války*, Krkonoše-Podkrkonoší. Vlastivědný sborník 22, 2016, s. 317–330.

¹¹ Zde připomeňme zejména pečlivě a systematicky s hlubokým porozuměním oběma rovinám výkladu zpracované kvalifikační práce D. JAKŠIČOVÉ: Dana JAKŠIČOVÁ, „*Vezmi dítě a vychovej mi je!*“ *Učitelka a výchovná činnost Kongregace Školských sester de Notre Dame v Českých Budějovicích v letech 1871–1950*, České Budějovice 2003 (diplomová práce); TÁŽ, *Dílo důvěry a lásky. Působení kongregace Školských sester de Notre Dame v českobudějovické diecézi v letech 1853–1948*, I–II, České Budějovice 2005 (rigorózní práce). Viz též i její disertaci obhájenou v roce 2010, která však přesahuje striktní zaměření na region českobudějovické diecéze – pod stejným názvem (*Decery své doby? Školské sestry sv. Františka, chudé školské sestry Naší Paní a školské sestry de Notre Dame v českých zemích 1851–1938/1950*) byla práce ve dvou svazcích publikována v Českých Budějovicích v roce 2012. K tématu dále srov. i Miroslav NOVOTNÝ, *Řeholní učitelé na středních školách v českých zemích ve druhé polovině 18. a v první polovině 19. století (na příkladu Českých Budějovic)*, *Marginalia Historica* 6/2, 2015, s. 103–117.

¹² Např. Marie BAHENSKÁ, *Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*, Praha 2005; Monika BRYCHTOVÁ, *Dívčí škola v Pelhřimově*, Pardubice 2010 (bakalářská práce); Anna KALINOVÁ – Lenka NOVÁKOVÁ, *Dcerám českým. Brněnský vzdělávací spolek Vesna v letech 1870–1920*, Brno 2007; Kateřina KOLÁŘOVÁ, *Vývoj Dívčího reálného gymnázia ve Slezské Ostravě*, Ostrava 2008 (bakalářská práce); Pavlína LÁRYSOVÁ, *Pardubická dívčí škola Vesna*, Pardubice 2010 (bakalářská práce); Jana MATĚNOVÁ, *Vyšší dívčí školství v letech 1869–1918 a vývoj pardubických vyšších dívčích škol v tomto období*, Pardubice 2003 (bakalářská práce); Klára NOVOTNÁ, „*Matka na svých rukou chová celý svět*.“ *Dámský spolek Ludmila v Českých Budějovicích a jeho dívčí vychovávací ústavy (1885–1950)*, České Budějovice 2011 (diplomová práce); TÁŽ, *Zpěv a hudba na dívčím lyceu dámského spolku Ludmila v Českých Budějovicích v letech 1903–1924*, *Marginalia Historica* 6/2, 2015, s. 83–101; Miroslav VALENZ, *Spolkové dívčí reálné gymnázium Jany Zátkové v Českých Budějovicích 1903–1950*, České Budějovice 2005 (diplomová práce); Renata VYSKOČILOVÁ, *Dívčí vzdělání v Hradci Králové od poloviny 19. století do konce 1. republiky s ohledem na jeho sociální a kulturní kontext*, Pardubice 2016 (diplomová práce).

osobnostem z řad místních pedagogů.¹³ Anebo – a to i častěji – se autoři zaměřují pouze na jeden konkrétní vzdělávací ústav, ať již střední či základní školu. Svá zjištění obvykle publikují formou časopisecké studie, popř. monografie¹⁴ či kvalifikačních prací (podstatné části některých z nich byly později též časopisecky publikovány)¹⁵ vznikajících zejména na některých vysokoškolských pracovištích (např. v Českých Budějovicích, Ostravě či Pardubicích aj.) v okruhu badatelů věnujících se mj. i problematice dějin vzdělanosti daného regionu. A v neposlední řadě je třeba zmínit též různé almanachy, výroční i jiné příležitostné publikace vydávané u příležitosti jubilea dané vzdělávací instituce apod.¹⁶

¹³ Např. Monika BRYCHTOVÁ, *Život pelhřimovských učitelek za první republiky*, Pardubice 2013 (diplomová práce); Barbora ČERNOTÍKOVÁ, *Kapitoly ze života Ladislava Malého (1862–1956)*, České Budějovice 2018 (diplomová práce); František HÝBL, *Počátky českých středních škol na Moravě v poslední třetině 19. století a František Bartoš*, in: František Bartoš. Jazykovědec, pedagog, etnograf. Konference ke 100. výročí úmrtí. Sborník z konference 25.–26. dubna 2006, Zlín 2006, s. 85–93; Pavel JÁGER, *Výuka a osobnosti diecézního teologického institutu ve 20. století*, in: Petr Polehla (ed.), *350 let královéhradecké diecéze, Červený Kostelec 2015*, s. 235–252; Klára NOVOTNÁ, *Pedagogický sbor dívčího lycea gymnázia spolku Ludmila v Českých Budějovicích a jeho proměny v první polovině 20. století*, Marginalia Historica (v tisku); Michaela ŠANDOVÁ, *Slečny učitelky. Ženy ve školství v letech 1869–1914 se zaměřením na Pardubicko*, Pardubice 2006 (diplomová práce).

¹⁴ Václav BARTUŠEK, *Benešovské gymnázium v prvním období své existence (1703–1778)*, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 43, 2003, s. 37–116; Ladislav HOLOUBEK, *Život a výuka v hradeckém semináři od roku 1714 do konce 19. století*, in: Petr Polehla (ed.), *350 let královéhradecké diecéze, Červený Kostelec 2015*, s. 209–233; Petr KADLEC, *Německé gymnázium v „českém“ městě aneb závěrečné období existence prvního gymnázia v Hranicích (1903–1922)*, in: Sborník Státního okresního archivu Přerov 2011, Přerov 2011, s. 52–68; Helena KOKŠOVÁ, *Vyšší hospodářská a hospodářsko-průmyslová škola zemská v Táboře. Konstituování a vývoj první české zemské akademie v letech 1886–1919*, in: Místo národních jazyků ve výchově, školství a vědě v habsburské monarchii 1867–1918. Práce z dějin vědy 11, 2003, s. 629–659; Věra MAŠKOVÁ, *Německé státní gymnázium v Českém Krumlově v letech 1871–1945*, in: Věra Mašková a kol., *Státní okresní archiv Český Krumlov 1999–2004*, Český Krumlov 2004, s. 35–45; Milada SEKÝRKOVÁ, *Z dějin zemědělské školy v Děčíně-Libverdě*, Dějiny vědy a techniky 30/3, 1997, s. 129–146; Růžena VÁŠNOVÁ, *Příběh jilemnického gymnázia*, Historia scholastica 2, 2016, s. 92–101 aj.

¹⁵ Martina BLIŽŇÁKOVÁ, *Českobudějovické filozofické lyceum v letech 1803–1848*, Jihočeský sborník historický (dále JSH) 69–70, 2000–2001, s. 52–76; Jana BRČÁKOVÁ, „Žádný učený z nebe nespadl“. *Český učitelský ústav v Českých Budějovicích v letech 1905–1920*, České Budějovice 2005 (diplomová práce); Kristýna ČONDLOVÁ, *Písecké gymnázium v letech 1778–1850*, JSH 85, 2016, s. 170–198; Monika HASALÍKOVÁ, *Vznik a počáteční vývoj Učitelského ústavu v Příboře*, Ostrava 2011 (bakalářská práce); Tereza HRONOVÁ, *Prachatické gymnázium 1945–1956*, Plzeň 2012 (diplomová práce); Jana HURDOVÁ, *Gymnaziální vzdělávání v Pelhřimově v letech 1871–1921*, JSH 86, 2017, s. 241–268; Lucie JANDOVÁ, *Piaristické gymnázium v Českých Budějovicích v letech 1762–1800*, JSH 68, 1999, s. 103–127; Petra KLIMEŠOVÁ, *Gymnasium J. V. Jirsíka v letech 1868–1918*, České Budějovice 2011 (diplomová práce); Martina KOPEČNÁ, *Piaristické gymnázium v Českých Budějovicích v letech 1800–1848*, České Budějovice 2003 (diplomová práce); Klára KOTILOVÁ, „Vzdělanost je šťastným lidem ozdobou a nešťastným útočištěm.“ *Český učitelský ústav v Českých Budějovicích v letech 1920–1948*, České Budějovice 2005 (diplomová práce); Kateřina KOUŘILOVÁ, *Holešovské gymnázium do vzniku ČSR*, Ostrava 2002 (diplomová práce); Jana KUBANÍKOVÁ, *Vývoj českého gymnázia v Kroměříži do vzniku Československa*, Ostrava 2003 (diplomová práce); Kateřina KRÁTKA, *Jindřichohradecké gymnasium a jeho studenti v letech 1866 až 1918*, Praha 1996 (diplomová práce); Jindřiška MALCHAROVÁ, *Matiční gymnázium v Opavě do vzniku Československa (1883–1918)*, Ostrava 2001 (diplomová práce); Jiřina SMETANOVÁ, *Zátkovo státní reálné gymnázium v Českých Budějovicích v letech 1884–1914*, České Budějovice 2012 (diplomová práce); Vendula ŠTEKLÁ, *Gymnázium ve Novém Bydžově v letech 1873–1914*, Pardubice 2006 (diplomová práce); Blanka STODŮLKOVÁ, *Gymnázium ve Valašském Meziříčí v letech 1871–1945 a jeho vliv na život ve městě*, Ostrava 2002 (diplomová práce); Petra SUKOVÁ, *Benediktinské gymnázium v Broumově v letech 1775–1810*, in: *Minulost, současnost a budoucnost gymnaziálního vzdělávání. Z Českého ráje a Podkrkonoší*, supplementum 5, Semily 2000, s. 151–157; Věra TRNÍKOVÁ, *Učitelský ústav v Soběslavi a jeho studenti v letech 1871–1948*, JSH 86, 2017, s. 295–325; Tomáš VĚBER, *Českobudějovický biskupský kněžský seminář a diecézní teologický institut v letech 1803–1850*, České Budějovice 2003 (diplomová práce); Eva ZUZÁKOVÁ, *Strakonické gymnázium v letech 1920–1948*, České Budějovice 2009 (diplomová práce) aj.

¹⁶ Např. *Almanach. 130 let českého lesnického školství v Písku (1885–2015)*, Písek 2015; *200 let školy. Publikace k výročí budovy školy 1812–2012. SŠ a VOŠ zdravotnická Liberec*, Liberec 2012; Jindřich Zdeněk CHAROUZ,

Posledně uvedená jubilejní zpracování, jakkoli jsou zejména faktograficky přínosná, jen výjimečně překračují rámec tradičně pojímaných dějin dané školy. Nezřídka tak podávají jen chronologický popis vývoje konkrétního vzdělávacího ústavu s důrazem na jeho správní a institucionální proměny, možnosti studia a učební plány, zajímavosti ze života školy, seznamy žáků (studentů) a pedagogů včetně drobných medailonků významných absolventů či učitelů a jejich vzpomínek na školní léta atd. Často bývají soustředěny právě a pouze na konkrétní školu mimo širší rámec sociokulturního, ekonomického i politického vývoje daného místa či regionu. Rovněž kvalitativní stránka těchto textů je velmi různorodá, a to z řady důvodů – ať již se jedná o převažující popisnost výkladu, přílišnou a nekritickou závislost na použitých pramenech a starší literatuře či jejich selektivní výběr nebo o skutečnost, že primární zaměření na konkrétní vzdělávací ústav nezřídka ústí v nadhodnocení zjištěných poznatků a významu dané školy takřkajíc mimo daný čas a prostor, tj. bez jakékoli komparace v rámci daného místa, příslušného typu škol a dobového školského systému.

Přítom však důsledné a komplexní poznání všech stránek činnosti školy včetně skladby (sociální, teritoriální, národnostní aj.) a mobility jejich učitelů a žáků umožňuje hlubší vymezení sociální role a společenského zakotvení dané vzdělávací instituce i jejího vztahu k hostitelskému městu a regionu, osvětlení role jejich učitelů v životě města i jeho širšího zázemí – včetně jejich aktivit společenských, kulturních, osvětových atd. Velmi důležitý aspekt představuje sledování mobility studentů po skončení studia, zda zůstávali ve svém regionu/městě či se tam po dalších studiích vraceli a napomáhali tak, ať již jako úředníci, učitelé nebo místní politici jeho dalšímu rozvoji.

Především v menších městech představovaly školy, a zejména gymnázia, nejen významná vzdělávací střediska, ale zároveň se stávaly centry kulturního a společenského života, což jim propůjčovalo výrazný punc výjimečnosti, a města jim na oplátku zpravidla věnovala odpovídající a všestrannou pozornost. A to včetně okázalosti a monumentálnosti celé řady školních budov, jež se staly i jednou z dominant svých měst či obcí. Nikoli náhodou tak druhá polovina 19. a první polovina 20. století přinesla rozmach školního stavitelství – tato „éra školních paláců“ se nesla nejprve v duchu historizujících slohů a na přelomu století i secese, jež v meziválečném období vystřídal nejprve monumentální tzv. „národní sloh“ a posléze i funkcionalismus.¹⁷

To vše samozřejmě znamená mj. podstatné a časově náročné rozšíření pramenné základny. Vedle pramenů, primárně spjatých s činností daných škol a příslušných místních i centrálních školských úřadů, jako jsou výroční zprávy, studijní programy, školní kroniky, studijní katalogy a matriky studentů, různé zprávy a hlášení, zápisy z porad a schůzí, školní předpisy a normy, almanachy a jubilejní sborníky, školní časopisy atd., je sem třeba zahrnout též studium místního tisku, městských kronik, zápisů z jednání zastupitelstev,

Brněnský alumnát. Výchova a vzdělávání duchovenstva v Brně v letech 1807–1950, Brno 2007; Anna KOHOUTOVÁ, *125 let gymnázia v Třeboni 1868–1993*, Třeboň 1993; Vratislav KOZÁK – Ladislav KONOPÁČ – Josef LHOŤAN – Vladimír MIKEŠ, *Almanach školy 1952–2017. Střední odborná škola a Střední odborné učiliště Mladá Boleslav. Jičínská 762, Mladá Boleslav 2017*; Jana PULCOVÁ, *100 let Schwarzenberské mateřské školy v Hluboké nad Vltavou*, Hluboká nad Vltavou 1993; Helena SMĚŘÍČKOVÁ (ed.), *První české dívčí gymnázium, 1890–1990. Sborník k 100. výročí založení*, Praha 1990.

¹⁷ Blíže k tomu Zdeněk LUKEŠ, *Škola jako budova a symbol od konce 19. do poloviny 20. století*, in: Škola a město. Sborník příspěvků z konference Škola a město, Documenta Pragensia 11, 1993, s. 76–81; Milan HLAVÁČKA, *Svatost školy obecní*, in: Mezinárodní konference Všeobecné vzdělávání pro všechny, Praha 2004, s. 171–176; Jan ŠIMEK, *Historie školních budov. Od tereziánských reforem po současnost*, Praha 2016.

písemnosti různých spolků, organizací i politických stran, dochovaných pamětí, deníků či korespondence učitelů a absolventů těchto škol atd. S tím pochopitelně souvisí i potřeba kombinovat pohled tzv. „velkých“ a „malých“ dějin, tj. v našem případě se jedná např. o školskou politiku státu a zavádění školských zákonů a reforem, resp. o jejich aplikaci v rámci konkrétního regionu, města i školy včetně dopadu na práci a život tamních učitelů, žáků i jejich rodin atd. Tato změna měřítko či úhlu pohledu zprostředkovává nejen detailnější pohled na probíhající souhrnné (celozemské) procesy, ale též odkrývá odlišnosti a specifika těchto dějů v konkrétních oblastech i sítě vzájemných vztahů místních aktérů a mj. tak umožňuje lepší pochopení studovaných událostí.

Působení vzdělávacích institucí v jednotlivých regionech tak na jedné straně respektuje rozhodnutí centrálních školských úřadů a jimi vydávané normy i nařízení, na straně druhé však jejich charakter a činnost do značné míry ovlivňují některá místní specifika daná zeměpisnou polohou a rázem krajiny, hustotou osídlení, národnostním i náboženským složením obyvatelstva, ekonomickou vyspělostí atd. Tyto skutečnosti, které nejsou z celozemské perspektivy vždy zřetelné, ale pro danou oblast jsou důležité, dobře ilustruje například vývoj v jižních Čechách od poloviny 18. století, kde vedle všech výše uvedených místních specifik lze uvažovat i o dalším faktoru důležitém pro vymezení regionu – tentokrát kulturním, úzce spjatém právě s charakterem a podmínkami rozvoje školství na jihu Čech.¹⁸

Jak již bylo uvedeno výše, regionální výzkumy představují důležitou součást poznání minulosti. Jejich poznatky nejenže vhodně doplňují a korigují závěry celkových zpracování, ale – a to především – vytvářejí též nezbytné předpoklady k vytvoření tolik potřebné syntézy. Toto konstatování se bezesbýtku vztahuje i na výše uvedenou připravovanou syntézu dějin školství a vzdělanosti v českých zemích v rámci tematické řady Velkých dějin zemí Koruny české nakladatelství Paseka. Připravovaný svazek přinese syntetizující přehled vývoje a proměn školství a vzdělanosti v českých zemích, resp. v Československu v rozsahu daném současným stavem poznání od středověkých počátků až do roku 2004.¹⁹ Základní osu výkladu tvoří rozvoj školství a vzdělanosti v Čechách a na Moravě (doplňný o zachycení situace ve vedlejších korunních zemích, na Slovensku a Zakarpatské Ukrajině). Červenou nití výkladu představují moderně, v širokém pojetí chápané dějiny školství; odpovídající důraz je však položen i na oblasti, které jsou z hlediska rozvoje vzdělanosti též důležité, jako je rozvoj vědy a vědění na školách i mimo ně či rozkvět knižní kultury (tj. knihtisk, knihovny, čtenářské kluby, spolky, časopisy, noviny a další média napomáhající šíření poznatků a znalostí). Nechybí zde ani zřetel ke školní každodennosti a pochopitelně ani výše uvedená kombinace lokálního a obecného pohledu.

¹⁸ Charakteristiku jižních Čech podává např. Milan KRÝDL, *Pokus o vymezení užšího jihočeského regionu*, JSH 48/4, 1979, s. 269–273; ke kulturnímu vymezení jihu Čech blíže Miroslav NOVOTNÝ, *Südböhmen's Genius loci. Inspirator für tschechische Kunst und Wissenschaft*, in: Helmut Renöckl – Tomáš Machula (edd.), *Zukunftsregion Südböhmen: Mitteleuropa. Dimensionen menschenwürdiger Regionalentwicklung*, Budweis – Linz – Passau 2004, s. 188–194; TÝŽ, *A Long Way to Establish University of South Bohemia. The Tradition and Roots of University Education in South Bohemia* (v tisku); M. NOVOTNÝ a kol., *Dějiny*.

¹⁹ Tedy do data vstupu Česka do Evropské unie a do přijetí dvou školských norem, tj. Školského zákona č. 561/2004 a Zákona o vysokých školách č. 111/1998, jež znamenaly definitivní legislativní rozchod s předchozí érou socialistické školy.

Schule – Stadt – Region.

Die regional orientierte Forschung zur Geschichte des Schulwesens und der Bildung in den böhmischen Ländern nach 1989

ZUSAMMENFASSUNG

Das Geschichtsstudium des Schulwesens zählt bereits seit Mitte des 19. Jahrhunderts zu den traditionellen Fächern der tschechischen Historiographie. In der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts überschritt die tschechische Forschung allmählich die Grenzen der traditionell verstandenen Geschichte des Schulwesens hin zu einer modern konzipierten Geschichte der Bildung. Der vorliegende Beitrag befasst sich sowohl mit den Veränderungen in der tschechischen Forschung zur Geschichte des Schulwesens und der Bildung als auch – und vorrangig – mit regional orientierten Untersuchungen und ihren Ergebnissen (Büchern, Zeitschriftenartikeln, studentischen Qualifikationsarbeiten) der letzten Zeit. Regional orientierte Untersuchungen zur Geschichte des Schulwesens können bei uns auf eine lange und reichhaltige Tradition zurückblicken, die von Lehrern an konkreten Schulen, Museumsmitarbeitern, Archivaren, Historikern sowie Hochschulpädagogen und Studenten erfolgreich gepflegt wurde. In den letzten drei Jahrzehnten entstanden somit zahlreiche Arbeiten, die sich mit der Entfaltung des Schulwesens, einem bestimmten Schultyp oder mit Studenten und gebildeten Schichten in einer konkreten Region befassen. Die Beiträge zur Geschichte der Bildung sind in der Regel auch Teil der Geschichte der entsprechenden Städte oder der betreffenden Regionen. Die regionale Perspektive auf die Geschichte des Schulwesens und der Bildung wird auch von Bearbeitungen einiger historischer Zeiträume oder Ordensgemeinschaften, die sich schulisch betätigen, akzentuiert, ebenso wie von genderorientierten Abhandlungen oder Beiträgen zu Persönlichkeiten aus den Reihen lokaler Pädagogen. Am meisten jedoch konzentrieren sich die Autoren auf eine konkrete Bildungseinrichtung wie Mittel- oder Grundschule.

Die regionalen Untersuchungen stellen einen wichtigen Bestandteil unserer Kenntnis der Vergangenheit dar, vermitteln nicht nur detailliertere Einblicke in laufende allgemeine Prozesse, sondern legen auch die Unterschiede und Spezifika dieser Prozesse in den entsprechenden Regionen und dem Beziehungsnetzwerk der örtlichen Akteure frei, wodurch sie unter anderem ein besseres Verständnis der untersuchten Ereignisse ermöglichen. Die Ergebnisse derartiger Untersuchungen ergänzen auf geeignete Weise die Schlussfolgerungen komplexer Bearbeitungen und schaffen gleichfalls die unerlässlichen Voraussetzungen für eine notwendige – und bislang fehlende – modern konzipierte Synthese einer Geschichte des Schulwesens und der Bildung in den böhmischen Ländern.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

Miroslav Novotný

Ústav archivnictví a pomocných věd historických,

Filosofická fakulta Jihočeské university v Českých Budějovicích

miroslav@volny.cz

DĚJINY MEDICÍNY JAKO DĚJINY VĚDY A VZDĚLANOSTI

PETR SVOBODNÝ

HISTORY OF MEDICINE AS A HISTORY OF SCIENCE AND EDUCATION

Using as his chief example the interdisciplinary area of history of medicine, the author presents various inter-sections and links common in current, up-to-date approaches to the history of education. Various functions of university clinics as subjects of interest to the historians of medicine of the Modern Era (eighteenth to twentieth century) can serve as a model of research in a number of areas. These include the history of education (clinical internships), history of science (clinical research), history of healthcare and social care (their therapeutic functions), history of professions (physicians, scientists, teachers), and the social role of scholars. In this way, the subject encompasses most areas belonging to a broadly conceived history of education.

Keywords: medicine – education – science – teaching – therapeutic function – clinic – scholars – social history

DOI: 10.14712/23365730.2019.8

Interdisciplinární obor dějiny medicíny¹ je i v Česku pevně institucionalizován² například ústavem na 1. lékařské fakultě Univerzity Karlovy, výrazným podílem na práci Společnosti pro dějiny věd a techniky a jejího časopisu nebo pravidelnými česko-slovenskými sympózií s mezinárodní účastí.³ Donedávna však stál stranou hlavních proudů české historiografie; tento trend se ovšem v poslední době mění a témata a přístupy novějších oblastí dějin medicíny se stále častěji stávají předmětem zájmu mainstreamových institucí (například historických ústavů filozofických fakult v Praze, Pardubicích nebo Českých Budějovicích nebo ústavů AV ČR) i jednání sjezdů českých historiků.⁴

„Tradiční“ dějiny medicíny⁵ (pěstované často samotnými lékaři) byly doménou událostních dějin, sledujících neustálý „pokrok“ reprezentovaný velkými osobnostmi a jejich

¹ Tato studie vznikla jako součást řešení programu Progres Q23 *Dějiny univerzitní vědy a vzdělanosti*.

² Základní vymezení tematického pole dějin medicíny, jeho institucionální zajištění (ústavy, společnosti, časopisy) a některé nejvýznamnější publikace v evropském kontextu posledního čtvrtstoletí najde zájemce in: Petr SVOBODNÝ, *Dějiny medicíny na přelomu tisíciletí*, Český časopis historický 101/4, 2003, s. 916–927; též, *Dějiny medicíny (převážně) v Německu na počátku 21. století*, AUC-HUCP 56/1, 2016, s. 217–223. Dějiny a stav oboru v českých zemích představil Karel ČERNÝ, *History of medicine in the Czech Republic: Past and Present*, History of Medicine (Russian Journal for the History of Medicine and Allied Sciences) 3/2, 2016, s. 185–198.

³ Zatím poslední (11.) se uskutečnilo roku 2011 v Ústí nad Labem: <<http://dvt.hyperlink.cz/akce/msdmfvm11-abstrakty.pdf>> (poslední přístup 21. 11. 2018).

⁴ Nejvýrazněji například na 10. sjezdu v Ostravě v roce 2015: <http://konference.osu.cz/sjezd2011ostrava/dokvolne/program-dejiny_tela.pdf> (poslední přístup 21. 11. 2018); příspěvky ze sekce byly publikovány: Milena LENDEROVÁ – Vladan HANULIK – Daniela TINKOVÁ (eds.), *Dějiny těla: prameny, koncepty, historiografie*, Červený Kostelec 2013.

⁵ Vymezení a vývoj „klasických“ i novějších dějin medicíny: Wolfgang U. ECKART – Robert JÜTTE, *Medizin-geschichte. Eine Einführung*, Köln – Weimar – Wien 2007; Mark JACKSON, *The Oxford Handbook of the History of Medicine*, Oxford 2011.

úspěchy, obvykle bez užších vazeb na širší kontexty. Ty se staly rozhodujícími nejprve pro sociální a posléze kulturní dějiny medicíny,⁶ podobně jako v příbuzných oborech dějin vědy (respektive vědění, idejí nebo intelektuálních dějin) a dějin školství (respektive vzdělávání nebo vzdělanosti). Nejnovějším přínosem pro dějiny medicíny v nejšířším vymezení jsou přístupy historickoantropologické (včetně dějin pacientů, dějin těla, kulturních dějin smrti apod.),⁷ *gender studies*⁸ nebo třeba *disabled studies*.⁹

Metaforou zrození moderní medicíny jako vědy i umění léčit je fenomén kliniky, tedy místa výuky nových profesionálů, výzkumu a špičkové zdravotní péče organizované státem na přelomu 18. a 19. století. Jednou z ikon (nejen) moderních dějin medicíny je Michel Foucault, zejména jeho kniha *Zrození kliniky* a koncept biomoci.¹⁰ Dějiny kliniky ve středo-evropském pojetí (tedy jako instituce sdílené jak univerzitou, tak nemocnicí) jsou ideálním objektem, na kterém lze demonstrovat podstatnou část témat a metod současných dějin medicíny 18. až 20. století jako oboru zkoumaného jak dějinami školství (a vzdělanosti), dějinami vědy (a vědění), tak touto částí sociálních dějin, které se zabývají profesními skupinami a zdravotními a sociálními systémy.

Tři funkční roviny klinik (výuková, výzkumná, léčebná), tedy tři témata dějin medicíny jako modelového příkladu dějin vzdělanosti představím v následujícím expoé převážně na příkladu recentních výstupů českých historiček a historiků medicíny i bez přívlastků zhruba posledního čtvrtstoletí.¹¹ Jsou mezi nimi publikace jak tradičnějšího typu (monografie, kapitoly v monografiích nebo články k dějinám lékařských fakult a velkých fakultních nemocnic, ale též dalších léčebných ústavů), tak publikace nejnovější, vycházející právě z aktuálních teoretických a metodologických podnětů (především zmíněné *gender studies*, koncept biomoci, dějiny těla atd).

Před závorku je třeba vytknout, že pojem klinika je nadále používán ve dvojím smyslu: 1. v užším, tedy jako oddělení nemocnice sloužící klinické výuce mediků (případně dalších kategorií zdravotního personálu, například porodních asistentek nebo sester), analogicky k tomu jsou předmětem zájmu historiků medicíny pochopitelně i univerzitní teoretické ústavy a další zařízení (laboratoře, ambulance, poradny atd.) a naopak mimouniverzitní léčebné ústavy sloužící současně výchově nebo výzkumu; 2. v metaforickém slova smyslu,

⁶ Keir WADDINGTON, *An Introduction to the Social History of Medicine. Europe since 1500*, Basingstoke – New York 2011; Frank HUISMAN – John H. WARNER (edd.), *Locating Medical History. The Stories and Their Meanings*, Baltimore – London 2004.

⁷ Daniela TINKOVÁ, *Biomoc a „politická anatomie lidského a společenského těla“*. Foucaultův koncept „biomoci“ ve vztahu k otázce modernizace státu, zrození humanitních věd a medikalizace společnosti na přelomu 18. a 19. století, in: Lucie Storchová (ed.), *Conditio humana – konstanta či historická proměnná? Koncepty historické antropologie a teoretická reflexe v současné historiografii*, Praha 2007, s. 115–137; Milena LENDEKOVÁ – Daniela TINKOVÁ – Vladan HANULÍK, *Tělo mezi medicínou a disciplínou. Proměny lékařského obrazu a ideálu lidského těla a tělesnosti v dlouhém 19. století*, Praha 2014; Daniela TINKOVÁ, *Tělo, věda a stát. Zrození porodnice v osvícenské Evropě*, Praha 2010.

⁸ Lucie STORCHOVÁ, *Gender*, in: Lucie Storchová a kol., *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*, Praha 2014, s. 194–204.

⁹ Kateřina KOLÁŘOVÁ (ed.), *Jinakost, postižení, kritika. Společenské konstrukty nezpůsobilosti a hendikepu. Antologie textů z oboru disability studies*, Praha 2012. Dějiny medicíny jako průsečík různých novějších metodologických konceptů definoval stručně též Václav GRUBHOFFER, *Nemoc, terapie a umírání v medicíně konce raného novověku: proměny konceptů mezi barokem a první polovinou 19. století*, *Dějiny věd a techniky* 50/1, 2017, s. 28–46.

¹⁰ Michel FOUCAULT, *Zrození kliniky*, Červený Kostelec 2010 (francouzský originál 1963).

¹¹ Citované práce jsou jenom vrcholkem ledovce, nejvýznamnější či nejtypičtější práce, vybrané jako ilustrace představovaných směrů, v žádném případě nejde o pokus podat výběrovou, natožpak úplnou bibliografii.

tj. jako společné označení pro kliniky, ústavy a další zařízení nebo ještě obecněji pro „dílny vědy a vzdělanosti“.

1. Klinika jako místo výuky: dějiny vzdělávání, vzdělání, školství

Univerzitní výchova lékařů patří tradičně k základním tématům dějin jak medicíny, tak vysokého školství. Středověké a raně novověké studium medicíny se ovšem výrazně lišilo od moderního, mimo jiné jen rudimentární přítomností „klinické“ výuky u lůžka nemocného na jedné straně a výsledkem této výuky, tedy formováním kompetentního léčitele a jeho postavením a funkcemi v rovněž rudimentárních „zdravotnických systémech“, na straně druhé. Teprve s rozvojem kliniky jako místa praktické výuky u lůžka nemocného (a analogicky u pitevního nebo laboratorního stolu) získává činnost klinických pracovišť lékařských fakult onen synergický charakter efektivní výchovy, moderní vědy i účinné léčby. Vyučující, špičkoví reprezentanti svých vědeckých disciplín, zde předávají své znalosti nováčkům v profesi a na vrcholné úrovni léčí své pacienty.¹² Rozkvět klinik v 19. století v tomto vymezení, alespoň ve střeoevropském prostoru, časově koreluje s formulací a prosazováním humboldtovského ideálu jednoty vědy a výuky.¹³

Součástí výukového provozu na lékařských fakultách bylo od „zrození kliniky“ rovněž postgraduální vzdělávání, v 19. a první polovině 20. století odlišné od praxe na jiných fakultách. Absolventský titul doktora medicíny neodpovídal doktorským titulům získávaným na základě disertací na ostatních fakultách. Na klinikách a ústavech lékařských fakult se po jeho získání dále vzdělávalo značné procento absolventů formou asistentur, které byly ve své krátkodobé podobě především přípravou na profesní zkoušky nutné k získání titulu odborného lékaře, delší asistentury pak formou prvního stupně vědecké kariéry (pokračující obvykle titulem docenta, případně profesora). I po změnách v oblasti postgraduální výchovy ve druhé polovině 20. století (tzv. kandidatury věd od 50. do počátku 90. let, poté doktorské studium) si kliniky uchovaly své významné místo v postgraduální vědecké výchově (v oblasti medicíny ovšem paralelně se specializační přípravou na tzv. atestace jak na klinikách, tak v resortních doškolovacích ústavech).¹⁴

2. Klinika jako místo vědy a výzkumu: dějiny vědy, vědění, idejí

S vědeckou výchovou na klinikách se tak dostáváme nejen k druhému pilíři jejich činnosti, pěstování vědy, ale současně též ke třetímu, tj. k vytváření a uplatnění specifického typu profesionála v oblasti medicíny, ať již specializovaného praktického lékaře nebo lékaře-vědce. Typ vysoce kvalifikovaného lékaře vyučujícího a bádajícího na univerzitní klinice,

¹² Pro lékařské fakulty pražských univerzit od středověku po 20. století viz příslušné kapitoly in: František KAVKA – Josef PETRÁŇ (eds.), *Dějiny Univerzity Karlovy 1347/48–1990*, I–IV, Praha 1995–1998. Podobným typem souhrnných institucionálních dějin univerzitní teoretické i klinické medicíny jsou například: Ulrich von HEHL – Uwe JOHN – Manfred RUDERSDORF (Hgg.), *Geschichte der Universität Leipzig 1409–2009*, IV, *Fakultäten, Institute, zentrale Einrichtungen*, Leipzig 2009, lékařská fakulta zde na s. 951–1046.

¹³ Proměny humboldtovského ideálu v praxi 19. a 20. století: Karel ŠIMA – Petr PABIAN, *Zrácený Humboldtův ráj. Ideologie jednoty výzkumu a výuky ve vysokém školství*, Praha 2013.

¹⁴ Ivana SVOBODOVÁ (ed.), *50 let postgraduálního vzdělávání ve zdravotnictví. Jubilejní sborník*, Praha, s. d. [2003].

obvykle též angažujícího se ve veřejném prostoru,¹⁵ mimochodem dokonale odpovídá obrazu ideální profese, jak jej dlouhodobě formulují žebříčky popularity povolání, ve kterých se na prvních třech místech v různém pořadí umísťuje vysokoškolský učitel – vědec – lékař (spolu se zdravotní sestrou).¹⁶

Role klinik (a ústavů, laboratoří atd.) jako špičkových pracovišť lékařské vědy, opět především ve střeoevropském prostoru a do poloviny 20. století téměř výhradně, poté s významnými konkurenty v podobě akademických a resortních výzkumných ústavů, je v české historiografii medicíny i obecněji v dějinách vědy reflektována velmi často. Vedle souhrnných publikací zde máme především klasické dějiny institucionální, oborové nebo biografie, obvykle v tradičním internalistickém diskursu stabilního pokroku reprezentovaného „velkými muži“.¹⁷ Některé z nich se ovšem ve větší či menší míře věnují i širším společenským, kulturním, ekonomickým nebo politickým kontextům dějin vědy (vědění, idejí).¹⁸

3. Klinika jako specializovaný léčebný ústav: sociální dějiny vzdělavců (intelektuálů), profesí, institucí, systémů

Univerzitní kliniky v rámci velkých nemocnic (v hlavních nebo krajských městech) jsou jako špičková pracoviště pevnou součástí dobově podmíněných nemocničních sítí a celkově zdravotnických systémů.¹⁹ Nejlepší lékaři zde vykonávají svou základní profesi (a vedle ní zmíněné činnosti výukové a badatelské). Mají tedy (pochopitelně s dalšími institucemi) své významné místo jak v procesu profesionalizace, tedy vytváření specializované a vysoce kvalifikované profese lékaře, tak funkci jednoho z nejprestižnějších míst výkonu povolání.²⁰ Vytváření a výkon profese lékařů v 19. a 20. století je stabilní součástí bádání o moderních elitách a vzdělavneckých profesích, mj. v rámci konceptu tzv. *Bildungsbürgertum* (rozvíjeného například bielefeldskou školou sociálních dějin),²¹ další vývoj profese

¹⁵ Ideálním typem spojujícím v nejvyšší možné rovině tři funkce klinického lékaře, navíc veřejného intelektuála a politika druhé poloviny 19. století, podrobně popsala: Helena KOKEŠOVÁ, *Eduard Albert (1841–1900). Český intelektuál ve Vídni*, Praha 2014.

¹⁶ <https://cs.wikipedia.org/wiki/Presti%C5%BE_povol%C3%A1n%C3%AD> (poslední přístup 21. 11. 2018).

¹⁷ Jako jeden z nejnovějších příkladů velmi rozsáhlé produkce tohoto typu je možné uvést publikaci: Jan ŠVÁB, *Kapitoly z dějin chirurgie v českých zemích*, Praha 2016.

¹⁸ Teoretické ukotvení dějin vědy (respektive vědění) najde historik (nejen) medicíny mj. v těchto novějších pracích: Daniel ŠPELDA, *Proměny historiografie vědy*, Praha 2009; Marco STELLA, *Tvorové vědy. Živé modely a budování vědeckých komunit* (dizertační práce FHS UK), Praha 2014, dostupná na <<https://is.cuni.cz/webapps/zzp>> (poslední přístup 21. 11. 2018); Lucie STORCHOVÁ – Jiří RŮŽIČKA, *Věda/vědění*, in: L. Storchová, *Koncepty a dějiny*, s. 269–280. Dějiny idejí/intelektuální dějiny stručně představil V. GRUBHOFFER, *Nemoc, terapie a umírání*, s. 29.

¹⁹ Petr SVOBODNÝ – Ludmila HLAVÁČKOVÁ, *Dějiny lékařství v českých zemích*, Praha 2004; Eva KŘIŽOVÁ, *Zdravotnické systémy v mezinárodním srovnání*, Praha 1998.

²⁰ Ludmila HLAVÁČKOVÁ – Petr SVOBODNÝ – Jan BRÍZA, *Dějiny Všeobecné fakultní nemocnice v Praze 1790–2010* (3. rozšířené vydání), Praha 2011; Johanna BLEKER – Volker HESS (Hgg.), *Die Charité. Geschichte(n) eines Krankenhauses*, Berlin 2010.

²¹ Charle McCLELLAND – Stephan MERL – Hannes SIEGRIST (Hg.), *Professionen in modernen Osteuropa / Professions in Moder Eastern Europe*, Giessen 1995; Petr SVOBODNÝ – Jan HAVRÁNEK (edd.), *Profesionalizace akademických povolání v českých zemích v 19. a první polovině 20. století*, Praha 1996. V obou kolektivních monografiích o profesionalizaci jsou příslušné pasáže věnovány i lékařům (v cizojazyčné vedle českých také maďarským a ruským). Perspektivní směr bádání reprezentují případové a modelové studie jednotlivých profesí v 18. až 20. století, včetně lékařů a vědců (i veřejně činných), představené v kolektivních monografiích: Jiří MALÍŘ et al., *Člověk na Moravě ve druhé polovině 18. století*, Brno 2009; Lukáš FASORA et al., *Člověk*

na přelomu 20. a 21. století je předmětem zájmu sociologů medicíny.²² Kliniky byly, zvláště v 18. a 19. století, ovšem i místem vzdělávání, respektive kontroly nad výkonem praxe dalších zdravotnických profesí (ranlékařů, chirurgů, lékárníků, babiček) a také v této oblasti se o nich proto v nedávné době objevily studie v rámci výzkumů formování a vzestupu tzv. drobné inteligence v období osvícenství a národního obrození.²³

Funkce klinik a jejich personálu na jedné a pacientů na druhé straně je v poslední době také stále více kontextualizována z pohledu dějin pacientů,²⁴ dějin těla a *gender studies*.²⁵ Stručně řečeno: různá těla, resp. gendery vyžadují různé zacházení ze strany lékařů (např. obory gynekologie a pediatrie), případně poskytují jiné možnosti profesního uplatnění ve zdravotnictví (modelově lékař/muž versus ošetřovatelka/žena).²⁶ Rozhodující role moderních klinik (respektive ústavů, konkrétně patologickoanatomických) je předmětem bádání také v oblasti medikalizace smrti, počínaje osvícenstvím.²⁷

4. Klinika v sociálních a politických sítích: společenské role vzdělanců

Klinická (a stejně tak i teoretická) výuka medicíny od konce 18. století zároveň výrazně vstupuje do společenských a politických struktur, v nichž se instituce a jejich představitelé výrazně podílejí nejenom na formulaci politik v rámci vlastních kompetencí (zdravotních, sociálních, školských, vědeckých), ale aktivně či pasivně se dostávají také do osidel vysoké politiky. Zrození kliniky v 18. století i tzv. „velké uvěznění“ pacientů (například psychiatrických) je v obecné historiografii zahraniční a stále více i české výsostným polem, kde se úspěšně uplatňují koncepty medikalizace, profesionalizace a biomoci.²⁸ Medikalizace řady problémů (například v oblasti lidské reprodukce či psychických odchylek a postižení), tedy vedle jiných aspektů také jejich zvědečtění zásluhou vzdělaných profesionálů, znamenala jejich přesun z oblasti náboženství nebo práva právě mezi předměty zkoumání dějin vzdělanosti a vědy.²⁹ Podobná těsná souvislost je patrná také v oblasti péče o smyslově nebo

na Moravě 19. století, Brno 2004; Lukáš FASORA et al., *Člověk na Moravě v první polovině 20. století*, Brno 2006. Kvalifikovanými zdravotnickými profesemi se zabývá v rámci výzkumu inteligence Andrea POKLUDOVÁ, *Formování inteligence na Moravě a ve Slezsku 1857–1910*, Ostrava 2008, s. 79–139; metodika a stav výzkumu v české historiografii tamtéž, s. 12–26.

²² Eva KRÍŽOVÁ, *Proměny lékařské profese z pohledu sociologa*, Praha 2006.

²³ Tématem drobné inteligence, včetně zdravotnických profesí, se zabývala mj. konference *Osvícenství – to jsme my. Formování a vzestup drobné inteligence v 18. století* konaná v září 2015 v Praze. K jednotlivým zdravotnickým profesím například D. TINKOVÁ, *Tělo, věda, stát*; Alžběta LAŇOVÁ, *Vývoj chirurgické profese od období raného novověku do roku 1848 na území Prahy*, Documenta Pragensia (v tisku).

²⁴ Vladan HANULÍK, *Dějiny těla z pohledu Patientengeschichte*, in: M. Lenderová – V. Hanulík – D. Tinková, *Dějiny těla*, s. 179–227.

²⁵ M. LENDEROVÁ – D. TINKOVÁ – V. HANULÍK, *Tělo mezi medicinou a disciplínou*, kapitoly IV. a VI.

²⁶ Petr SVOBODNÝ, *Lékařky v českých zemích v první polovině 20. století*, AUC-HUCP 35/1–2, 1995, s. 75–87; Ulrike LINDNER – Merith NIEHUSS (Hgg.), *Ärztinnen – Patientinnen. Frauen in deutschen und britischen Gesundheitswesen des 20. Jahrhunderts*, Köln – Weimar – Wien 2002.

²⁷ Václav GRUBHOFFER, *Zdánlivá smrt. Noční mýra osvícenské Evropy*, Polička – Praha 2018; TÝŽ, *Pod závojem smrti. Poslední věci Schwarzenbergů v letech 1732–1914*, České Budějovice 2013.

²⁸ Daniela TINKOVÁ, *Zákeřná Mefitis. Zdravotní policie, osvěta a veřejná hygiena v pozdně osvícenských Čechách*, Praha 2012.

²⁹ S konceptem medikalizace v poslední době nejdůsledněji pracují: Daniela TINKOVÁ, *Hřích, zločin, šilenství v čase odkouzlování světa*, Praha 2004; TÁŽ, *Tělo, věda, stát*; V. GRUBHOFFER, *Pod závojem smrti*; TÝŽ, *Zdánlivá smrt*.

tělesně postižené (dnes „osoby s jinými potřebami“) a jejich vzdělávání. Specializované ústavy od 19. do poloviny 20. století jim poskytovaly nejen základní potřeby a vzdělání, ale zpravidla v úzké návaznosti na příslušné kliniky (oční, ušní, chirurgické, ortopedické) i specializovanou zdravotní péči.³⁰

Posledním příkladem z oblasti dějin medicíny je podíl lékařů (a mezi nimi zvláště klinických nebo teoretických univerzitních pracovníků) na excesech totalitních režimů 20. století (například sterilizace, eutanázie nebo rasové výzkumy prováděné na univerzitních klinikách 3. říše³¹ nebo disciplinační role psychiatrických nemocnic v Sovětském svazu), obecněji tedy otázka zodpovědnosti nebo selhání vzdělavců (intelektuálů). V obou uvedených případech lze příslušné problémy studovat (a v Německu už se tak explicitně děje) jako extrémní případy biomoci.³²

Jaké tedy z této „klinické studie“ vyplývají závěry pro dějiny vzdělanosti?

Když jsem byl vyzván k vypracování shrnujícího referátu pro sjezdovou sekci, nenašel jsem žádnou vyhovující definici dějin vzdělanosti.³³ Pokusil jsem se proto o vymezení předmětu dějin vzdělanosti s pomocí mně nejlépe známých dějin medicíny. Výsledkem bohužel není úplná definice, ale jen několik poznámek.

Samo slovo *vzdělanost* a s ním spojené výrazy (včetně adjektiv) objímají široké sémantické pole a jednotlivé termíny je nutné rozlišovat. V základní rovině se *vzdělaností* (nebo *vzděláním*) obvykle rozumí individuální vlastnost jako souhrn znalostí a dovedností získaných (nejen) v procesu *vzdělávání* a schopnost uplatnit je v profesním životě.

Podstatnější pro naše téma je vyšší rovina – kolektivní. Do sféry *vzdělanosti* je tak třeba zařadit souhrn (systém) institucí a osob zajišťujících proces *vzdělávání* (tedy *vzdělávací* instituce v užším smyslu, jinými slovy školy) a zprostředkujících nebo uchovávajících jeho výsledky (osvětové instituce nebo knihovny). Stejně tak sem patří souhrn teorií, metod a postupů získávání znalostí (věda a výzkum) a předávání znalostí (výuka). Výsledkem těchto procesů je *vzdělání*, tj. korpus získaných poznatků, metod a teorií jako předpoklad jejich uplatňování ve *vzdělaných* (nejen vysokoškolsky) profesích. Produktem i spoluvůrcem procesu *vzdělávání*, zde především vysokoškolského, jsou *vzdělanci*³⁴ (v horším pří-

³⁰ Petr SVOBODNÝ, *Tři generace rodiny Aloise Klara – tři fáze péče o nevidomé v Čechách*, in: Zdeněk Hojda – Marta Ottlová – Roman Prahel (ed.), *Útisk – charita – vyloučení. Sociální 19. století*, Praha 2015, s. 170–189.

³¹ V českém prostředí je tento směr reprezentován především publikacemi Michala Šimůnka a jeho spolupracovníků, například: Michal ŠIMŮNEK – Dietmar SCHULZE (Hg.), *Die nationalsozialistische „Euthanasie“ im Reichsgau Sudetenland und Protektorat Böhmen und Mähren 1939–1945*, Červený Kostelec 2008. Specifickým žánrem dějin medicíny jsou odedávna „nemocí mocných“, v kontextu dějin medicíny v období totalitních režimů dovedených k dokonalosti, viz Milan NOVÁK – Michal V. ŠIMŮNEK, *Zdraví nemocní říšíti protektori v Čechách a na Moravě 1939–1945*, Praha 2018.

³² Koncept biomoci v rámci studia dějin medicíny v období nacionálního socialismu je explicitně aplikován in: Wolfgang U. ECKART, *Medizin in der NS-Diktatur*, Wien – Köln – Weimar 2012.

³³ Představit dějiny vzdělanosti jako specifickou oblast historického bádání se pokusili: Michal SVATOŠ – Antonín KOSTLÁN, *Dějiny vzdělanosti v českých zemích*, in: Jiří Pešek – Ota Konrád (edd.), VIII. sjezd českých historiků, Praha 2000, s. 215–219.

³⁴ Termín vzdělanci nebo učenci je obvykle používán pro období raného novověku a přechodu k době moderní (přelom 18. a 19. století), zatímco pro další historická období (ale nejen pro ně) je obvyklejší synonymum (nikoliv úplné) intelektuálové (viz následující poznámka). Ke „vzdělavcům“ staršího typu například: Alena MIŠKOVÁ – Martin FRANC – Antonín KOSTLÁN (ed.), *Bohemia docta. K historickým kořenům vědy v českých zemích*, Praha 2010; Josef FÖRSTER – Ondřej PODÁVKA – Martin SVATOŠ (ed.), *Historia litteraria v českých zemích od 17. do počátku 19. století*, Praha 2015.

padě nedovzdělanci), v různých specifických kontextech a rolích označování jako profesionálové, inteligence, intelektuálové, s přívlastky i bez nich.³⁵

To vše tedy, na příkladu jednoho z výrazných témat tradičních i současných dějin medicíny, kterým je fenomén kliniky, patří dle mého mínění do sféry *dějin vzdělanosti*.

PETR SVOBODNÝ

Die Geschichte der Medizin als Wissenschafts- und Bildungsgeschichte

ZUSAMMENFASSUNG

Am Beispiel des interdisziplinären Faches Medizingeschichte stellt Verfasser Durchdringungen bzw. Zusammenhänge dar, welche in der modern konzipierten Disziplin der Bildungsgeschichte üblich sind, und unternimmt somit den Versuch, einen Diskussionsbeitrag zur Definition und Bestimmung der Bildungsgeschichte zu leisten (gegenüber dem älteren und engeren Konzept der Geschichte des Schulwesens). Als Modellbeispiel dient ihm die Geschichte der Universitätskliniken vom Ende des 18. Jahrhunderts bis heute. Anhand der jüngsten historiografischen Arbeiten (überwiegend) tschechischer Historiker und Historikerinnen, die nicht nur die Medizingeschichte in ihren ursprünglichen Grenzen, sondern auch verschiedene Richtungen der Sozial- und Kulturgeschichte repräsentieren, verfolgt er folgende Forschungssegmente: 1. Geschichte der Kliniken als Lehranstalten, also im Kontext der Geschichte des Schulwesens (in diesem Falle konkret des medizinischen Hochschulwesens, und zwar sowohl des prä- als auch des postgradualen). 2. Geschichte der Kliniken als hochrangige (bis Mitte des 20. Jahrhunderts praktisch das Monopol innehabende) Zentren biomedizinischer Forschung, also im Kontext der Wissenschaftsgeschichte (wissenschaftlicher Einrichtungen, wissenschaftlicher Disziplinen) bzw. der Wissens- und Ideengeschichte. 3. Geschichte der Kliniken als hochspezialisierte Heilanstalten, einschließlich der Sozialgeschichte Gebildeter (Intellektueller) einerseits und in medizinischen Berufen, Einrichtungen und Systemen Ausgebildeter andererseits. 4. Geschichte der Kliniken und ihrer Angestellten in sozialen und politischen Netzwerken, einschließlich der gesellschaftlichen Rolle Gebildeter. Auf allen Untersuchungsebenen der Geschichte der Kliniken in den vergangenen ungefähr drei Jahrzehnten sind soziale und kulturelle Kontexte deutlich sichtbar, also ein wesentlicher Charakterzug einer breit konzipierten Bildungsgeschichte des 18. bis 20. Jahrhunderts.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

Petr Svobodný
Ústav dějin a archiv Univerzity Karlovy
petr.svobodny@ruk.cuni.cz

³⁵ Christophe CHARLE, *Intelektuálové v Evropě 19. století*, Praha 2004; Petr HLAVÁČEK (ed.), *Intelektuál ve veřejném prostoru. Vzdělanost, společnost, politika*, Praha 2012.

PRAŽSKÁ UNIVERZITA ZA VLÁDY FERDINANDA I. – JEJÍ VZTAH K PANOVNÍKOVI A K PRAŽSKÝM MĚSTŮM

MAREK ĐURČANSKÝ

PRAGUE UNIVERSITY DURING THE RULE OF FERDINAND I: ITS RELATION TO THE EMPEROR AND THE TOWNS OF PRAGUE

This contribution follows the relation of the Prague Utraquist university to the towns of Prague and, in parallel, its relation to Ferdinand I (1526–1564), Holy Roman Emperor and ruler of the Czech Lands. In the power struggle between the nobles and the burghers, the university tended to side with the towns, especially with Prague. The policy of Ferdinand I was, however, openly anti-burgher, anti-town. Within this political environment, university's good relations with the towns and cities were therefore of a diminishing importance, although in the university's daily operations, they remained essential since most of its students were burghers. Prague university's relations with Ferdinand I were cautious, but not openly hostile. Its relations to the towns of Prague is traced not only on the level of political connections but also in terms of their daily coexistence, which included e.g. conflicts between the justice systems of the university and the towns, repairs to university buildings, or issues pertaining to ecclesiastic administration. Despite various efforts of Utraquist estates, proposed university reforms either did not take place or were merely partial.

Keywords: Prague university – Ferdinand I – Prague – uprising of the estates – 16th century

DOI: 10.14712/23365730.2019.9

Nejstarší středoevropské vysoké učení ztratilo po husitských válkách hodně ze svého někdejšího lesku.¹ Přesto ale v době nástupu Ferdinanda I. na český trůn stále představovalo významné duchovní ohnisko alespoň v rámci země, mezi jejímž obyvatelstvem převažovali přívrženci utrakvismu. Důležitou roli ve vývoji pražské univerzity hrála ve sledované době vazba na česká města, především na pražské souměstí. Praha představovala pro vysoké učení hlavní mocenskou oporu se všemi pozitivy a negativy, jež takové spojení s sebou přinášelo. Jestliže v době Ferdinandovy české korunovace stála spojená Praha pod vedením Jana Paška z Vratu na vrcholu svého mocenského vzestupu, v době královny smrti už byla česká královská města v důsledku nezdařeného odboje roku 1547 jen marginální politickou silou, jejíž klesající význam vyvažovaly hlavně výsledky na poli hospodářském a kulturním.

¹ Tato studie vznikla jako výstup z projektu Praha – residence Ferdinanda I. Habsburského a jeho kulturního okruhu, 1526–1564, podpořeného Grantovou agenturou České republiky (grant č. 13-16963S, řešitel Jaroslava Hausenblasová)

Předkládaný příspěvek tvoří doplněk nedávno vydané studie zaměřené na vazby pražské univerzity k českým městům za panování Ferdinanda I.² Cílem tohoto textu je pokusit se v hlavních obrysech paralelně sledovat vztah pražské univerzity ke králi a hlavnímu městu země v prvních desetiletích poté, co Jagellonce na českém trůně nahradili Habsburkové. Úkol je to snad o to smysluplnější, že zatím nemáme podrobnější zpracování jejich dějin za vlády Ferdinanda I. Předcházející jagellonské období,³ podobně jako poslední zhruba půlstoletí existence utrakvistické univerzity,⁴ se těšily mnohem intenzivnější pozornosti historiků české vysokoškolské vzdělanosti, což lze zejména ve druhém případě snadno vysvětlit také neporovnatelně větším množstvím dochovaných pramenů, jež máme k dispozici. Pro dobu Ferdinanda I. lze nalézt jen málo dosud nepoužitých písemností, spíše je třeba o něco více kombinovat prameny dosud vzájemně nekonfrontované a snažit se je reinterpretovat.⁵ Kariéra mladšího z vnuků Maxmiliána I. na českém trůnu se ostatně (a podle mého soudu právem) těší jistým, poměrně úspěšným snahám o rehabilitaci.⁶ Ať tak či onak, role pražské univerzity byla při všem útlumu dostatečně významná na to, aby se jí zabývaly zemské

² Marek ĎURČANSKÝ, *Pražská utrakvistická univerzita a česká města za vlády Ferdinanda I.*, Kuděj. Časopis pro kulturní dějiny 19/2, 2018, s. 157–176. Zde je také podrobně uvedena relevantní literatura, proto níže uvádím jen literaturu vztahující se přímo k tématu této stati, a nikoli k dějinám pražské univerzity ze všech možných úhlů pohledu.

³ Jiří PEŠEK, *Některé otázky dějin univerzity pražské jagellonského období (1471–1526)*, Acta Universitatis Carolinae Pragensis – Historia Universitatis Carolinae Pragensis (dále AUC-HUCP), 18/1, 1978, s. 129–171.

⁴ Zikmund WINTER, *O životě na vysokých školách pražských knihy dvoje. Kulturní obraz XV. a XVI. století*, Praha 1899. Wintrova díla týkající se univerzity jsou o to významnější, že jejich autor mohl ještě užít pramenů z Archivu města Prahy a Archivu Univerzity Karlovy, které od roku 1945 již nemáme k dispozici. Winter hojně cituje nejstarší děkanskou knihu filozofické fakulty (tzv. *Liber decanorum facultatis philosophicae ab a. 1367 usque ad a. 1585*, původní signatura M 17). Je ovšem k dispozici její letitá edice, kterou bylo možné pro potřeby této stati rovněž využít. Srov. *Monumenta historica Universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis*, tomus I, pars 2, *Liber decanorum facultatis philosophicae ab a. 1367 usque ad a. 1585*, Pragae 1832 (dále jen MUP I/2). Vedle děkanské knihy byla nedávno nově editována také tzv. *Acta rectorum*: František ŠMAHEL – Gabriel SILAGI (edd.), *Statuta et acta rectorum Universitatis Carolinae Pragensis 1360–1614* (Documenta historica Universitatis Carolinae Pragensis I), Praha 2018, s. 53–185.

⁵ Práci s prameny moc neulehčuje existence tří moderních syntetických zpracování, která bohužel neobsahují poznámkový aparát, pouze seznamy literatury (příp. stručnou obecnou informaci o nejdůležitějších pramenech). Srov. František KAVKA a kol., *Stručné dějiny Univerzity Karlovy*, Praha 1964 (autory příslušných pasáží jsou František Šmahel a Miroslav Truc; dále jen *Stručné dějiny Univerzity Karlovy*); Josef PETRÁŇ, *Nástin dějin filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (do roku 1948)*, Praha 1983; Michal SVATOŠ (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy, I, 1347/48–1622*, Praha 1995 (autory příslušných pasáží jsou Michal Svatoš, Jiří Pešek a Ivana Čornejová; dále jen *Dějiny Univerzity Karlovy, I*). Řadu aspektů vztahu mezi univerzitou a Ferdinandem I. tematizuje Jaroslava HAUSENBLASOVÁ, *Ferdinand I. a pražský humanistický okruh. Několik poznámek k problematice panovnického mecenátu kolem poloviny 16. století*, AUC-HUCP 47/1–2, 2007, s. 89–97, resp. TÁŽ, *Intelektuálové na cestách. Kulturní okruh Ferdinanda I. mezi Vídní a Prahou v první polovině 16. století*, Documenta Pragensia 27, 2008, s. 451–466, zvl. s. 464n. Nejnovější monografií k dějinám předbělohorské univerzity je Mlada HOLÁ, *Studentské koleje pražské univerzity v pozdním středověku a raném novověku. Dějiny – správa – úřední písemnosti (do roku 1622)*, Praha 2018.

⁶ Výrazně např. Jiří PEŠEK, *Ferdinand I.*, in: Marie Ryantová – Petr Vorel (eds.), *Čeští králové*, Praha – Litomyšl 2008, s. 303–319, podobně ve vztahu k Praze Jaroslava HAUSENBLASOVÁ, *Prag in der Regierungszeit Ferdinands I. Die Stellung der Stadt im System des höfischen Residenznetzwerks*, Historie – otázky – problémy 7/2, 2015, s. 9–28. Vedle samotné osobnosti Ferdinanda I. a jeho politiky je pozitivněji hodnocena rovněž užší integrace českých zemí do středoevropského prostoru a Prahy do rezidenční sítě habsburských panovníků. Je zjevné, že Ferdinand I. položil dostatečné základy pro pozdější kulturní a intelektuální rozvoj Prahy v době rudolfinské, z nějž čerpala také pražská univerzita. K vývoji vztahu české historiografie k Ferdinandovi I. srov. přehledný esej Karla Pacovského v knize Alfreda KOHLERA, *Ferdinand I. (1503–1564). Kníže, král a císař*, České Budějovice 2017, s. 259–283.

úřady, panovník i samosprávné korporace pražského souměstí. Samozřejmě ne vždy se stejnou intenzitou.

Nejisté postavení vysokého učení v mocenském poli mezi schopným panovníkem a jednou z dosavadních hlavních politických sil v zemi, již pražská města bezesporu představovala, bylo v době konfesijních turbulencí zároveň příležitostí pro změny. Nahlížíme-li na problematiku v širším středoevropském kontextu, pak Ferdinand ve vztahu k vídeňské univerzitě rozhodně prokázal, že si je vědom významu vysokého školství a začátky jeho reformních snah na tomto poli šly ve Vídni ruku v ruce se změnami v oblasti městské správy.⁷ Otázka, nakolik se Ferdinand I. reformou vídeňské univerzity inspiroval ve svých pražských plánech, nebyla zatím podrobněji tematizována.⁸

V posledních letech panování Jagellonců byla univerzita do značné míry paralyzována mocenským zápasem mezi šlechtou a městským stavem, zároveň ale také konfesijními rozpory, a to zejména v pražském souměstí, které bylo i po formální stránce sjednoceno. Ačkoli se menší část mistrů klonila k reformaci, přímé zásahy luteránsky orientované staroměstské rady do univerzitních záležitostí vrcholící obsazením místa kazatele v Betlémské kapli radikálem Martinem Hánkem a vnucenou změnou na postu děkana filozofické fakulty posunuly dosavadní narušování univerzitní autonomie o notný kus. Stalo se tak krátce před dočasným spojením Starého a Nového Města (1523–1528), jehož symbolem bylo také ustavení společné městské rady. Záhy ji obsadili starokališnický orientovaní přívrženci M. Jana Paška z Vratu. Ani oni se nevyhýbali zásahům do vnitřních záležitostí univerzity, v jejímž čele stanul v roce 1527 někdejší administrátor konsistoře podobojí M. Havel Cahera. Rozdělení sjednocené Prahy a Paškův pád v roce 1528 byl také jeho koncem – brojení proti Ferdinandovi I. Caherovi přineslo nejprve odvolání, a poté vyhnanství, z něhož se již neměl vrátit. V periodizaci náboženské orientace utrakvistické univerzity, kterou navrhl Jiří Pešek, končí rokem 1528 fáze bojů o prosazení luterství a nastává období intenzivní orientace na univerzitu ve Wittenbergu.⁹ To vztahy k Ferdinandovi I., který již v roce 1524 studium zde svým poddaným zakázal,¹⁰ jistě příliš nevylepšílo. Každopádně zde studovala řada profilujících osobností pražského učení následujících desetiletí (Matouš Collinus z Chotěřiny, Jan Šentýgar z Chotěřiny, Šebestián Aerichalcus aj.). Tento trend podpořila také generační výměna v důsledku úmrtí několika starších mistrů ortodoxní utrakvistické orientace během morových epidemií.¹¹

Rady pražských měst přitom zůstávaly – přes všechny konfesionální neshody – po dobu panování Ferdinanda I. nekatolické. Odpovídalo to ostatně znění privilegia císaře Zikmunda Lucemburského z roku 1435. Po roce 1547 Ferdinand I. toto privilegium nepotvrdil a připravil tak půdu pro pozdější dobu: od roku 1571, kdy ve staroměstské radě zasedl

⁷ A. KOHLER, *Ferdinand I.*, s. 62n. K reformě vídeňské univerzity uskutečněné Ferdinandem I. srov. Kurt MÜHLBERGER, *Ferdinand I. als Neugestalter der Universität Wien. „[...] das Generalstudium, gleichsam eine hervorragende Pflanzstätte zur Verbreitung der Religion und zur richtigen Führung des Staates [...]“*, in: Wilfried Seipel (Hg.), *Kaiser Ferdinand I. 1503–1564. Das Werden der Habsburgermonarchie*, Wien 2003, s. 265–275, a též, *Kaiser Maximilian II. und die Universität Wien*, in: Friedrich Edelmeyer – Alfred Kohler (Hgg.), *Kaiser Maximilian II.: Kultur und Politik im 16. Jahrhundert*, Wien – München 1992, s. 203–230 (zejména úvodní pasáže).

⁸ Základní otázky a literaturu shrnuje zdařile J. HAUSENBLASOVÁ, *Intelektuálové na cestách*, s. 461–463.

⁹ Jiří PEŠEK, *Pražská utrakvistická univerzita a náboženské poměry 16. století*, AUC-HUCP 36–38/1–2, 1996–1998, s. 31–40.

¹⁰ A. KOHLER, *Ferdinand I.*, s. 148.

¹¹ *Stručné dějiny University Karlovy*, s. 83

plzeňský rodák Šebestián Agricola z Horšova, počet katolických exponentů v následujících desetiletích postupně vzrůstal, neúměrně k zastoupení katolíků mezi staroměstskými měšťany.¹² Ani jedno z toho nebylo nekatolickými předáky pražských měst zapomenuto – Zikmundovo privilegium i příchod prvního katolíka do staroměstské rady výrazně reflektuje tzv. Větší Apologie stavů českých z roku 1618.¹³

Ani nekatolická konfesijní orientace ovšem neuchránila univerzitu dalšího vměšování představitelů pražské správy do vnitrouniverzitních záležitostí. Problematické byly tradičně otázky překrývání se akademické a městské jurisdikce. Příklad z masopustního období roku 1534 byl děkanem M. Jindřichem Curiem označen jako „*ausum Pragensium contra privilegia*“. Staroměstská rada tehdy nechala na tři dny uvěznit studenta, který hrál hlavní roli v Plautově komedii Chvástavý vojín. Studenti hru provozovali na novoměstské radnici, což vzbudilo nelibost Staroměstských a uvěznění uvedeného studenta odůvodnili absurdním tvrzením, že došlo k porušení panovníkem vydaného zákazu shromažďování lidu. Děkan zápis uzavřel ironickou poznámkou: „... *ab illis fieri debeat, qui se patronos studii [jactant]*“.¹⁴

Z významnějších rozporů mezi akademickou a městskou jurisdikcí ve sledované době je třeba připomenout ještě signifikantní případ z roku 1542. Tehdy z popudu staroměstského kancléře M. Martina Kuthena ohledali zástupci městské rady majetek, který po sobě bez posledního pořízení zanechal v univerzitní vsi Michle jeden z bohatších venkovanů. Nastalý spor vyhrotilo zatčení M. Zikmunda Antocha z Helfenburka Staroměstskými, takže univerzita nakonec hledala zastání u komorního soudu. Tento případ i drobnější rozpory postupně vedly k hledání bližších vazeb mezi univerzitou a Novým Městem pražským.¹⁵

K rozporům v otázce jurisdikce docházelo také mezi univerzitou a s ní personálně značně provázanou utrakvistickou konsistoří, přičemž do projednávaných případů mohla zasahovat rovněž obec, případně farnost. Na jaře 1536 obžalovala univerzita faráře Týnského kostela Vojtěcha, který její představitele pohaněl poté, co uvěznili rektora školy u uvedeného kostela Šimůnka. Farář předvolaný před konsistoří uváděl, že před administrátora předstoupil pouze kvůli němu, „*a ne k vůli pánům mistrům*“. A dodával: „*kolikrát by mne koli obeslali oni, jim k vůli nestanu a odpovídati nechci, a pane administrátor, račte sobě o to dobrý pokoj učiniti; neb to jest věc i pánů Pražanů i pánů osadních*“. Představitelům univerzity obžalovaný navíc vyčítal, že „*toho masojídka to kníže vítali, což jsou králi pánu svému neučinili a Páni Pražané také něco k pánům mistrům promluvíli*“.¹⁶ Jen o měsíc později byl ze strany univerzity obviněn farář u kostela sv. Havla Pavel, který jim měl vyhrožovat během kázání a zesměšňovat je, „*a to slovy lehkomyšlnými pravě: ti učenci v učení Pražském že se sklátili u víře a nevědí, jak věří*“. Farář tuto část obvinění popřel, měl prý pouze říci, že „*mnozí učení lidé nyní jsou se zpletli a nevědí, jak věří*“. Sám se přihlásil k tomu, „*jak jsou staří mistři vyznali, jako mistr Matěj Pařízkej*“ (tedy M. Matěj z Janova). Místři se poté dali

¹² Na základě prosopografie, kterou zpracoval Jaroslav DOUSA, *Seznamy staroměstských konšelů z let 1547–1650*, Pražský sborník historický 14, 1981, s. 65–119.

¹³ Václav ŠUBRT (ed.), *Apologie druhá stavův Království českého*, Praha 1862, s. 72–76.

¹⁴ MUP I/2, s. 315n; Z. WINTER, *O životě*, s. 437.

¹⁵ *Stručně dějiny University Karlovy*, s. 84.

¹⁶ Klement BOROVÝ (ed.), *Jednání a dopisy konsistoře katolické i utrakvistické*, I, *Akta konsistoře utrakvistické*, Praha 1868, s. 112–113. O rok později (v dubnu 1537) obvinili představitelé univerzity týnského faráře Vojtěcha znovu. Tentokrát měl přímo v kostele zbít kantora, což bylo vnímáno rovněž jako potupa rektora univerzity. Tamtéž, s. 119n.

presvědčit „na snažné žádosti naše [tj. konsistoriánů] i pánův Pražanův to jsou v moc dali, aby ubrmanským během výpověď učiněna byla“.¹⁷

Jedním z výrazných průsečíků mezi univerzitou, pražskými městy a zemskými úřady, resp. panovníkem, bylo ustavení a další osudy místa lektora řeckého jazyka. Shodou okolností bylo nakonec vázáno pouze na jedinou, ale výraznou osobnost mezi soudobými humanisty – M. Matouše Collina z Chotěřiny. Lektorát měl být finančně zajištěn z nadace staroměstského měšťana, právníka Jana France z Královské Hory, který v roce 1537 na jeho zřízení věnoval 1000 kop grošů českých. Nadaci poté spravovala staroměstská rada. Když místo odmítl významný spolupracovník Erasma Rotterdamského Řehoř Hrubý z Jelení, stal se vážným kandidátem Matouš Collinus, který přišel do Prahy z Wittenbergu na podzim 1540 vybaven dvěma doporučujícími listy Filipa Melanchtona adresovanými – symptomaticky – univerzitě a staroměstské městské radě.¹⁸ Zdlouhavá jednání mezi oběma institucemi nakonec v létě 1541 urychlil zákrok samotného Ferdinanda I. Nebylo to naposledy, kdy panovník osobně zasáhl do Collinových osudů. Univerzitní lektor řeckého jazyka placený z nadace spravované městem byl i nadále v komplikovaném postavení, v konfliktu dvou loajalit, násobeném ještě opakovanými osočováním z luterství vedenými ze staroutrakvistických pozic. Vyrovnat se s tak složitou situací pomáhaly Collinovi jeho vazby na dvůr Ferdinanda I., zprostředkované zejména díky učencovu přátelství s Janem Hodějovským.¹⁹

Po celé 16. století visela nad univerzitou otázka reformy, jejíž aktuální podoba se proměňovala podle náboženské a politické situace. Některé otázky, zejména ekonomické, se ale objevovaly opakovaně. Problematika univerzity tak přicházela na pořad jednání zemských sněmů a návrhy byly předkládány rovněž panovníkovi. Revize univerzitních statut, k níž došlo v roce 1528, představovala především přehledně „shrnutí a uspořádání dříve již platných norem“.²⁰ Prostřednictvím doplňků, a především vypuštěním neaktuálních pasáží měla být starší pravidla uvedena do souladu s realitou počátku 16. století.

Jedním z témat, která byla tehdy ve vztahu k univerzitě trvale aktuální, byl dostatek nadaných studentů za situace, kdy studiu svých poddaných některé vrchnosti bránily. Protože bylo na dostatku studentů závislé také personální zajištění utrakvistické farní sítě, šlechtické stavy univerzitě na sněmu v roce 1531 vyhověly, předpokladem měl být ale závazek dotyčného dát se na dráhu duchovního nebo univerzitního mistra.²¹ Směřování k radikálnější reformě pražské univerzity bylo do značné míry souběžné se situací ve Vídni, která rovněž trpěla nedostatkem studentů (propad souvisel s reformací i s trvajícím tureckým ohrožením).²² Snahy

¹⁷ Tamtéž, s. 113n. O případech obou kněží také F. ŠMAHEL – G. SILAGI (edd.), *Statuta et acta*, s. 89n.

¹⁸ Opis výsledné smlouvy mezi staroměstskou radou a univerzitou viz Archiv Univerzity Karlovy (dále jen AUK), fond Rukopisy A, sign. A 17 II-1, p. 234–248; srov. také F. ŠMAHEL – G. SILAGI (edd.), *Statuta et acta*, s. 95–99. Ve vztahu k Melanchtonovi je možné ještě zmínit jeho předchozí dopis z roku 1538, jímž žádal o vypůjčení rukopisu obsahujícího Přírodopis Plinia staršího a listy Plinia mladšího. Rukopis kdysi univerzitě věnovala staroměstská rada, čímž děkan vysvětloval, že se na Staroměstské radní obracel o svolení, aby mohl vzácné dílo Melanchtonovi na rok zapůjčit. MUP I/2, s. 321; Z. WINTER, *O životě*, s. 376, 381.

¹⁹ Srov. zejména podrobný biogram s přehledem díla a vyčerpávajícím výčtem starší literatury a pramenů v nedocenitelné příručce Josefa HEJNICE – Jana MARTÍNKY, *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě*, I, Praha 1966, s. 416–451. Z novější literatury přehledně *Dějiny Univerzity Karlovy*, I, s. 215n, 233n.

²⁰ *Stručně dějiny Univerzity Karlovy*, s. 82n.

²¹ *Sněmy české* I, Praha 1874, svolení stavů podobojí 11. 6. 1531; AUK, fond Rukopisy A, sign. A 17 I-1, p. 116.

²² Albert MÜLLER, *Universitätsbesuch und Städtische Herkunft. Forschungsprobleme am Beispiel österreichischer Städte und der Wiener Universität 1347–1554*, in: Kurt Mühlber – Thomas Maisel (eds.), *Aspekte der Bildungs- und Universitätsgeschichte. 16.–19. Jahrhundert*, Wien 1993, s. 332–360.

o proměnu vídeňské univerzity v zeměpanskou instituci, která by se výměnou za finanční zajištění podřídila zájmům a potřebám panovníka, narážely zprvu na neochotu vysokého učení, jehož mistři se snažili hlavně o potvrzení stávajících privilegií. Řada reformních kroků nakonec vyústila v tzv. *reformatio nova*, jež přizpůsobila dosavadní strukturu novým poměrům. V porovnání s Vídní v Praze k radikálnější reformě univerzity nedošlo. Ve srovnání s palčivými finančními a politickými otázkami projednávanými na zemských sněmech se přece jenom jednalo o otázku méně závažnou, která několikrát vyzněla do ztracena.

Nakonec král ve stejném roce, kdy bylo vydáno jedno z reformních opatření pro vídeňskou univerzitu, potvrdil privilegia pražskému vysokému učení (5. května 1537).²³ Podle V. V. Tomka bylo potvrzení privilegií jistou náplastí na to, že se sněm toho roku vůbec nezabýval návrhy na reformu univerzity, které předložili předáci stavů podobojí Jan IV. z Pernštejna a Václav (?) z Vartenberka.²⁴ Opravdu vážně míněná iniciativa k reformě univerzity se objevila teprve na programu jednání sněmu z roku 1545, kdy byla ustavena pětičlenná komise (po jedné osobě z každého stavu a administrátoři obou konsistoií), ale práce nebyla dovedena včas ke konci.²⁵ Jsme dnes ovšem velmi vděční za svého druhu „vedlejší produkt“, který vznikl pravděpodobně tehdy, v souvislosti s přípravami reformy, v podobě nejstaršího inventáře univerzitního archivu (1545).²⁶

Významným mezníkem nejen pro vztah panovníka a stavů, ale především pro česká královská města a rovněž pro univerzitu byl nezdařený odboj roku 1547. Vysoké učení se přidalo, byť nijak výrazně, k hlavnímu proudu nekatolických stavů odmítajících s odkazem na zemská práva podpořit Ferdinanda I. a Karla V. v boji proti saskému kurfiřtovi Janu Fridrichovi. Pro jednání nekatolických stavů poskytl – ostatně jako již mnohokrát – zázemí v Karolinu. Jednalo se o následující momenty: 1) Společné jednání obcí Starého a Nového Města započaté 9. února v reakci na mandát Ferdinanda I. K nim se ve dnech 13.–16. února připojili také příslušníci vyšších stavů. Výsledkem bylo společné odmítnutí královského mandátů v tzv. „*snešení a nařízení přátelském*“.²⁷ 2) Jednání „o středopostí“ roku 1547, konkrétně v rozmezí 19.–23. března. Výsledný dokument („*přátelské snešení stavův českých*“)²⁸ měl sloužit jako základ pro jednání na budoucím sněmu.²⁹ Právě toto jednání bylo klíčové, což reflektují i prameny z opačného tábora.³⁰ 3) Další jednání nekatolických stavů od 18. dubna, jehož účastníci průběžně jednali se zemskými úředníky na Pražském hradě. Když do Prahy dorazila zpráva o bitvě u Mühlberka, shromáždila se v Karlově koleji část

²³ AUK, fond Listiny I, sign. I/92, 5. 5. 1537, Praha. K nařízením vydaným v tom samém roce pro vídeňskou univerzitu slov. K. MÜHLBERGER, *Ferdinand I. als Neugestalter*, s. 271.

²⁴ Wenzel Wladiwoj TOMEK, *Geschichte der Prager Universität*, Prag 1849, s. 155; F. ŠMAHEL – G. SILAGI (edd.), *Statuta et acta*, s. 92.

²⁵ W. W. TOMEK, *Geschichte der Prager Universität*, s. 156n; *Sněmy české I*, s. 618, 625, 633; *Sněmy české II*, Praha 1880, s. 27.

²⁶ Karel KUČERA – Miroslav TRUC, *Archiv University Karlovy. Průvodce po archivních fondech*, Praha 1961, s. 10n.

²⁷ Karel TIEFTRUNK, *Odpor stavův českých proti Ferdinandovi I.*, Praha 1872, s. 90–97.

²⁸ Srov. Petr VOREL, „*Přátelské snešení stavův českých z března 1547 a jeho signatáři*“, in: týž (ed.), *Stavovský odboj roku 1547. První krize habsburské monarchie. Sborník příspěvků z vědecké konference konané v Pardubicích 29.–30. 9. 1997*, Pardubice – Praha 1999, s. 81–124.

²⁹ K. TIEFTRUNK, *Odpor stavův českých*, s. 109–126.

³⁰ „Avšak neohlížejíc se na psaní a jistý spravedlivý rozkaz náš, předce jsou ten sjezd sobě o středopostí položený drželi a spolu se v nemalém počtu v Praze v koleji proti starobylému dobrému pořádku a obyčejům scházeli [...]“ Instrukce Ferdinanda I. poslům do Prahy, 15. 5. 1547, Wittenberg. *Sněmy české II*, s. 261n; podobně také s. 293, 309.

měšťanů, kteří se v obavách před reakcí krále snažili zabránit Sixtovi z Ottersdorfu a dalším členům poselstva v odjezdu z Měst pražských do ležení u Wittenbergu.³¹ Poukazování na králem neschválené sjezdy v Karolinu se pak objevilo jako součást obvinění předáků stavovského tábora.³²

Príslušníci univerzity osobně bezprostředně postiženi nebyli, k jistým personálním změnám ale došlo – z pozice rektora po čtyřech měsících odstoupil a následně zcela opustil Prahu Jan Šentygar, známý svým přímým a rozhodným vystupováním. Jeho polemika s Bohuslavem Hodějovským, synovcem známého mecenáše humanistických básníků a místosudího zemského soudu Jana Hodějovského z Hodějova, ukazuje Šentygarův ostrý nesouhlas s postupem Karla V. i Ferdinanda I. vůči říšským i českým stavům.³³ Na postu rektora ovšem nahradil Šentygara jeho přítel Šebestián Aerichalcus, na univerzitě tak nedošlo k nějaké zásadní názorové diskontinuitě.³⁴

V souvislosti s konfiskacemi byla univerzita ekonomicky postižena především v oblasti platů, které byly pojištěné na konfiskovaném městském majetku. Platy převzala česká komora, která je nevyplácela v plné výši.³⁵ Konfiskace se týkala také vsi Sazená nedaleko Velvar, odkud byl zajišťován plat lektora řeckého jazyka, tedy M. Matouše Collina. Konfiskovaný statek se dostal do rukou prokurátora české komory Floriána Griespeka z Griespachu,³⁶ který plat po několik let vyplácel, než byl v roce 1553 z rozhodnutí Ferdinanda I. plat lektora řečtiny pojištěn na komorní vsi Poříčany. Ta byla pak hned následujícího roku společně s celým panstvím Kostelec nad Černými lesy prodána Jaroslavu Smiřickému ze Smiřic, aniž by byl uvedený plat nově pojištěn.³⁷ Matouš Collinus byl ovšem v té době mezi katolíky a staroutrákvisty persona non grata. Z místa profesora řeckého jazyka byl králem odvolán v roce 1558.³⁸

Podrobněji zatím nebyl prozkoumán dopad změn v podmínkách soudobého tisku na univerzitu, tedy na jedné straně zostřené cenzury, na druhé straně strmě stoupajícího počtu tiskařských privilegií udělovaných Ferdinandem I. po roce 1547. Např. v oblasti oblíbených kalendářů a minucí se rozmach konkurence nepochybně projevil.³⁹

Porážka stavovského odboje znamenala rovněž znovuotevření otázky reformy univerzity, tentokrát ovšem z úplně jiných východisek, a to ze strany horní konsistoře a panovníka.

³¹ K. TIEFTRUNK, *Odpor stavův českých*, s. 172–200.

³² *Sněmy české* II, s. 315, 335, 354, 368, 404, 415. Záznamy o dění roku 1547 z rektorských akt zpřístupnili F. ŠMAHEL – G. SILAGI (edd.), *Statuta et acta*, s. 107–110.

³³ Josef HEJNIC, *Dva humanisté v roce 1547* (Rozpravy Československé akademie věd, řada společenských věd, roč. 67, seš. 7), Praha 1957, s. 26–35.

³⁴ Záznam o Šentygarově volbě a rezignaci: MUP I/2, s. 343n.

³⁵ *Stručně dějiny University Karlovy*, s. 87; M. SVATOŠ (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, I, s. 216. Příkladem může být ves Smolnice, konfiskovaná královskému městu Louny. M. HOLÁ, *Studentské koleje*, s. 190n.

³⁶ Ke Griespekovu dobrému vztahu ke Collinovi a mecenátu přesahujícímu povinnosti držby vsi Sazená srov. Václav BŮŽEK, *Ferdinand Tyrolský mezi Prahou a Innsbruckem. Šlechta z českých zemí na cestě ke dvorům prvních Habsburků*, České Budějovice 2006, s. 103. Univerzita s ním přicházela do kontaktu i jako pozemková vrchnost, srov. záznam o dvou michelských venkovanech, kteří měli platit pokutu české komoře: MUP I/2, s. 347; F. ŠMAHEL – G. SILAGI (edd.), *Statuta et acta*, s. 110.

³⁷ Zikmund WINTER, *Děje vysokých škol pražských od secessí cizích národů po dobu bitvy bělohorské (1409–1622)*, Praha 1897, s. 55n; Michal FLEGL, *Florián Gryspek a Matouš Collin*, Listy filologické 103, 1980, s. 82–94; F. ŠMAHEL – G. SILAGI (edd.), *Statuta et acta*, s. 120n.

³⁸ J. HEJNIC – J. MARTÍNEK, *Rukověť*, I, s. 419n.

³⁹ Z. WINTER, *O životě na vysokých školách pražských*, s. 344; Karel BERÁNEK, *Tiskařská privilegia České dvorské kanceláře v Státním ústředním archivu v Praze*, Strahovská knihovna 12–13, 1977–1978, s. 75–77.

Jednalo se o podobný plán, který byl uplatněn v případě vídeňské univerzity, při jistém zohlednění náboženských specifik českého prostředí (panovník nabídl platit profesory bez rozdílu vyznání, pokud bude mít právo jmenovat je). Míra zásahů do autonomie školy byla pro mistry kolegiáty i pro nekatolické stavy nepřijatelná, proto z reformy záhy sešlo.⁴⁰ Králi se tak otevřel prostor pro řešení v podobě povolání jezuitů.

V 50. a 60. letech 16. století procházela změнами tradiční vazba univerzity k dolní (utrakvistické) konsistoři sídlící přímo v Karolinu. Výslovně konfliktní byl vztah s administrátorem M. Janem Mystopolem, zvláště poté, co univerzita zaujala negativní postoj k plánům na sblížení starotrakvistů s katolíky na konci 40. let. Otevřený spor vyvolalo dosazení Mystopola jako kazatele do Betlémské kaple a koleje Všech Svatých, kterou se pokusil odtrhnout od univerzity. Postupně klesal také počet mistrů kolegiátů mezi konsistoriány.⁴¹

Otázkou, již byla v souvislosti s dějinami pražské univerzity za panování Ferdinanda I. nedávno věnována samostatná pozornost, je podoba sítě městských škol v této době.⁴² Oproti přelomu 16. a 17. století, kdy je soudobá situace poměrně detailně známa, existuje pro sledované období řada dílčích bílých míst – je zřejmé, že se vedle zavedených škol ve velkých městech v řadě lokalit teprve konstituovaly samostatné instituce pro základní, případně střední stupeň vzdělání. Univerzita si nárokovala dohled nad nižším školstvím již v době jagellonské, nebylo tomu jinak ani v následujících desetiletích. Ve vztahu k městům pražským představuje důležitý moment jednání s radami Starého a Nového Města započaté roku 1533, vedoucí k omezení soukromých škol a upevnění dohledu rektora univerzity nad pražským partikulárním školstvím.⁴³ Pokud jsme tu ovšem zmiňovali její částečně problematickou situaci v období po r. 1547, patří k jejím symptomům také privilegium Ferdinanda I. pro litoměřickou městskou školu (1549), které je jasným narušením všeobecně nárokováného dohledu ze strany pražské univerzity: „*Také tomu chceme [...], aby nynější i budoucí Mistři neb praeceptorové v té škole litoměřické vši té svobody a práva užívali a bez překážky rektora i Mistruov pražských užívati mohli, jako jiní v takových a k té podobných obzvláštních školách užívají [...]*“.⁴⁴ Součástí ustanovení byl také požadavek na osobu vyučujícího, jež dosazovala městská rada a měl jím být mistr svobodných umění výhradně katolického nebo utrakvistického vyznání. Praxe ale byla nakonec silnější – mezi předbělohorskými rektory této školy byli mladí muži různého vyznání (včetně luteránů a českých bratrů), a to takřka výhradně z řad absolventů pražské univerzity,⁴⁵

⁴⁰ Z. WINTER, *Děje*, s. 40n; *Stručné dějiny Univerzity Karlovy*, s. 86; Jaroslav PÁNEK, *Stavovská opozice a její zápas s Habsburky 1547–1577*, Praha 1982, s. 32; Klement BOROVIČ (ed.), *Jednání a dopisy konsistoře katolické i utrakvistické*, II, Praha 1869, s. 62n. Z předcházejících konfesijně orientovaných sporů o městské školy v českých zemích zmiňme alespoň případ Kadaně z konce 30. let 16. století, tam ale pražská univerzita nejspíše nehrála žádnou roli. Srov. *Sněmy české I*, Praha 1874, s. 423–426.

⁴¹ MUP 1/2, s. 353n; F. ŠMAHEL – G. SILAGI (edd.), *Statuta et acta*, s. 115; Z. WINTER, *Děje*, s. 40n; *Stručné dějiny Univerzity Karlovy*, s. 87.

⁴² Marek ĐURČANSKÝ, *Pražská utrakvistická univerzita a česká města za vlády Ferdinanda I.*, s. 162–167.

⁴³ F. ŠMAHEL – G. SILAGI (edd.), *Statuta et acta*, s. 86–89.

⁴⁴ Oldřich KOTYZA – Jan SMETANA – Jindřich SMETANA et al., *Dějiny města Litoměřic*, Litoměřice 1997, s. 179n., 367 (zakládací listina školy, přetištěno dle František DVORSKÝ (ed.), *Paměti o školách českých. Listář školství českého v Čechách a na Moravě od l. 1598 do 1616 s doklady starší i pozdější doby*, Praha 1886, s. 49–50). V kontextu srov. též Zikmund WINTER, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách v XV. a XVI. století*, Praha 1901, s. 164n. Tehdejší rektor pražské univerzity Jan Hortensius (Zahrádka) si o záležitosti rovněž neopomněl učinit záznam do rektorských akt. F. ŠMAHEL – G. SILAGI (edd.), *Statuta et acta*, s. 112n.

⁴⁵ Julius LIPPERT, *Geschichte der Stadt Leümeritz*, II, Prag 1871, s. 462–464.

počítaje v to i osobnosti formátu M. Pavla Stránského ze Zapské Stránky.⁴⁶ Hned v roce 1550 se ostatně stal jejím rektorem M. Adam Vodička (Aquila) Žatecký, absolvent z Vítenberka, přijatý o čtyři roky dříve mezi profesory pražské univerzity. Jeho odchod do Litoměřic byl zaznamenán také v *Liber decanorum* a v rektorských aktech.⁴⁷ Jeví se mi jako nemyslitelné, že by na výběr příslušného člena akademické obce nakonec neměl vliv *rector magnificus*. Lze tedy soudit, že systém městského partikulárního školství napojený na pražskou univerzitu byl v polovině 16. století již natolik zaběhlý a funkční, že jej dílčí narušení – byť v jedné z významných lokalit – nemohlo ohrozit, naopak se ukázalo jako dlouhodobě neudržitelné.

Jeden z běžných aspektů ve vztahu univerzity k pražským městům, především Starému Městu pražskému, představovala prostá fyzická přítomnost univerzity ve městě a z ní vyplývající konfliktní pole vzájemného každodenního soužití, ať už se jednalo o mezilidské vztahy nebo stavebně-technické otázky. Mohlo se jednat o drobnější problémy, jako byl chlév pro vepře jistého Pavla, řečeného Žák (resp. Paulus Pistor), obtěžující obyvatele koleje mediků na počátku 40. let,⁴⁸ ale také zásadnější záležitosti ovlivňující fungování ústředních míst akademického života. Ty byly na pořadu dne v průběhu 50. let 16. století v případě Karolina opakovaně, přičemž do jejich řešení vedle městských úřadů vstupoval také panovník, resp. jeho zástupci. V roce 1551 vznesl probošt a mistři Karlovy koleje na arciknížete Ferdinanda stížnost týkající se odpadní strouhy v okolí Karolina. Z rozhodnutí arciknížete a za prostřednictví komisařů, v čele s purkmistrem Starého Města pražského, byla uzavřena smlouva mezi mistry kolegiáty Karlovy koleje a radou Starého Města „o tok vody“. Obsahovala ustanovení o likvidaci zmíněné smrduté strouhy, která vedla přímo podél koleje a do níž byla sváděna voda ze střech většiny domů v Úzké ulici,⁴⁹ ale patrně nebyly výjimkou ani jiné tekutiny a odpad. Mistři souhlasili se svedením této stoky do zahrady Karolina, ovšem „*tímto způsobem: mají udělané bejti veliké trouby požerací pod zemí, tak aby v zahradě smradem ani jinak škoda nedála se*“, a to s příslušnými „špunty“ pro pravidelné čištění, obojí na náklad staroměstské obce.⁵⁰

V roce 1558 mistři znění této smlouvy na vyžádání parafrázovali v listu maršálkovi Království českého.⁵¹ Dokument patrně souvisel se soudobou sérií jednání, v nichž se představitelé pražské univerzity obraceli na císaře Ferdinanda I., arciknížete Ferdinanda Tyrolského, českou komoru, ale také na české stavy. Žádali o odpuštění berně z univerzitních vesnic s poukazem na mimořádně špatný stav Karolina, zejména dezolátní stav krovů, kvůli němuž do budovy na mnoha místech zatékalo. Na stavy apelovali s poukazem na důležitost

⁴⁶ V tomto kontextu není důležité, zda byl Pavel Stránský českobratrské konfese nebo ne. Pro jeho novotraktvistické vyznání přesvědčivě František MAREK, *Pavel Stránský*, Ústí nad Labem 1983, s. 21–25.

⁴⁷ MUP I/2, s. 351n; F. ŠMAHEL – G. SILAGI (edd.), *Statuta et acta*, s. 113; Josef HEJNÍC – Jan MARTÍNEK, *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě*, V, Praha 1982, s. 519n.

⁴⁸ Vzniklý spor byl řešen šestipanským úřadem Starého Města pražského. MUP I/2, s. 324n; F. ŠMAHEL – G. SILAGI (edd.), *Statuta et acta*, s. 93n.

⁴⁹ K dějinám některých domů uvedených ve smlouvě srov. Jiří ČÁREK, *Z dějin staroměstských domů. [Ovocný trh a Havířská ulice. Nároží Staroměstského náměstí a Celetné ulice]*, Pražský sborník historický 19, 1986, s. 5–34.

⁵⁰ AUK, sign. A 47, fol. 49r–50v; Z. WINTER, *O životě na vysokých školách*, s. 55n. Winter cituje rukopis z Archivu města Prahy, č. 324, fol. 171, bohužel se nejspíše jedná o jeden ze svazků souboru pamětihodných zápisů, tzv. *Chaos rerum memorabilium*, který shořel při požáru Staroměstské radnice v r. 1945. Srov. Jiří ČÁREK a kol., *Městské a jiné úřední knihy Archivu hlavního města Prahy (Přehled)*, Praha 1956, s. 44.

⁵¹ AUK, fond Rukopisy A, sign. A 47, fol. 29r–v.

největší univerzitní koleje: „aby takové ušlechtilé, nákladné a starodávné stavení, kteréž jest J. M. C. a Vašich [Milos]tí i všeho Království českého potřebný a užitečný klenot a poklad, k dalšímu spuštění, boření a snad i k skáze nenapravitelné (čehož P. Bůh rač uchovati) nepřišlo“. V odůvodnění své finanční tísně uváděli, že se sami už museli kvůli nezbytným opravám zadlužit a dále, že „naděje není, aby někdo na ten čas, jakž se předešle, ač i tehdáž zřídka třefovalo, skutek milosrdný učiniti a na opravu téhož domu odkázati chtěl“. Císař prostřednictvím svého syna s návrhem souhlasil. Ferdinand Tyrolský poté pověřil v červnu 1559 hejtmany Starého a Nového Města pražského, aby společně s „paumeistrem“ Pražského hradu situaci na místě prohlédli a navrhli řešení.⁵²

V té době již měla utrakvistická univerzita konkurenci v jezuitském Klementinu, vydatně podporovaném rovněž nezanedbatelnou částí vyšších stavů.⁵³ Vzájemné soupeření mělo řadu podob. Jednou z nejviditelnějších byly školní divadelní hry a účast na slavnostech. Divadelní hry připravené mistry a žáky utrakvistické akademie zajišťovaly přístup k panovníkovi, pobývajícimu před rokem 1547 v Praze mnohem častěji, již ve 40. letech, např. hra *Susanna* předvedená v r. 1543 na Pražském hradě. Za provedením stál Šebestián Aerichalcus, na jehož zásluhy na poli dramatického umění se dlouho vzpomínalo.⁵⁴ Jezuité byli velmi dobře viditelní při slavnostních vjezdech Ferdinanda I. roku 1558 a arciknížete Maximiliána roku 1562 – výzdobou v okolí Klementina i symbolickými výstupy během vítání obou Habsburků. V prvním případě měl mít způsob, jakým o slavnosti pojednal ve svém popisu Matouš Collinus, přímý důsledek v císařově nemilosti.⁵⁵ Pro intelektuální milieu pražské univerzity 50. let je důležité propojení humanistického okruhu Jana st. Hodějovského z Hodějova s městským, ale zároveň také dvorským prostředím;⁵⁶ v politické rovině se ovšem městskému stavu vzdaluje a přibližuje naopak nekatolické šlechtě.

V posledních letech panování Ferdinanda I. vstoupil do poměrů určujících postavení pražské univerzity ještě jeden faktor – obnovené pražské arcibiskupství a jeho první představitel Antonín Brus z Mohelnice.⁵⁷ Podle původních privilegií a statut byl arcibiskup zároveň kancléřem univerzity. Přestože se Brus myšlenkami na katolickou reformu univerzity zabýval a předložil je také počátkem roku 1562 Ferdinandovi I., soudobá situace nedávala arcibiskupovi argumentujícímu tím, že stará univerzitní privilegia byla vydána katolickou vrchností pro katolíky, příliš šanci na úspěch. Sám Ferdinand I. s velkou pravděpodobností již tehdy vkládal hlavní naděje do jezuitů (jeho odpověď na Brusovo memorandum se patrně nedochovala, byla-li napsána).⁵⁸ Jak citlivou se ale mohla otázka

⁵² Tamtéž, fol. 29v–33v, citáty na fol. 30v–31r; Z. WINTER, *Děje*, s. 56.

⁵³ Přehledně *Dějiny Univerzity Karlovy*, I, s. 247–268. Srov. také lakonický záznam v Liber decanorum: MUP I/2, s. 361, podobně F. ŠMAHEL – G. SILAGI (edd.), *Statuta et acta*, s. 121n.

⁵⁴ Z. WINTER, *O životě na vysokých školách*, s. 440n.; J. HEJNÍK – J. MARTÍNEK, *Rukověť*, I, s. 50. Je výmluvné, že samostatný zápis je obsažen také v Liber decanorum. MUP I/2, s. 329n.

⁵⁵ Z. WINTER, *Děje*, s. 53n., 56; střizlivěji J. HAUSENBLASOVÁ, *Ferdinand I. a pražský humanistický okruh*, s. 95n.

⁵⁶ Lucie STORCHOVÁ, *Paupertate styloque connecti. Utváření humanistické učenecké komunity v českých zemích*, Praha 2011, s. 156–182. Srov. také záznam o jeho pokusu z roku 1550 o zřízení nové profesury s ročním platem 16 kop míšeňských, zaměřené na čtení duchovních básníků. F. ŠMAHEL – G. SILAGI (edd.), *Statuta et acta*, s. 113n.; Z. WINTER, *Děje vysokých škol pražských*, s. 56n.

⁵⁷ Také nástup Antonína Bruse z Mohelnice na pražský arcibiskupský stolec v roce 1561 „de voluntate caesaris Ferdinandi cum consensu summi pontificis“ byl tehdejší děkanem filozofické fakulty M. Pavlem Kristiánem z Koldína do úřední knihy zaznamenán. MUP I/2, s. 373, podobně také do rektorských akt: F. ŠMAHEL – G. SILAGI (edd.), *Statuta et acta*, s. 129.

⁵⁸ Anna SKÝBOVÁ, *Obnovení pražského arcibiskupství v letech 1561–1562 a jeho vztah k pražské univerzitě*, AUC-HUCP 7, 1966, s. 62–72; František KAVKA – Anna SKÝBOVÁ, *Husitský epilog na koncilu tridentském*

arcibiskupova kancléřství za jiných poměrů stát, dokládají pozdější spory kardinála Arnošta Vojtěcha z Harrachu s jezuiti.

S Ferdinandem I. se univerzita rozloučila během jeho pražského pohřbu, kdy arcikníže Ferdinand nařídil, jaký mají mít profesori a další příslušníci univerzity oděv a kde bude jejich místo v rámci pohřebního průvodu v blízkosti pražských radních a představitelů ostatních měst.⁵⁹

Na závěr lze shrnout, že vazba univerzity na města v 60. letech už měla poněkud jinou podobu, než na začátku 20. let, včetně vztahu k městům pražským, který už zdaleka nebyl tak dominantní. Zájem panovníka o univerzitu opadl po stavovském odboji roku 1547, který měl negativní vliv i na její materiální zajištění. Královská města, k nimž měla v první polovině 16. století pražská univerzita nejužší vazby, byla za účast v odboji potrestána nejvíce, ve srovnání s vyššími stavy neúměrně svému provinění. Reálné postihy ovšem ani náznakem nedosáhly důsledků stavovského odboje let 1618–1620. Tehdy se i Jan Campanus v jedné básni dovolával mírnosti, s níž postupoval Ferdinand I.⁶⁰

MAREK ĐURČANSKÝ

Die Prager Universität unter Ferdinand I. – ihre Beziehung zum Herrscher und zu den Prager Städten

ZUSAMMENFASSUNG

Der Beitrag untersucht parallel die Beziehung der Prager Utraquisten-Universität zum Prager Städteverband und zum böhmischen Herrscher unter dem Habsburger Ferdinand I. (1526–1564). Der Einfluss der Universität war damals vorwiegend auf das Binnengebiet Böhmens selbst beschränkt. In dem Machtkampf zwischen den Adelsständen und dem städtischen Stand stand sie den Städten, insbesondere Prag näher. Das änderte sich selbst dann nicht, als sich infolge der Reformation, der königlichen Fiskalpolitik und anderer Umstände eine Ständeopposition herausbildete, der der größte Teil des städtischen Standes angehörte. Die Politik Ferdinands I. aber war offen gegen die Städte gerichtet, was sich insbesondere während des Ständewiderstandes 1547 und in den Sanktionen nach seinem Abklingen zeigte. Die Bindung an die böhmischen Städte vermochte die Universität zwar immer weniger politisch zu nutzen, doch blieb diese Bindung in der Frage des normalen Universitätsbetriebes auch weiterhin von Bedeutung (die meisten Scholaren stammten aus städtischem Milieu und die Universität kontrollierte die personelle Besetzung der städtischen Schulen). In diese Bindungen einzugreifen, versuchte der Herrscher nach 1547, indem er beispielsweise in Leitmeritz eine universitätsunabhängige Schule gründete, doch erwies sich das bisherige Netz städtischer Schulen auch weiterhin als ein starkes, funktionstüchtiges System.

Die Beziehung der Prager Hohen Schule zu Ferdinand I. war von behutsamer, keineswegs aber von offen negativer Natur. Zahlreiche Professoren hatten bindende Beziehungen zum höfischen Milieu, die Universität nahm an offiziellen, mit dem Herrscher verbundenen Feierlichkeiten teil, und in den Ansätzen zu einer Reform der Hochschule zeigten sich potenzielle Inspirationen durch die kurz vorher erfolgte Reform der Wiener Universität (größere Abhängigkeit vom König im Tausch gegen finanzielle Absicherung). Nach dem Scheitern dieser Ansätze war der Weg frei, um die Jesuiten nach Prag zu holen, die hier ein katholisches Gegengewicht zu der nichtkatholischen Universität schaffen sollten.

a původní koncepcce habsburské rekatolizace Čech. Počátky obnoveného pražského arcibiskupství, Praha 1969, s. 166–169. Autoři upozorňují, že stejnou argumentací užíval během svého sporu s univerzitou v roce 1561 M. Havel Gelastus Vodňanský. Srov. K. BOROVÝ (ed.), *Jednání a dopisy konsistoře katolické i utrakvistické*, I, s. 379n.

⁵⁹ F. ŠMAHEL – G. SILAGI (edd.), *Statuta et acta*, s. 131n.

⁶⁰ Z. WINTER, *Děje vysokých škol pražských*, s. 178.

Die Beziehung zu den Prager Städten wird neben den politischen Bindungen auch auf dem Gebiet des alltäglichen Zusammenlebens untersucht, welches beispielsweise Konflikte zwischen der akademischen und der städtischen Jurisdiktion, Reparaturen an den Universitätsgebäuden oder Probleme der Kirchenverwaltung umfasst.

Die Bindungen der Universität an die Stadt hatte in den 1560er Jahren bereits einen anderen Charakter als zu Beginn der 1520er Jahre, die Beziehung zu den Prager Städten inbegriffen, obwohl sie längst nicht mehr so dominant war. Seitens des Herrschers gab es vor dem Ständewiderstand eine gewisse Hoffnung (die real aber nur gering war), dass die Universität eine landesherrliche Einrichtung werden könnte. Doch kam dies nach dem missglückten Ständewiderstand prinzipiell nicht in Frage.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

Marek Ďurčanský
Ústav dějin a archiv Univerzity Karlovy, Praha
marek.durcansky@ruk.cuni.cz

Kronika

Zkoušky, tituly a diplomy.

Potvrzení kompetencí získaných univerzitním studiem od středověku do současnosti

Každoroční konference Mezinárodní komise pro dějiny univerzit (CIHU/ICHU¹) se v roce 2018 konala v sídle jedné z nejstarších a nejslavnějších evropských univerzit, na půdě pařížské Sorbonny (přesněji řečeno dnešní Univerzity Paříž 1 – Panthéon Sorbonne), přímo v historickém komplexu v srdci Latinské čtvrti.²

Téma kvalifikačních zkoušek, respektive na jejich základě udělených titulů stvrzených diplomy, je tématem nejen historickým, ale též vysoce aktuálním. Standardizace a kompatibilita zkoušek a titulů v rámci instituce nebo užšího či širšího regionu (od středověkých a raně novověkých politických celků přes moderní „národní“ státy k současnému evropskému univerzitnímu prostoru), širší či omezenější platnost a uplatnitelnost v praxi nebo rozmanité sociální funkce získaných titulů zajímaly jak středověké bakaláře, mistry a doktory, tak současné univerzitní absolventy nebo „head-huntery“ a „human-resources“ managery.

Třídenní program byl rozložen do několika tematických bloků, během nichž bylo prezentováno na 40 příspěvků ve dvou paralelních sekcích; celá konference byla zahájena i zakončena plenárními sekcemi, celkem se třemi hodinovými přednáškami. Jednotlivé sekce se věnovaly místu zkoušek a udílení gradů v rámci studia, zkouškové legislativě i praxi, sociálním kontextům osvědčení o vykonaných zkouškách i rituálům spojeným s udílením diplomů.

Časový záběr byl velmi široký, od počátků fenoménu evropských univerzit ve středověku až po současný globální systém titulů Ph.D. Převažovaly ovšem příspěvky se zaměřením na středověk (17) a raný novověk do poloviny 18. století (9), méně pak dlouhé 19. století a 20. století, objevilo se též pár referátů zaměřených na dlouhé období od středověku do současnosti a jeden zaměřený výhradně na současnost. Regionální zaměření příspěvků souviselo jednak se složením komise (tradičně spíše romanofonní) a okruhu zájemců o univerzitní dějiny vůbec, jednak bylo propojeno do velké míry s časovým záběrem: nejvíce referujících se věnovalo italským (12) a francouzským (6) univerzitám, výrazně méně byly zastoupeny ostatní regiony „staré“ univerzitní Evropy (Španělsko, Portugalsko, Anglie). Univerzity „nové“, tedy střední, severní a východní Evropy jsou zastoupeny jak v komisi, tak mezi referujícími méně. Širšímu okruhu střední Evropy (nejen Říše) byly věnovány tři příspěvky, Polsku (ve středověku) dva, českým zemím, Rumunsku a Finsku (vše v 19. a 20. století) po jednom. Širší evropský komparativní záběr mělo sedm referujících,

¹ <<https://www.cihu-ichu.org/home?id=39>>, ověřeno 8. 11. 2018.

² Jeho jádrem je dnes univerzitní kostel, jediná významnější přeživší část „nové“ Sorbonny postavené v první polovině 17. století kardinálem Richelieu na místě stejnojmenné středověké koleje, a na něj navazující komplex z doby kolem roku 1900, původně sídlo rektorátu, slavnostních sálů a výukových prostor pro humanitní a přírodovědecké obory.

tchajwanský kolega komparoval současné univerzitní tituly v Severní Americe, Evropě a Východní Asii.

Není možné ani v největší stručnosti představit všechny referáty, přesto bych jich alespoň několik rád zmínil. Úvodní a závěrečné hodinové přednášky byly svěřeny všeobecně dobře známým představitelům dějin univerzit. Jacques Verger (Paříž) uvedl do problematiky konference odkazem na středověké kořeny moderních univerzitních zkoušek, gradů a diplomů. Robert Anderson (Edinburgh) sumarizoval vývoj zkoušek a gradů v „ře národních států“, tedy v 19. a 20. století, kdy i v této sféře je výrazně rozeznatelná dualita dvou převládajících modelů, tzv. napoleonského a tzv. humboldtovského (s britským systémem jako výjimkou). Z dílčích témat bych vyzdvihl referát Rainera C. Schwingese a Kaspara Gublera (Bern) o sociálních kontextech univerzitních zkoušek a získaných gradů ve stře-doevropském prostředí (na základě dlouhodobého prosopografického projektu *Repertorium Academicum Germanicum*³). Po dohodě s Josefem a Lydií Petrářovými jsem měl tu čest prezentovat závěry jejich unikátní monografie o čestných doktorátech na pražských univerzítách v 19. a 20. století.⁴ Referát byl součástí sekce o promočních rituálech, v jejímž rámci se vývoji institutu čestných doktorátů od středověku po současnost věnoval též belgicko-finský badatel mladší generace, velmi aktivní v rámci ICHU a dobře známý ze spolupráce i českým kolegům, Pieter Dhondt.

P. Dhondt by měl být také hostitelem příští konference, která by se měla konat roku 2019 v Helsinkách a věnovat se dějinám medicínských studií.

Petr Svobodný

doi: 10.14712/23365730.2019.10

³ <<https://rag-online.org/>>, ověřeno 8. 11. 2018.

⁴ Josef PETRÁŘ – Lydia PETRÁŘOVÁ, *Čestní doktoři Univerzity Karlovy 1848–2015*, Praha 2018.

Recenze a zprávy

Armin Kohnle – Thomas Krzenck (Hgg.), unter Mitarbeit von Friedmann Richter und Christiane Domtera-Schleichardt, Johannes Hus deutsch,
Evangelische Verlagsanstalt Leipzig 2017, XXXII + 730 ss., ISBN 978-3-374-04165-7

Objemný svazek přináší vyvážený výběr 37 děl Jana Husa z let 1403–1415 v novém nebo revidovaném německém překladu. Postihuje všechny žánry jeho tvorby (univerzitní útvary, kazatelské dílo, teologické práce, kontroverze, obrany i korespondenci) a dokumentuje klíčové momenty jeho života.

Iniciátoři tohoto podniku nejsou v českém prostředí neznámi. Armin Kohnle, profesor teologické fakulty v Lipsku, se zabývá reformací v Německu, spolupracuje na kritickém vydání spisů a korespondence Tomáše Müntzera a je autorem publikací o Lutherovi i dalších významných osobnostech včetně Husa.¹ V daném svazku měl na starosti texty latinské. Thomas Krzenck, který zajišťoval překlady z češtiny, se věnuje dlouhodobě přímo bohemikálním tématům. V několika studiích pojednal o testamentech z českých měst. V poslední době pak zaměřil svoji pozornost na osobnost Jana Husa, o jehož životě a učení vydal popularizující monografii pro německé publikum.² Ke stejnému prostředí se obrací i tento nový svazek, který byl zařazen do volné ediční série *Werkausgaben der großen Reformatoren*. Byly v ní již vydány tři svazky německých děl Martina Luthera s převodem do dnešní němčiny, tři svazky jeho latinských děl s paralelním německým překladem, čtyři svazky děl Philippa Melanchthona v německém překladu a tři svazky kritické edice díla Thomase Müntzera. Hus tak byl zařazen do společnosti nejvýznamnějších myslitelů evropské reformace.

Svazek otevírá vstupní studie, která informuje o životě, teologickém myšlení a procesu Jana Husa. Jejimi autory jsou hlavní vydavatelé svazku. Autoři vycházejí z německé i české literatury, opírají se též o zcela novou produkci; vedle zmíněné publikace samotného Krzencka je to např. německá monografie P. Soukupa, ale i nedávno česky vydaná syntéza Husitské století. Druhá část předmluvy pojednává o dosavadním stavu zpřístupňování Husových děl a o starších překladech, a to od závěru 15. stol. až do současnosti.

Historie uveřejňování Husových textů tiskem začíná právě překladem do dolní němčiny (1481 v Lübecku) a pokračuje reformačními tisky 16. století. České prostředí zpočátku neprojevalo tak výrazný zájem. Německé překlady mají tedy dlouhou tradici, kterou utvrdilo přijetí Husa mezi nejvýznamnější osobnosti evropské reformace. Toto „objevení“ Husa německými evangelíky napomohlo k zachování některých Husových děl do dnešní

¹ Armin KOHNLE, *Luther, Calvin und die anderen. Die Reformation und ihre Folgen*, Leipzig 2016; též, *Martin Luther. Reformator – Ketzer – Ehemann*, Leipzig – Berlin 2015; též, *Vorreformator, Reformator vor der Reformation, Wegbereiter oder Vorläufer Luthers? Ein Beitrag zum Johannes-Hus-Gedenken 2015*, in: *Luther. Zeitschrift der Luther-Gesellschaft* 2/2016, s. 75–89; též, *Martin Luther, Johannes Hus und die hussitische Tradition in Sachsen*, in: Uwe Fiedler – Hendrik Thoß – Enno Bünz (Hgg.), *Des Himmels Fundgrube. Chemnitz und das sächsisch-böhmische Gebirge im 15. Jahrhundert* (Ausstellung 3. Oktober 2012 bis 20. Januar 2013), Chemnitz 2012, s. 175–187.

² Thomas KRZENCK, *Johannes Hus: Theologe, Kirchenreformer, Märtyrer*, Zürich 2011.

doby a k podtržení významu českého reformátora. Přehled starších vydání Husových děl je příspěvkem k dosud zanedbanému zpracování tohoto tématu. Nová vlna zájmu o Husovo dílo přichází v 19. století. Hus se stává nejen předmětem uctívání jako český vlastenec, ale je i znova ceněným autorem německého evangelického prostředí. Autoři úvodu registrují celou řadu drobných i větších vydání německých překladů jeho děl i korespondence. Tento záslužný přehled je vedle vlastního vydání textů cennou součástí svazku.

Recenzované vydání německého překladu vybraných děl Jana Husa se snaží zaplnit mezeru v nabídce s ohledem na to, že od posledního vydání německého převodu uplynulo (s jedinou drobnější výjimkou) již 40 let. Obrací se k širší čtenářské obci, nečiní si tudíž ambice uspokojit po ediční stránce odborné publikum. Vydavatelé se při výběru textů snažili dokumentovat vývoj teologického myšlení Jana Husa, nabídnout dokumenty důležité pro jeho soudní proces a ukázat širší literární žánry, které Husovo dílo obsahuje. Stranou ponechali texty, které by svým vyhraněně učeněckým charakterem odradily čtenáře. Překlady většinou vycházely z již existujících převodů, ale všude bylo přihlédnuto i k originálnímu znění.

Textová část obsahuje jak nejznámější Husova díla, tak další důležité, ale méně zpopularizované dokumenty. Do výběru se dostala např. první obžaloba Husa ze strany pražského kléru (1408) a odpověď na ni. Husovo rektorské období zastupuje jeho řeč z 3. 12. 1409, pronesená při výroční slavnosti k úmrtí zakladatele univerzity, Karla IV. Vypočítávat nemůžeme jednotlivá kázání vč. synodálního, traktáty, výklady, kvestie, polemiky, další obvinění a žalobní artikule. Nabízí se také Husovo odvolání ke Kristu z roku 1412, jímž se definitivně rozešel s oficiální církví, nebo vyhlášení exkomunikace arcibiskupem. Nejrozsáhlejší text představuje spis O církvi – *De ecclesia* (1413), který je přeložen do němčiny v úplnosti poprvé (s. 351–572). Nechybí ani znění Zikmundova glejtu, který měl Husa ochránit při cestě na koncil. Osobní rovinu zastupují vybrané dopisy z pražského období i z kostnického vězení. Závěrečné drama popisuje zpráva Petra z Mladoňovic o procesu a odsouzení Husa v Kostnici (1415), z níž je do svazku pojata právě pasáž věnovaná mučednické smrti.

Na nových překladech z latiny i češtiny se podílelo kromě vydavatelů dalších 14 překladatelů. Předlohy pro překlad jsou evidovány u každého textu v záhlaví, kde je k dispozici také výklad o okolnostech vzniku díla a jeho obsahu či významu.

Orientaci méně zkušeného uživatele zajišťuje chronologická tabulka. Svazek je vybaven bibliografií, ale pouze zkráceně citované literatury, a jmenným rejstříkem s drobnými nepřesnostmi v českých jménech. Ilustrační složka je sestavena z 18 reprodukcí. Objevují se zde Husovy grafické portréty i ukázky některých jeho děl. Obrazová složka je však jen doprovodná a kvalita reprodukcí není vysoká.

Vydání výboru z díla Jana Husa v německém překladu je bezpochyby záslužný čin, který může napomoci popularizaci českého reformátora v německém prostředí. Hus sice od dob reformace patří do rodiny evropských reformátorů a byl ctěn jejich představiteli, přesto však dnešní znalost Husa mezi širší německou veřejností neodpovídá tomuto postavení, na což T. Krzenck poukázal i v tomto časopise.³

Blanka Zilynská

doi: 10.14712/23365730.2019.11

³ Thomas KRZENCK, *Die aktuelle Popularisierung des Hus-Bildes in Deutschland*, AUC-HUCP 53/1, 2013, s. 69–78.

Filip Paulus – Šárka Steinová – Jiří Štěchovský, Univerzitní botanické zahrady v Praze v letech 1775–1945

Praha, Národní archiv 2017, 310 s., ISBN 978-80-7469-057-0

Kolegové Šárka Steinová a Filip Paulus, archiváři z Národního archivu, a ing. Jiří Štěchovský, odborník na zahradní architekturu, vydali objemnou a výpravně připravenou knihu o vývoji univerzitních botanických zahrad v Praze v období 1775–1945. Jedná se vlastně o první shrnující monografii u nás vůbec k tomuto tématu.

První návrh na založení univerzitní botanické zahrady v Praze se datuje k roku 1749, k vlastnímu založení došlo po vyřešení řady administrativních i finančních problémů roku 1787. Rok 1775 v názvu je zvolen vzhledem k tomu, že právě v tomto roce byla původní jezuitská zahrada na Smíchově přenechána po zrušení jezuitského řádu (r. 1773) pražskému arcibiskupskému semináři. Tím nastala oproti předchozímu období nová situace, která vygradovala o jedenáct let později, když Alumnát prodal zahradu Studijnímu fondu.

Kniha má tři části. První dlouhá kapitola shrnuje vývoj botanické zahrady od jejího založení na Smíchově, se všemi peripetemi s tím spojenými, do období krátce po oficiálním rozdělení univerzity v roce 1882. Tento mezník nebyl pro zahradu rozhodující, protože měla podle původního rozhodnutí sloužit oběma univerzitám. Zásadním mezníkem v dějinách botanické zahrady se stal rok 1890, kdy byla během zářijové povodně velmi silně poškozena, a teprve potom se univerzity začaly více zajímat o její stav a další osud. Tehdy bylo rozhodnuto ji přesunout dále od řeky, a poté i rozdělit na samostatné zahrady pro německou a českou univerzitu. Výběr nakonec padl na prostor na Novém Městě pražském blízko nově vznikajícího kampusu na Albertově.

V knize pak následuje intermezzo, týkající se České společnosti pro zvelebování zahradnictví v Praze, která disponovala pozemky Na Slupí. Třetí, opět dlouhá kapitola se zabývá pokračováním vývoje botanických zahrad až do konce 2. světové války. Obě kapitoly, popisující vývoj zahrad, jsou ukončeny textem psaným ing. Štěchovským, přibližujícím na základě výkresů z technického hlediska skleníky v zahradách stojící, nebo pro ně projektované. Jedná se celkově o materiálovou práci, podloženou nesmírně bohatým výzkumem archivních dokumentů. Je vidět, že autoři jsou archiváři, tedy věděli, kam sáhnout a které písemnosti využít.

Obsah knihy jde daleko nad rámec názvu: zohledňuje i technické a architektonické parametry skleníků i dalších součástí zahrad, čímž zasahuje i do dějin techniky a architektury, nevyhýbá se dějinám souvisejících spolků, dějinám Národního muzea, zcela nově přináší na základě archivních materiálů sestavené biografie zaměstnanců botanické zahrady. Dále tu najdeme územní plán částí města, konkrétně Smíchova a Nového Města pražského, a mnoho dalších informací, zasahujících do řady oblastí.

Daleko nejvíce však promlouvá k obsahu i místům výuky botaniky na pražské univerzitě, resp. v období 1882–1945 na univerzitách. Podrobně mapuje etapy všech profesorů botaniky, které do vymezeného časového období spadají, a popisuje specifika práce jednotlivých profesorů zejména počínaje od Josefa Gottfrieda Mikana (1743–1814), přes jeho syna Johanna Christiana Mikana (1769–1844) a Vincence Kosteletzkého (1801–1887). Po rozdělení univerzity pak v čele zahrady stáli paralelně v české části Ladislav Čelakovský (1863–1916), po něm Josef Velenovský (1858–1949) a na konci sledovaného období Karel Domin (1882–1953), v německé části Moriz Willkomm (1821–1895), po něm Richard von Wettstein (1863–1931) a Adolf Pascher (1881–1945).

Vysoce vyzdvihnout je třeba práci autorů knihy s osobním fondem profesora Kosteleckého. Přinesla nesčetné poznatky o jeho způsobu práce se studenty, o systému, který používal při výuce botaniky apod. Podrobné informace o aktivitách ve spojení s botanicou zahradou však samozřejmě najdeme i u dalších vyučujících. Text jde místy i do naturalistických pasáží, když např. na s. 36 uvádí podmínky při práci v zahradě, která sloužila z nedostatku jiných prostor i pro výuku mediků, pro anatomii. „*Posluchárna farmaceutické chemie byla skutečným dřevníkem, kde mrtvolný zápach a při děláni preparátů také uhelné plyny a kouř nás mučil, kde nám sedmi až devíti posluchačům v zimě zamrzával inkoust v kalamářích a umrzaly nehty na nohou v botách.*“ nebo „*Nauka o svalstvu přednášela se v měsíci lednu. Mrtvoly se užívalo přibližně šest týdnů, takže pak už docela zezelenaly.*“¹

Rozsáhlost a podrobnost textu vede k tomu, že některá tvrzení se opakují, najdeme pasáže, které nezapadají úplně logicky do textu (např. mezi s. 56 a 58), což je daň podrobnému výzkumu a snaze po detailní přesnosti tvrzení. Nepřesné je např. tvrzení na s. 82 (pozn. 293), že Ignác Nádherný byl studijním ředitelem univerzity, ačkoli toto označení je třeba omezit jen na lékařská studia. Na s. 155 najdeme zmínku o Boženě a Ferdinandovi Náprstkových. Jde samozřejmě o bratra Vojty Náprstka, ten ale užíval německou formu příjmení – Fingerhut. Z dalších drobných nepřesností se tu sluší uvést, že (s. 226 v pozn. 603) Výbor pro přírodovědecký výzkum Čech (dosavadní literatura se drží původního názvu komitét pro přírodovědecký výzkum Čech) neinicioval Jan Palacký, který se na jeho práci podílel jen velmi okrajově, ale roku 1864 Jan Evangelista Purkyně spolu s Karlem Kořistkou, Janem Krejčím a dalšími přírodovědci, jako základ Purkyní zamýšlené akademie.

Knihy je honosně vypravena i po technické stránce – kvalitní a četná obrazová dokumentace jí dodává lesk. Není to však čtení do kabelky vzhledem k váze kvalitního papíru a desek. Jako celek kniha představuje značný krok vpřed v poznání výuky přírodovědným předmětům na pražské univerzitě v 19. a první polovině 20. století a příklad skvělé práce s historickými prameny.

Milada Sekyrková

doi: 10.14712/23365730.2019.12

Ewa Dziurzyńska – Martina Šumová (eds.),

Korespondencja Adama Vetulaniego z Miroslavem Boháčkiem

Kraków, Polska Akademia Umiejętności – Archiwum Nauki PAN i PAU – Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, v. v. i., 2017, 234 s., ISBN 978-83-7676-103-9

Edice korespondence právních historiků Adama Vetulanieho (1901–1976) a Miroslava Boháčka (1899–1982) vstupuje do značné míry na pole neorané – dost výrazně totiž překračuje cézuru roku 1948 a její převažující část spadá do let šedesátých. V dosavadních edicích korespondence mezi českými (resp. československými) a polskými vědci byla tato chronologická hranice překročena jen málokdy; jedná se o historii dosud do značné míry „živou“. Tedy nejen obrazně, ale i v tom smyslu, že ještě žijí pamětníci – spolupracovníci (a v případě Adama Vetulanieho také mladší žáci) hlavních protagonistů knihy.

¹ Citát převzat z publikace Ludmila KRATOCHVÍLOVÁ-HLAVÁČKOVÁ, *Jan Theobald Held 1770–1851*, Praha 1972.

Publikace je dalším z výsledků dnes již letité spolupráce mezi Masarykovým ústavem – Archivem Akademie věd ČR a Archiwum Nauki Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności v Krakowie. Svou grafickou podobou a edičními zásadami navazuje na jeden z předchozích výsledků uvedené spolupráce, edici korespondence orientalisty Tadeusze Kowalského s jeho pražskými kolegy Janem Rypkou a Bedřichem Hrozným. Obě knihy spojuje také osoba polské editorky a redaktorky publikace Ewy Dziurzyńskiej, spolupracující tentokrát na české straně s autorkou řady prací o M. Boháčkovi Martinou Šumovou.

Celý soubor korespondence zahrnuje 96 dopisů a korespondenčních lístků či pohlednic z let 1956–1975. Jedná se o soubor velmi dobře dochovaný, přičemž významnou část ztrát originálů v osobním fondu adresáta bylo možné doplnit díky existenci strojopisných kopií na průklepovém papíře z fondu odesílatele. Listy jsou v edici řazeny chronologicky a doplněny podrobnými věcnými a textologickými vysvětlivkami v poznámkách pod čarou; využitelnost výrazně zvyšuje osobní rejstřík. Úvodní studie a ediční poznámka jsou vedle češtiny a polštiny přeloženy do angličtiny. Bohatá je také obrazová příloha.

Pro dějiny vysokého školství jsou editované prameny důležité nejen jako výpověď o česko-polských kontaktech v oblasti dějin práva (zejména římského a církevního) a kodikologie, ale také jako zajímavý komparativní materiál k profesnímu životu a každodennosti dvou vědeckých osobností stejného věku a oboru ve dvou různých zemích východního bloku. V obou případech se jednalo o univerzitní profesory právnických fakult postižené komunistickým režimem, ale zatímco Adam Vetulani směl nadále učit, Miroslav Boháček našel útočiště v Komisi pro studium a soupis rukopisů a jejich dalších metamorfózách. Uvolnění poměrů v Polsku po roce 1956 a v Československu zhruba od počátku 60. let inspirovalo k jejich živější spolupráci, která měla i svůj mezinárodní rozměr v podobě možnosti publikovat zejména v Itálii a Německu. S možnostmi výjezdů do západní Evropy už to bylo horší.

Pro dějiny pražské univerzity (a dokonce přímo pro počátky časopisu AUC-HUCP) je korespondence mezi A. Vetulanim a M. Boháčkem rovněž mimořádně zajímavý pramen. Ukazuje totiž, jak se odborný zájem obou právních historiků na přelomu 50. a 60. let postupně přesouval od jiných témat k počátkům středoevropských univerzit. Této problematice věnovali řadu studií, jejichž vznik i související výměnu informací je možné v korespondenci podrobně sledovat (a díky podrobným vysvětlivkám se rychle zorientovat v kontextu). Zmíňme tedy alespoň Boháčkovu studii o založení a nejstarší organizaci pražské univerzity (AUC-HUCP VI/1, 1965) a Vetulaniho populárně-vědnou syntézu „Początki najstarszych wszechnic środkowoeuropejskich“ (Wrocław – Warszawa – Kraków 1970). Dodejme ještě, že A. Vetulani má své místo i v meziválečných dějinách pražské univerzity, protože byl jedním z polských stipendistů, kteří navštívili její právnickou fakultu (byť na krátkou dobu dvou týdnů v první polovině listopadu 1925).

Z řady výše uvedených důvodů můžeme vydání edice v podobě čtenářům tak přívětivé jen přivítat a přát si, aby byly podobnou formou editovány i další významné soubory česko(-slovensko)-polské vědecké korespondence. Tato podoba zpřístupnění totiž umožňuje číst korespondenci jako celek a intenzivně vnímat vzájemnou interakci obou stran, v tomto případě například v oblasti nezištných odborných konzultací a inspirací pro vznik zásadních děl k nejstarším dějinám středoevropských univerzit.

Marek Ďurčanský

doi: 10.14712/23365730.2019.13

**Karel Černý – Ludmila Hlaváčková (edd.) a kolektiv autorů,
Biografický slovník 1. lékařské fakulty Univerzity Karlovy 1945–2008,
I. díl (A–L)**

Nakladatelství Karolinum, Praha 2018, 191 stran. ISBN 978-80-246-3801-0

Důvody, které vedly pracovníky Ústavu dějin lékařství a cizích jazyků 1. LF UK ke zpracování tak rozsáhlého a složitého projektu, z několika důvodů neobyčejně užitečného, ale z jiných přesto nevděčného, vysvětlují jeho editoři v předmluvě. Biografické slovníky obecně patří k základním pomůckám badatelů v jednotlivých historiografických disciplínách a platí to pochopitelně i pro historiky medicíny.¹ V případě ÚDL CJ je příprava biografických slovníků již osvědčenou tradicí. Dosud vydané slovníky pražských lékařských fakult (včetně německé) pro období od založení univerzity do roku 1939 (1945) patří i v zahraničí k oceňovaným pomůckám. Jejich pokračování v předložené (I. díl) i připravované podobě (II. díl) nejenom završí tento unikátní projekt, ale zařadí se zcela do kontextu dalších publikací ústavu, zabývajících se systematicky dějinami fakulty, ať už jako jejich doplněk nebo východisko dalšího bádání. Jako další publikace zabývající se dějinami instituce bude slovník plnit rovněž významnou úlohu při formování korporátní identity a institucionální paměti fakulty, respektive univerzity.

O tom, jak obrovský úkol stál před autory slovníku, informují rovněž autoři předmluvy. „Masifikace“ univerzitního vzdělání, charakteristická pro evropské univerzity po druhé světové válce, se projevila nejenom v nárůstu počtu studentů, ale také učitelů. Z toho vyplynulo první koncepční omezení autorů, kteří museli sáhnout k jinému vymezení osob, které je možné podchytit a alespoň na základní úrovni efektivně a kvalitně zpracovat, než tomu bylo u slovníků pro starší období. Na základě předběžných analýz museli pochopitelně rezignovat na zahrnutí všech (odhadem více než 4000) učitelských zaměstnanců fakulty, včetně asistentů, a omezit záběr „pouze“ na habilitované pracovníky (kolem 1000). Toto omezení oproti předchozím svazkům slovníků je ovšem zcela pochopitelné a odůvodnitelné. Vážnějším ohrožením celého projektu byla legislativa omezující badatelům o soudobých dějinách přístup k řadě relevantních primárních pramenů. Přísná ustanovení archivního zákona a zákona na ochranu osobních údajů výrazně limitovala heuristickou základnu a autoři museli své rešerše zaměřit na úřední tisky (seznamy osob, ústavů a přednášek fakulty i celé UK) a sekundární literaturu. Třetí oblastí limitující práce na slovníku byl systém financování a hodnocení vědecké práce a produkce. Vzhledem k tomu, že biografické slovníky jsou často neprávem přezírány jako „metodologicky značně konzervativní“ výstupy, jsou omezené také možnosti, jak velké týmy potřebné pro jejich systematické a dlouhodobé zpracování organizovat a financovat nad rámec úkolů, zdrojů a časových možností relativně malého pracoviště. V případě ÚDL CJ se zásluhou vedení ústavu, fakulty i univerzity sešly dvě šťastné okolnosti, jejichž synergický efekt dovolil přistoupit i k takto rozsáhlému a časově náročnému projektu. K financování bylo možné použít prostředky rozdělované v rámci programu Prvouk a na vlastní práci se mohli podílet studenti doktorského studia.

Výsledek je i přes uvedená omezení oslňující a je třeba zdůraznit zejména následující charakteristiky:

¹ Viz například kapitola *Biographische Nachschlagewerke in der Medizin*, in: Wolfgang U. ECKART – Robert JÜTTE, *Medizingeschichte. Eine Einführung*, Köln – Weimar – Wien 2007, s. 93–94.

- předložený svazek představuje zhruba 500 biogramů, které jsou pochopitelně zařazeny na základě jasně stanovených kritérií, jednotně strukturovány a v závislosti na významu jednotlivých osob přiměřeně rozsáhlé;
- i na základě omezeného okruhu pramenů bylo možné zachytit v základních rysech průběh kariéry sledovaných osobností, přičemž, jak autoři zdůrazňují, v popředí stojí jejich zaměstnání na 1. LF a jejich předchůdkyních;
- na základě odborné literatury jsou u hesel uvedeny stručné hodnotící charakteristiky;
- jako původně nezamýšlený bonus vznikl velmi užitečný závěrečný přehled *Pracoviště pražské lékařské fakulty (nyní 1. LF UK) v letech 1945–2008* (s. 163–191);
- svazek doplňují nezbytné pomůcky jako seznam zkratk, pramenů a literatury.

Obsah jednotlivých biogramů není možné faktograficky kontrolovat, důležité je, že jsou zpracovány podle jednotných kritérií a na základě stejného korpusu pramenů a literatury. Celkově je dílo koncepčně promyšlené a vyvážené, spolehlivě zpracované a vysoce užitečné. Lze jen doufat, že druhý díl vyjde co nejrychleji.

Petr Svobodný

doi: 10.14712/23365730.2019.14

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 2018

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy

Tomus LVIII. Fasc. 2

Vydala Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum, Ovocný trh 560/5, 116 36 Praha 1
www.karolinum.cz

Praha 2019

Obálku navrhly Jana Ratajová a Kateřina Řezáčová

Sazba: DTP Nakladatelství Karolinum

Vytiskla tiskárna Nakladatelství Karolinum

ISSN 0323-0562 (Print)

ISSN 2336-5730 (Online)

MK ČR E 18593

Adresa redakce: Ústav dějin UK a archiv UK, Ovocný trh 5, 116 36 Praha 1
petr.svobodny@ruk.cuni.cz